

Ďalšie čítanie

Spôsob vypracovania návrhu výskumného projektu závisí od úrovne vášho výskumu. Začínajúci výskumníci by sa mali obrátiť na: Moira Kellyová: „Writing a research proposal“, in: C. Seale (ed.): *Researching Society and Culture* (Sage, 1998), s. 111–122.

Na úrovni dizertačnej práce predstavuje užitočný zdroj Pat Cryerová: *The Research Student's Guide to Success* (Open University Press, 1996), kapitola 2.

Na úrovni vyššej ako PhD. by ste si mali pozrieť Janice Morseová: „Designing funded qualitative research“, in: N. Denzin a Y. Lincolnová (eds.): *Handbook of Qualitative Research* (Sage, 1994), s. 220–235.

Cvičenie 9.1

Prípravte pracovnú verziu návrhu svojho výskumného projektu (nie viac ako 1500 slov) a obsiahnite v nej tieto prvky:

- 1 Názov.
- 2 Abstrakt.
- 3 Náčrt alebo úvod.
- 4 Vyjadrenie účelu alebo cieľov.
- 5 Prehľad príslušnej literatúry.
- 6 Metódy: popísanie zvoleného prípadu, resp. prípadov, postupov pri zbere a analýze dát.
- 7 Etické otázky.
- 8 Praktický význam.
- 9 Časový plán.
- 10 Predbežný súbor použitej literatúry.

Tretia časť

ANALÝZA VAŠICH DÁT

10

Ako začať analýzu dát

Po prvom roku práce na výskume disponujú ľudia rôznymi stupňami istoty o budúcnosti. Ako to vyjadrili Coffeyová a Atkinson (1996), na konci prvého roka môžeme vidieť dva druhy výskumníkov.

Ten neistý zvažuje: „Zobieral som všetky tieto dáta, čo mám teraz robiť?“ Ten druhý, sebaistejší výskumník, hovorí: „Zobieral som všetky dáta, teraz ich idem analyzovať a napísať projekt.“

Možno nás bude pokúšať, aby sme hľadali pozitíva v obidvoch stanoviskách. Veď pochybovanie, ale aj sebaistota sú predsa len cenné vlastnosti výskumníka! V skutočnosti nie je uspokojivé *ani jedno* z týchto stanovísk a obidve vyjadrujú, že sa prvý rok výskumu viac alebo menej premárnili:

Obidve stanoviská naznačujú žalostný nedostatok pochopenia, čo sa myslí a čo sa môže myslieť pod analýzou ... [Analýza] je aktivita, ktorá *prestupuje celým* životom výskumného projektu. Analýza nie je jednoducho jednou z neskorších fáz výskumu, po ktorej bude nasledovať rovnako samostatná fáza „spisovania výsledkov“ (1996, s. 10–11, zdôraznil som ja).

Výskumné plány, ktoré venujú prvý rok výlučne literárnemu prehľadu a/alebo zberu dát, môžu vyzeráť dobre na papieri. V skutočnosti však môžu byť práve niečím takým, ako keď sa v kvantitatívnych výskumoch zaoberáme vo väčšej miere realizáciou vopred plánovaných „meraní“ než využívaním teoretickej imaginácie. Ale vo väčšine kvalitatívnych výskumov, ak *neanalyzujete* dáta viac alebo menej od prvého dňa, budete sa musieť vždy hrať na „naháňačku“.

Všetko v poriadku, môžete odpovedať, ale odkiaľ, preboha, mám zobrať svoje dáta v prvý deň? Určite strávim väčšiu časť môjho prvého roku získavaním prístupu k nejakému výskumnému miestu alebo súboru respondentov a potom, ak budem úspešný, zberom dát. Ako bude možné začať s analýzou dát tak rýchlo?

NAŠTARTOVANIE ANALÝZY

Existujú tri veľmi praktické, navzájom sa dopĺňujúce riešenia tejto hádanky:

- Analyzujte dáta, ktoré už sú vo verejnej sfére.
- Vypýtajte alebo požičajte si dáta od druhých ľudí.
- Analyzujte svoje vlastné dáta už počas zberu.

Stručne si rozoberieme každú stratégiu.

Analyzujte dáta, ktoré už sú vo verejnej sfére

Niektoré typy prirodzene sa vyskytujúcich materiálov na vás už čakajú. Keď ma napríklad na Londýnskej univerzite, kde učím, pregraduálni študenti oslovia s obavami zo zberu a analýzy dát, na ktoré majú, povedzme, tri mesiace, zvyčajne im dám nasledujúce odporúčanie: Naskočte na vlak do Colindale v Severnom Londýne. Zabočte doprava od stanice a prídete do veľkej budovy, označenej Novinová knižnica Britského múzea. Vyberte si niekoľko denníkov, ktoré sa venujú určitému príbehu (napr. smrť princeznej Diany, proces s O. J. Simpsonom alebo proces s britskou detskou opatrovatelkou, Louise Woodwardovou).

Samozrejme, ešte vždy vám bude chýbať výskumný problém a metóda analýzy a musíte o obidvoch dlho a ťažko premýšľať. Ale budete mať svoje dáta, tak hor' sa na ne!

Netreba ani pripomínať, že vo verejnej sfére nájdete viac než len noviny. Sú tam všetky iné druhy písaných textov od románov až po obsah rôznych stránok na internete. Sú tam produkty šírené vysielaním, rozhlasové a televízne programy, od telefonických vstupov po mydlové opery a spravodajské relácie. K dispozícii sú aj vzácne kvalitatívne štúdie, ktoré reprodujú veľké časti dát a dávajú vám ich k dispozícii, aby ste ich sami opäť analyzovali, pričom sa môžete zamerať na odlišné otázky, než si pôvodne položili autori.

Ak aj zamýšľate v správnu chvíľu zbierať vlastné dáta, tieto materiály máte bezprostredne k dispozícii. Ako také predstavujú skvelú príležitosť vylepšiť si svoje metódy a precítiť slasti (a strasti) spojené s analýzou dát „naostro“.

Vypýtajte si alebo si požičajte dáta druhých ľudí

Možno vašim výskumným záujmom nevyhovujú dáta z verejnej sféry. Ak je to tak, vždy má význam poinformovať sa u vás na katedre, či niekto nemá relevantné dáta, o ktoré sa možno bude chcieť s vami podeliť.

Prvou osobou, na ktorú sa môžete obrátiť, je váš školiťel. Ak súhlasil, že bude viesť vašu prácu, a tak potvrdil, že má spoločný výskumný záujem, je pravdepodobné, že bude mať už zozbierané dáta, ktoré budú relevantné vzhľadom na váš projekt. Nehanbite sa a opýtajte sa, či by ste k nim mohli získať prístup. Ako sme videli v kapitole 2, presne takú stratégiu si zvolila moja študentka Vicki Taylorová.

Samozrejme, môžu existovať etické alebo iné dôvody, pre ktoré takýto prístup nemusí byť vždy možný. Väčšina školiteľov však bude mať radosť, ba možno im polichotíte, ak sa budete zaujímať o ich vlastné dáta. Váš výskum predsa môže viesť k novým nápadom, ktoré im pomôžu pri ich vlastnej práci.

Ak neuspějete u školiteľa, preskúmajte možnosti v rôznych skupinách vašich rovesníkov alebo kolegov. Spoluziaci na vašej katedre, ktorí robia výskum možno dva alebo tri roky, môžu takisto uvítať možnosť prepustiť vám niečo z ich vlastných dát. Alebo sa azda môžete obrátiť na členov výskumných tímov vo vašej oblasti alebo dokonca na externistov, ktorí prednášajú o príslušnej téme.

Vo väčšine disciplín musíte mať hlavne na pamäti, že si zvyčajne nikoho nezískate iba tým, že budete mať vlastné dáta. Dôležitá je kvalita analýzy dát, a nie to, či dokážete preukázať, aký ste boli šikovný pri získavaní dát. Preukázanie toho, že ste cestovali tisíce kilometrov, aby ste našli svoj „kmeň“, naučili sa cudzí jazyk a podstúpili nekonečné útrapy, môže niečo znamenať možno iba v antropológii – obávam sa však, že ani tam nie veľa.

Teraz by ste sa mali pokúsiť vyriešiť cvičenie 10.1.

Analyzujte svoje dáta už počas zberu

Keď sa rozhodnete, že budete šťastnejší, ak budete mať svoje vlastné dáta, predovšetkým pamätajte na to, že to nevylučuje prvé dve stratégie. V raných fázach vám môže analýza dát druhých ľudí alebo verejne prístupných dát predsa len poslúžiť ako impulz, ktorý potrebujete na „odštartovanie“ výskumu, keď budete pripravený analyzovať svoje vlastné materiály.

Ďalej nesmiete zabudnúť, že analýza dát nenasleduje až po zbere dát. Ak máte čo i len jedno interview alebo jeden záznam alebo súbor poznámok z terénu, dajte sa do toho! Tam, kde je to vhodné, začnite prepisovať. V každom prípade začnite skúmať dáta z hľadiska svojich výskumných otázok.

Teraz nastal čas, aby ste si vyskúšali metódy, zistenia a koncepty. Ste spokojný s preferovanou metódou analýzy dát (napr. so zakotvenou teóriou, analýzou konverzácie, analýzou diskurzu, feministickou metodológiou)? Inšpiruje vás k zaujímavým otázkam? A umožňuje vám dobre uchopiť dáta, takže sa zdá, že by to mohlo viesť k zaujímavým zovšeobecneniam?

Zdá sa vám, že zistenia z predchádzajúcich výskumov platia aj pre vaše dáta? Ak nie, prečo? Ak áno, ako môžete využiť svoje dáta na ďalšie rozpracovanie týchto zistení?

Ako by ste uplatnili konkrétne koncepty z vami preferovaného modelu spoločenského výskumu na svoje dáta? Ktoré koncepty sa vám osvedčili najlepšie, a zdajú sa teda najproduktívnejšie?

Na žiadnu z týchto otázok nemôžete patrične odpovedať od stola alebo tabule. Bez ohľadu na to, nakoľko elegantný je váš pôvodný návrh výskumného projektu, vždy je užitočné aplikovať ho na prvú sériu dát. Vo väčšine kvalitatívnych výskumov môže byť lipnutie na pôvodnom výskumnom pláne skôr znakom neprimeranej analýzy dát než prejavom víťanej konzistencie.

Nič z tohto nezistíte, pokým nezačnete analyzovať dáta. Samozrejme, bude to vyžadovať, aby ste začali so spisovaním analýzy vo veľmi skoréj fáze výskumu. Ako tvrdí Wolcott: „Nikdy nie je dosť skoro na to, aby ste začali písať“ (1990, s. 20). Už aj 200 slov vášho pohľadu na analýzu dát poskytne vášmu školiteľovi niečo, o čo sa bude môcť oprieť. A ak aj bude pochopiteľná počiatočná nerozhodnosť znamenať, že zatiaľ nenapredujete skokom, aspoň začnete.

Teraz by ste mali riešiť cvičenie 10.2.

Doteraz som sa zamýšľal nad spôsobmi, ako „naštartovať“ analýzu dát. Moja snaha ponúknuť užitočné tipy pre akýkoľvek druh výskumu však spôsobila, že som musel uvažovať o kvalitatívnom výskume vo všeobecnosti. Teraz sa presuniem na nižšiu úroveň všeobecnosti a preskúmam možnosti, ako začať s analýzou rôznych druhov kvalitatívnych dát. Rozoberiem štyri rozličné druhy dát:

- Interview,
- poznámky z terénu,
- texty,
- prepisy.

Pri každom zdroji dát uvediem príklad, ako v príslušnom výskume odštartovala analýza dát.

INTERVIEW

V kapitole 3 som zvažoval rôzne spôsoby, akými môže výskumník porozumieť zmyslu odpovedí, ktoré respondenti uvedú v otvorených interview. Najrozšírenejší prístup je taký, že odpovede respondentov sa považujú za opis istej vonkajšej skutočnosti (napr. faktov, udalostí), alebo ich vnútornej skúsenosti (napr. pocitov, významov). Podľa tohto prístupu bude vhodné, keď do výskumného plánu zabudujete rôzne nástroje, ktoré zabezpečia presnosť vašej interpretácie. Môžete teda skontrolovať presnosť toho, čo vám respondenti hovoria, prostredníctvom iných pozorovaní (pozri kapitoly 8 a 13 o metóde „triangulácie“). A na také opatrenia, ako sú vzájomná zhoda kóderov (pozri kapitolu 13) a počítačové programy na kvalitatívnu analýzu dát (pozri kapitolu 12), môžete nazerať ako na spôsob zabezpečenia zhody medzi vašimi interpretáciami a ktorousi vonkajšou skutočnosťou. Nazvime to „realistický“ prístup k dátam z interview.

Ako upozornil Clive Seale (osobná korešpondencia), „realizmus“ sa v tomto prípade používa v zmysle literárneho žánru, ktorého cieľom je popísať „drsnú“ realitu ľudského života. V rámci tohto prístupu, typického pre bulvárnu žurnalistiku, sa zbierajú „spovedné“ príbehy a prezentujú sa čitateľovi ako nové „fakty“ o celebritách. Táto forma realizmu mala veľký vplyv na kvalitatívny výskum (pozri Atkinson a Silverman, 1997).

Alternatívny prístup považuje dáta z interview za prostriedok, ako sa dostať k rozličným príbehom či naráciám, pomocou ktorých ľudia opisujú svoj svet (pozri Holstein a Gubrium, 1995). Ako prezrádza tento prístup, keď sa zriekneme snahy považovať opisy respondentov za potenciálne „pravdivé obrazy reality“, naskytne sa nám možnosť analyzovať kultúrne bohaté metódy, pomocou ktorých pýtajúca sa a dopytovaná osoba vytvárajú vo vzájomnom súlade vierohodné opisy sveta. Hoci pri tomto druhom prístupe sa môžu využívať podobné opatrenia, ako dosiahnuť „kontrolu kvality“ (napr. na skupinových sedeniach nad dátami za účelom zhodného chápania prepisu výskumníkmi), tieto opatrenia sa používajú v snahe dospieť k inej, „rozprávej“ reality, v popredí ktorej sa „situuje“ alebo lokálne vytvára charakter opisov.

Uvedomujem si, že mnohí čitatelia tejto knihy uprednostnia predchádzajúci prístup. Zároveň nechcem zanedbať ani ten druhý, „naratívny“ prístup – najmä preto, že je bližší mojej vlastnej teoretickej orientácii. Našťastie existujú príklady, ktoré ukazujú, ako naštartovať výskum založený na interview s využitím oboch prístupov.

Jody Millerová a Barry Glassner (1997) opisujú výskum zakladajúci sa na hĺbkových, otvorených interview s mladými ženami (vo veku od 13 do 18 rokov), ktoré sa hlásia k mládežníckym gangom v rámci svojich komunit (Millerová, 1996). Tieto interview nasledovali po ukončení interview podľa dotazníka, ktoré viedol ten istý výskumník.

Takto opisuje účelnosť každej formy dát:

Zatiaľ čo interview podľa dotazníka zbiera informácie o širokej škále tém vrátane osoby, jej školy, priateľov, rodiny, susedstva, účasti na delikvencii, zatknutí v minulosti, sexuálnej minulosti a šikanovania, hĺbkové interview sa okrem informácií o gangu zameriava výhradne na roly a činnosť mladých žien v mládežníckych gangoch a aký význam, podľa ich opisov, má ich členstvo v gangu (1997, s. 105).

Sústredme pozornosť na dáta, ktoré Millerová získala z hĺbkových interview. Tu je jeden príklad:

Pri opisovaní dôvodov, prečo sa mladá žena pridala ku gangu, povedala táto Millerovej, „viete, doma ma nikto nerešpektoval. Chcela som trochu lásky a úcty od niekoho niekde inde“ (1997, s. 107).

Nasleduje vysvetlenie inej respondentky, prečo sa pridala ku gangu:

„Nemala som vôbec rodinu ... Nemala som nič iné“ (1997, s. 107).

Ďalšia mladá žena, keď ju požiadali, aby uvažovala, prečo sa mladí ľudia pridávajú ku gangom, prezradila:

„Niektorí z nich sú ako ja, vôbec nemajú zázemie alebo stály domov, kam by mohli ísť, viete, a keď nemajú dosť lásky a úcty doma, tak ju chcú dostať niekde inde. A... a tak, ako my máme rodinu v gangoch, viete, to je to, čo potrebujeme“ (1997, s. 107).

Predpokladajme, že ste už zozbierali dáta a chcete začať s analýzou. Čo teda s tými dátami urobíte? Ak zvolíte realistický prístup a využijete programy ako ETNO-

GRAPH alebo NUD•IST (pozri kapitolu 12), môžete začať kódovaním odpovedí respondentov do rôznych súborov podľa dôvodov, prečo sa pridali ku gangom. Na základe týchto dát sa zdá, že prevládajú dva druhy dôvodov: „tlačiaci“ činitele (rodiny bez porozumenia) a „ťahajúce“ činitele (chápajúce gangy).

Navyše za predpokladu, že sú k dispozícii dáta z dotazníkov o tých istých respondentoch, máte možnosť skorelovať každý z týchto činiteľov s rôznymi charakteristikami zázemia, v ktorom žijú. Zdá sa, že to dodá vášmu výskumu dobrú podobu. Nielenže môžete hľadať „subjektívne“ významy mládežníckych gangov, ale môžete dať tieto „významy“ aj do vzťahu s „objektívnymi“ sociálnymi štruktúrami.

Realistický prístup má preto vysoký stupeň vierohodnosti v očiach spoločenských vedcov, ktorí vytvárajú teórie o svete z hľadiska vplyvu (objektívnych) sociálnych štruktúr na (subjektívne) dispozície. Navyše presne tento druh výstupov, ktoré môže tento prístup poskytnúť, vyžadujú ich „používatelia“ v spoločensťve, hľadajúci bezprostredný praktický prínos výskumu v spoločenských vedách.

Povedzte však, že nás zdanlivá vierohodnosť realizmu úplne neuspokojuje. Akým spôsobom môže naštartovať analýzu dát naratívny prístup?

Millerová a Glassner (1997, s. 103–104) upozorňujú, že jeden spôsob, ako začať, je porozmýšľať o tom, ako respondenti využívajú pri konštruovaní svojich príbehov kultúrne dostupné zdroje. Odkazujú na tvrdenie Richardsona, že:

účasť na kultúre zahŕňa účasť na naráciách tejto kultúry, aj všeobecné chápanie repertoáru významov a ich vzájomné vzťahy (1990, s. 24).

Ako potom z tohto pohľadu chápať vyššie uvedené dáta? Pointa spočíva v tom, aby sme sa na odpovede respondentov pozerali ako na *kultúrne príbehy*. To vyžaduje, aby sme si všimli rétorickú silu výpovedí respondentov:

Respondenti využívajú tieto narácie na to, aby objasnili svoje počínanie a priblížili ho tým, ktorí by ho inak nemuseli chápať (Millerová a Glassner, 1997, s. 107).

V spomínaných dátach si Millerová a Glassner všimli, že respondenti vysvetľujú svoje počínanie dvoma spôsobmi. Jednak sa nesnažia spochybňovať názory verejnosti na gangy, že sú nesprávne. Spochybňujú však názor, že respondent je a priori zlý.

No Millerová a Glassner upozorňujú, že nie každý respondent zlahčujúco podáva obvyklé kultúrne príbehy. Ako hovoria:

Niektoré z mladých žien dokonca opisujú svoju prítomnosť v gangu tak, že priamo spochybňujú prevládajúce stereotypy o gangoch ako o skupinách, ktoré sú v podstate zlé alebo antisociálne, aj o úlohách žien v gangoch (1997, s. 108).

Pozrite si niekoľko zdôvodnení respondentov, ktoré Millerová a Glassner rozoberali:

„Fakt, bol to normálny život, jediný rozdiel bol v tom, že sme sa stretávali.“

„Hráme karty, fajčíme trávu, hráme domino, alebo videohry. V podstate všetko je samá hra. Čudovali by ste sa. Je to partia veľkých detí. Sme partia veľkých starých detí, ako to ja vidím“ (1997, s. 109).

Millerová a Glassner tvrdia, že v takýchto zdôvodneniach jednoznačne nenachádzame spochybňovanie rozšírených názorov na mládežnícke gangy, o ktorých respondenti vedia. Dievčatá odmietajú zaužívanú definíciu svojho správania ako „deviantného“, a snažia sa vyjadriť normálnosť svojich aktivít.

Tieto rozprávania priamo spochybňujú stereotypné kultúrne príbehy o gangoch. Richardson, Millerová aj Glassner hovoria o takýchto zdôvodneniach ako o „kolektívnych príbehoch“, ktoré „odmietajú kultúrne narácie o skupinách ľudí a rozprávajú alternatívne príbehy“ (Richardson, 1990, s. 25).

Millerovej výskum kultúry mládežníckych gangov nadväzoval na skorší výskum, ako americkí adolescenti vnímajú a užívajú ilegálne drogy. V tomto výskume Glassner a Loughlinová (1987) pracovali s odpoveďami z interview ako s kultúrne definovanými naráciami a súčasne ako s potenciálne pravdivými výrokmi. Preto, ak napríklad niektorá respondentka povie, že užíva marihuanu, pretože ju užívajú aj jej priateľky, Glassner a Loughlinová to berú ako základ pre *dve* zistenia:

Použila spôsob chápania a rozprávania o týchto témach, ktorý je bežný v rámci danej kultúry [naratívny prístup].

Teraz máme dôkazy, že súčasťou stretnutí gangu je fajčenie marihuany [realizmus] (1987, s. 35).

Ako tvrdí Glassner a Loughlinová, analýza narácií postupuje tak, že skúma charakter a zdroje „interpretačného rámca“, ktorý používa respondentka. Avšak charakter toho, čo respondentka hovorí, môže sa pri realistickom prístupe považovať za vyjadrenie skutočnosti, a overiť pozorovaním (napr. viacerými interakciami, ako respondentku ovplyvňuje užívanie jej priateľov).

Ak budeme považovať odpovede respondentov za vyjadrenie skutočnosti, potom sa vynára dôležitá otázka: „Môžeme tým deťom veriť?“ Autori ju nepochybne považujú za závažnú otázku, a tvrdia, že by sme mali veriť tomu (resp. výkladu o tom), čo deti hovoria. Svoje tvrdenie zakladajú na súbore vyhlásení o „raporte“ so subjektmi: respondenti boli akceptovaní ako členovia mládežníckej skupiny, prejavil sa im „úprimný záujem“ chápať ich zážitky a zaručila diskretnosť (1987, s. 35).

Svoj prístup nazvali Glassner a Loughlinová „metodológiou načúvania“ a zamerali sa hlavne na „nazeranie na svet z perspektívy našich subjektov“ (1987, s. 37). Z tohto hľadiska zdieľajú rovnaké predpoklady o „autentickejšom prežívaní“ ako iní realisti. Ich citlivá práca s perspektívnymi naratívnymi formami naznačuje alternatívny spôsob analýzy interview (o rozvinutejšej verzii naratívneho prístupu pozri Gubrium a Holstein, 1997).

POZNÁMKY Z TERÉNU

Rozhovory zaznamenané na pásku, ako napríklad texty a nahrávky prirodzene prebiehajúcej interakcií, vám umožňujú vrátiť sa k svojim dátam v ich pôvodnej podobe tak často, ako si želáte. Pri poznámkach z terénu vzniká problém, že ste viazaný

formou, v ktorej ste ich robili v danom čase, a že vašim čitateľom budú dostupné iba vaše záznamy o udalostiach.

Existujú dve čiastkové riešenia tohto problému: dodržiavanie prísnych konvencií pre písanie poznámok z terénu a držanie sa konzistentnej teoretickej orientácie. Otázkou konvencií týkajúcich sa poznámok z terénu rozoberieme v kapitole 11. V tejto kapitole budem hovoriť o výskumnej štúdiu založenej na pozorovaní, ktorá sa začala presne definovanou teóriou.

Na začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia som získal prístup na množstvo klinických sedení s pacientmi chorými na rakovinu v štátnej nemocnici. V nadväznosti na interpretáciu „obradného poriadku klinického sedenia“ Phila Stronga (1979) som sa zaujímal o to, ako sa lekári a pacienti navzájom prezentovali. Strong si napríklad všimol, že štátni lekári sa držali pravidla „zdvorilosť nadovšetko“ a zriedka vo kritizovali pacientov zoči-voči.

Keď som bol v nemocnici, zbadal som, že jeden z lekárov pravidelne „mizne“ po raňajších klinických sedeniach. Vzbudilo to vo mne zvedavosť, a preto som sa o to zaujímal. Zistil som, že poobede väčšinou vykonáva svoju „súkromnú“ prax v ordinácii v zdravom rajóne londýnskeho West Endu.

Povedal som si, že bez rizika nič nezískam, a skúsil som sa opýtať lekára, či by som mohol sedieť na jeho súkromných konzultáciách. Na moje veľké prekvapenie súhlasil, pod podmienkou, že nebudem nahrávať sedenia na pásku. Ohotne som privolil, hoci to znamenalo, že sa moje dáta zredukujú na (to, čo som považoval za) pomerne nespoľahlivé poznámky z terénu.

Pri písaní poznámok v teréne zjavne nejde o jednoduché zaznamenávanie dát, ale už aj o ich analýzu. Kategórie, ktoré použijete, budú nevyhnutne teoreticky sýtené – či si to uvedomujete alebo nie! Vzhľadom na môj záujem o Strongovu prácu s Goffmanovým (1974) konceptom „rámcovania“ som sa pokúsil zaznamenávať aktivity, pomocou ktorých účastníci menežovali svoje identity. Všimol som si napríklad, koľko času lekár a pacient strávia „nezáväznou“ spoločenskou konverzáciou a ako si dohovárajú ďalšie stretnutia.

Ak je však výskumník fyzicky prítomný, nikdy by nemal zanedbať dva rôzne typy otázok:

- Čo môže vidieť (aj počuť),
- ako sa správa a ako sa správajú voči nemu.

Čo môžete vidieť

Sedenia na obidvoch štátnych klinikách sa konali v účelných priestoroch s chladnými bielymi stenami, bez kobercov, s jednoduchým nábytkom (malý stôl, masívne kreslo pre lekára a niekoľko naskladaných stoličiek pre pacientov, rodiny a študentov). Ako vo väčšine štátnych nemocníc, aj tu bili do očí trubice a radiátory ústredného kúrenia.

Keď vojdete do ordinácie na súkromnej klinike, akoby ste vošli do iného sveta. V hlavnej miestnosti vládne atmosféra elegantnej pracovne, možno aj trocha podob-

nej tomu typu miestností v súkromných domoch, kde v osemnástom storočí navštevoval lekár zámožného pacienta. Steny sú vkusne vymalované a skrášlené fotografiami a obrazmi. Na podlahe leží vzácny koberec. Nábytok je imitáciou starožitnosti, veľký stôl, niekoľko pohodlných kresiel a pohovka sú pokryté kožou, na konferenčnom stolíku sú položené knihy a časopisy, a na knižnici vidieť sošky zo slonoviny a lekárske texty. Na viacerých miestach sú izbové kvety a miestnosť je osvetlená elegantnou ústrednou lampou a stolovou lampou. Tri telefóny a pero v držiaku dodávajú miestnosti administratívny dojem.

Táto miestnosť vytvára atmosféru súkromia a zároveň luxusu. Na štátnych klinikách vyšetrujú pacientov takmer vždy v častiach oddelených závesom. Tu je však vyšetrovacia pohovka v samostatnej miestnosti, do ktorej sa dá vstúpiť iba cez ordináciu. A hoci je tá miestnosť účelnejšie zariadená než ordinácia, je v nej takisto koberec a udržiava sa primeraná teplota, aby nebolo pacientom chladno. Dokonca aj lekár pred vstupom do tejto vyšetrovacej miestnosti zaklope, keď sa pacient vyzlieka alebo oblieka.

Ako sa voči vám správajú

Dôraz na súkromie v britskom „súkromnom“ zdravotníctve spôsobuje výskumníkovi zvláštny problém. Zatiaľ čo v štátnych klinikách som sa pokojne schovával za menovkou, na súkromnej klinike moju prítomnosť vždy vysvetlili, aby nevznikli nejasnosti („Dr. Silverman tu bude dnes sedieť so mnou, je to v poriadku?“). Napriek tomu, že ma pacienti identifikovali a prijali, necítil som sa dobre vo svojej role v tomto prostredí. Atmosféra tichého ústrania vo mne vyvolávala pocit, že som votrelec.

Tak ako lekár, aj ja som sa obliekal formálne a vždy som vstal a podal pacientovi ruku. Už som sa nemohol stiahnuť do úzadia ako na štátnych klinikách. Pravidelne som prežíval pocit, že som vnikol na nejaký súkromný obrad.

Nadobudol som dojem, že súkromná klinika podporovala „osobnejšie“ služby a umožňovala pacientom organizovať starostlivosť o seba, kontrolovať program a získať aj určitú „teritoriálnu“ kontrolu nad prostredím. V rozprave o dátach (Silverman, 1984) som, podobne ako Strong, citoval z konzultácií, aby som podporil tieto tvrdenia, hoci som poukázal na deviantné prípady a kontinuitu foriem, ktoré som zistil na štátnych klinikách.

Môj záujem o to, ako sa správajú účastníci voči pozorovateľovi v lekárskom prostredí, sa pekne prejavil vo výskume Peräkyläho (1989) na nemocničnom oddelení pre ťažko chorých. Peräkylä poukazuje na to, že personál používa „psychologický“ rámec na definovanie seba ako objektívnych meračov emocionálnych reakcií takýchto pacientov. Psychologický rámec je mocný prostriedok na vyriešenie porúch týkajúcich sa identity, ku ktorým dochádza v iných rámcoch: keď pacient odmieta praktický alebo lekársky rámec, môže sa to, napríklad, vysvetliť z hľadiska jeho psychologického stavu.

Psychologický rámec sa však ukazuje vrcholne dôležitý aj pre pochopenie reakcií personálu na samého Peräkyläho. Keďže ho personál považoval v prvom rade za vý-

skumníka, ktorý sa zaujíma o pocity pacientov, vždy mali pre pacienta poruke vysvetlenie jeho prítomnosti a takisto dokázali odhadnúť, ktoré z ich vlastných aktivít mu asi musia vysvetliť.

Podobne ako Peräkylä, aj ja som naštartoval svoju analýzu tak, že som preskúmal svoj vlastný podiel na „vytváraní rámca“ interakcie a použil som oči aj uši. Existovali však aj iné spôsoby, na základe ktorých by som bol mohol systematicky porovnať dve štátne kliniky so súkromnou? V kapitole 11 budem hovoriť o niektorých jednoduchých kvantitatívnych postupoch, ktoré som použil pri riešení tohto problému.

TEXTY

Kvantitatívni výskumníci sa snažia analyzovať písomné materiály spôsobom, ktorý by reliabilne vypovedal o veľkej vzorke. Preferujú metódu „obsahovej analýzy“, v rámci ktorej výskumník zostaví súbor kategórií a potom ráta počet prípadov, ktoré spadajú pod každú kategóriu. Rozhodujúcou požiadavkou je, aby boli kategórie dostatočne presné a umožnili rôznym kóderom dospieť k rovnakým výsledkom pri skúmaní toho istého materiálu (napr. titulky v novinách) (pozri Berelson, 1952).

V rámci kvalitatívneho výskumu sa môže analyzovať malý počet textov a dokumentov s veľmi odlišným účelom. Cieľom je porozumieť kategóriám participantov a vidieť, ako ich používajú pri konkrétnych činnostiach, ako je napríklad rozprávanie príbehov (Propp, 1968; Sacks, 1974), zostavovanie spisov so záznamami (Cicourel, 1968; Gubrium a Buckholdt, 1982) alebo opisovanie „rodinného života“ (Gubrium, 1992).

Teoretická orientácia je pre mnohých kvalitatívnych výskumníkov dôvodom, prečo sa zaoberajú skôr procesmi, na základe ktorých text zachytáva „realitu“, než tým, či text obsahuje pravdivé alebo nepravdivé výroky. Ako hovoria Atkinson a Coffeyová:

Aj keď budete venovať takýmto materiálom náležitú pozornosť, musíte si vyjasniť, na čo sa môžu a na čo sa nemôžu použiť. Sú to „sociálne fakty“ v tom zmysle, že sa vytvárajú, zdieľajú a používajú spoločensky organizovanými spôsobmi. Nie sú to však priehľadné reprezentácie všednej praxe v rámci organizácie, rozhodovacích procesov alebo profesionálnej diagnostiky. Konštruujú konkrétne druhy reprezentácií s ich vlastnými konvenciami (1997, s. 47).

Z toho vyplývajú jasné závery:

Nemali by sme používať písomné zdroje ako náhradu za iné druhy dát. Nemôžeme napríklad zistiť, ako organizácia skutočne bežne funguje, iba na základe záznamov. Rovnako nemôžeme považovať záznamy – nech sú akokoľvek „oficiálne“ – za spoľahlivé dôkazy toho, o čom hovoria ... Táto vážna výhrada neznamená, že by sme mali ignorovať alebo bagatelizovať písomné dáta. Naopak, keď uznáme, že existujú ako sociálne fakty, uvedomíme si nevyhnutnosť brať ich naozaj veľmi vážne. Musíme k nim pristupovať vzhľadom na to, čo predstavujú a za akým účelom sa používajú (1997, s. 47).

Čo znamená pristupovať k textom „vzhľadom na to, čo predstavujú“? Zoberme si konkrétny príklad. Harvey Sacks hovorí v dvoch prednáškach o článku z *New York*

Times o interview s pilotom námorného letectva o jeho misiách počas vojny vo Vietname (1992, 1. diel, s. 205–222 a s. 306–311).

Sacks sa obzvlášť zaujímal o to, ako v článku podali pilotovu odpoveď na otázku v nasledujúcom úryvku:

Príbeh pilota námorného letectva

Aké pocity v ňom vyvolávala myšlienka, že hoci sa veľmi snažil mieriť iba na vojenské ciele, jeho bomby pravdepodobne aj tak niekoho zabili?

„Určite sa mi nepáči myšlienka, že som možno niekoho zabil,“ odpovedal. „Ale nebudím sa preto zo sna. Pri tejto práci musíte byť neosobný. Pokiaľ ide o Severný Vietnam, tak som sa dohodol sám so sebou, že sa budem považovať za vojaka, po ktorom strieľa iný vojak, taký ako ja“ (Sacks, 1992, 1. diel, s. 205).

Sacks nás vyzýva, aby sme si všimli bezprostrednú odpoveď pilota („Určite sa mi nepáči myšlienka ...“), ktorá poukazuje na to, že prijal hodnotiacu schému vyjadrenú v novinárskej otázke. Ak by bol pilot namiesto toho povedal „Prečo sa pýtate?“, bol by ukázal, že neschvaľuje nevyhnutne to isté morálne univerzum ako reportér (a následne aj ako čitateľ článku) (1992, 1. diel, s. 211).

Sacks poukazuje na to, že po prijatí tejto morálnej schémy pilot formuluje odpoveď, ktorá nám má napomôcť, aby sme ho dokázali vidieť v priaznivom svetle. Kategória „vojak“ slúži na ospravedlnenie bombardovania ako činnosti viazanej na kategóriu, čo nám pripomína, že je to predsa to, čo vojenski piloti robia. Tento účinok posilňuje skutočnosť, že pilot identifikuje spoluúčastníka ako „iného vojaka, takého ako ja“. Takýmto spôsobom pilot vytvára pár (vojak a vojak) so zrejmyými vzájomnými záväzkami (bombardovanie a strieľanie po sebe). Vzhľadom na tento pár sa nemôže druhá strana náležite sťažovať alebo, ako to vyjadril Sacks:

nemôžu mu zo svojho pohľadu vyčítať žiadne chyby v jeho správaní, iba vtedy, keď by porušil normy, ktoré operatívne platia vzhľadom na použitý prostriedok (1992, 1. diel, s. 206).

Všimnite si tiež, ako pilot tvrdí, že „pri tejto práci musíte byť neosobný“. Všimnite si, ako kategória „táto práca“ pripravuje terén, v ktorom o chvíľu použije špecifický pár vojakov. Toto vysvetlenie by preto mohla použiť každá strana páru. Ako však tvrdí Sacks, záverom je, že „táto práca“ je jedna z mnohých, kde sa vyžaduje neosobnosť. Pretože:

ak by to bolo tak, že nevyhnutnosť byť v práci neosobný platí iba pre túto prácu, potom by mohla nastať situácia, že už samo vykonávanie tejto práce je nesprávne (1992, 1. diel, s. 206).

Navyše v tomto prípade ide o zvláštny druh neosobnosti. Sacks upozorňuje, aby sme nechápali výpoveď pilota tak, že poľutovaniahodné je to, že nemôže zabíjať „osobne“, ale skôr tak, že vykonávanie tejto „práce“ vyžaduje, aby človek nebral do úvahy, že zabíja osoby (1992, 1. diel, s. 209).

Pilot však iba *predkladá* návrh o vojakovi a vojakovi. V tomto zmysle vyzýva severných Vietnamcov, aby „hrali hru“ rovnako, ako môže jedno dieťa povedať druhému: „Ja budem na tretej méte.“ Ako však upozorňuje Sacks, pri detskom baseballe sa dajú takéto návrhy odmietnuť:

ak povie „Ja budem na tretej méte“, budete na nej stáť iba vtedy, keď niekto iný povie „a ja budem ...“ na inej pozícii a ostatní povedia, že budú na ostatných pozíciách. Inak nebudete môcť hrať (1992, 1. diel, s. 307).

Vietnamci samozrejme odmietli pilotov návrh. Namiesto toho navrhli, aby sa pilot identifikoval ako „zločinec“ a seba zadefinoval, že „robia policajnú akciu“.

Ako poznamenáva Sacks, tieto protichodné definície majú dôsledky, ktoré siahajú ďalej ako iba po propagandu. Ak by napríklad pilota zostrelili, potom by sa Ženevské konvencie o následnom postupe riadne uplatnili iba v prípade, že by bol naozaj „vojak“, a nie „zločinec“ (1992, 1. diel, s. 307).

Sacksova analýza vychádza z jeho špecifického spôsobu práce s textmi ako reprezentáciami (podobne ako u Atkinsona a Coffeyovej). Tak ako Garfinkel (1967), aj Sacks sa chcel vyhnúť nazeraniu na ľudí ako na „kultúrnych hlupákov“, reprezentujúcich svet spôsobmi, ktoré vyžaduje nejaká kultúra. Sacks, naopak, pristupoval ku „kultúre“ ako k „stroju na vyvodzovanie záverov“: deskriptívnemu aparátu, nasadzovanému a používanému v špecifických kontextoch. Sacksovi nešlo o dodatočnú kritiku členov spoločnosti, ale pokúšal sa zistiť:

ako je možné, že ľudia dokážu vykonávať súbory činností, ktoré zabezpečia, že druhí ľudia dokážu pochopiť také veci ... [ako] že ľudia robia dôvernosti, klamú atď. (1992, 1. diel, s. 119).

Sacks preto nemá v úmysle naznačovať, že „spoločnosť“ determinuje, ktorú kategóriu si človek vyberie. Namiesto toho chce poukázať na aktívnu interpretačnú prácu, ktorú vyžaduje interpretácia akéhokoľvek opisu, a na lokálne dôsledky výberu ktorejkoľvek konkrétnej kategórie. Či už sa rozhodneme použiť Sacksovu jemnú metódu alebo nie, predstavuje inšpiráciu, ako začať s analýzou produktivity nejakého textu.

PREPISY

Podobne ako v prípade iných druhov dát, aj analýza nahrávok a prepisov závisí na formulácii nejakého výskumného problému na základe konkrétnej teoretickej orientácie. Tak ako písanie poznámok v teréne, aj príprava prepisu zo zvukového alebo obrazového záznamu je teoreticky sýtená činnosť. Tam, kde pracuje viac ako jeden výskumník, nikdy nie je diskusia o tom, čo vidíte a počujete, iba o hromadení dát: je to *analýza dát*. Ale ako rozbehnúť analýzu po schválení prepisu?

Pokušenie je začať prvým riadkom prepisu a postupne prechádzať stranu po strane a priebežne pozorovať. Nebezpečenstvo postupovania týmto spôsobom spočíva

v tom, že vaše pozorovania budú pravdepodobne *ad hoc* a na základe bežného uvažovania. Ak ste navyše zástancom niektorého z prístupov (ako je analýza konverzácie alebo analýza diskurzu), ktoré skúmajú, ako participanti spoločne utvárajú nejaký význam, a začnete s jediným výrokom, potom ste vykročili nesprávnou nohou. Ako inak môžete postupovať?

V kapitole 5 sme sa stretli s myšlienkou Jennifer Masonovej (1996) formulovať výskumnú tému v pojmoch rôznych druhov hádaniek. Identifikovanie hádanky môže byť takisto jedným zo spôsobov, ako naštartovať analýzu prepisu. Ak objavíte svoju hádanku, často je najlepšou metódou pracovať s prepisom *smerom dozadu a dopredu* a všimnúť si, ako hádanka vzniká a ako sa rieši.

Ako v ostatných častiach, dovoľte mi aj tu uviesť konkrétny príklad. Pracoval som s niekoľkými prepismi rozhovorov medzi učiteľmi a rodičmi, ktoré zozbierali na austrálskych školách Carolyn Bakerová a Jayne Keoghová. Nasledujúce príklady sa týkajú študentky Donny (Š), jej rodičov (O a M) a jej učiteľa (U). V extraktoch 10.1 a 10.2 nebolo počuť žiadne reakcie Donny alebo Donniných rodičov na odporúčania učiteľa (> označuje miesta na výmenu hovoriacich, ktoré ostali bez reakcie):

Extrakt 10.1

U: to je jediný spôsob, akým môžem naozaj (1.0) ale naozaj pomôcť v tejto chvíli a (.) Donne samej hm, aby viac robila na hodine a neotáčala sa toľko dozadu a nebavila sa s Nicky a (.) Joanne?

> (1.0)

U: hm (2.0)

Extrakt 10.2

U: [Alebo možno, ak – náš ďalší pracovný celok, Donna? ak to bude (.) iná skupina, myslíš, že by si – by si podala lepší výkon, keby si nepracovala s tými istými dievčatami?

> (1.0)

U: pracovala s inými, s niekým iným v triede?

> (2.0)

U: radšej by si pracovala s tými istými dievčatami

V extrakte 10.3 Donnin otec napokon odpovedal po prestávke na prestriedanie, keď mohla hovoriť Donna:

Extrakt 10.3

U: Ja- ne- neviem, či je to naozaj o tom, že by ste si vy *tri* mali naplúť do dlaní a pracovať alebo (.) si ty sadneš niekde *inde*, ale

> (2.0)

U: [( )

O: [Myslím, že by si mala sedieť *inde*

Napokon, v extrakte 10.4 Donna nereaguje na radu svojho otca:

Extrakt 10.4

O: Ja[si myslím, že by si mala sedieť niekde inde

M: Mm?

O: no pozri sa na svoje známky, sú jednoducho (4.0) sú dosť mizerné

Táto neprítomnosť (slovných) reakcií študentov na odporúčania svojho učiteľa alebo rodičov, akú sme videli v extraktoch 10.1–10.4, sa stala pre nás hádankou, ktorá našťastovala analýzu (Silverman et al., 1997). Takéto mlčanie je hádankou, pretože zdanlivo nezapadá do toho, čo vieme o konverzácii, kde neprítomnosť odpovede niekoho, kto bol vyzvaný, že má pokračovať v rozhovore, je významná a vysvetliteľná (Sacks et al., 1974).

Túto hádanku sme sa pokúsili vyriešiť tak, že sme hľadali porovnateľné zistenia v iných dátach. Vo viac ako 60 sekvenciách z poradenských rozhovorov týkajúcich sa vyšetrení na HIV, v ktorých boli poskytované odporúčania, som našiel iba jeden príklad takejto tichej reakcie na odporúčanie (Silverman, 1997b). Išlo o tento prípad (P = poradkyňa, K = klient):

Extrakt 10.5 (Silverman, 1997b, s. 118)

- 1 P: preto hovoríme hh, ak nepoznáte osobu s ktorou ste (0.6) a s ktorou budete mať sex hh je *dôležité* aby ste jej povedali aby (0.3) použila kondóm
- 4 > (0.8)
- 5 P: alebo praktizovať bezpečný sex to je to čo znamená používať kondóm.
- 6 > (1.5)
- 7 P: dobre?
- (0.3)
- 9 K: uhum
- 10 (0.4)
- 11 P: použil niekedy váš partner s vami kondóm?

Všimnite si 1,5 sekundovú prestávku v riadku 6. Keďže nasleduje po pravdepodobnom ukončení repliky, v ktorej P dokončila svoje odporúčanie, prestávku možno chápať ako prestávku K. P navyše dáva najavo, že to tak aj chápe a snaží sa získať nejaký náznak odpovede (riadok 7), ktorý by svedčil o tom, že K aspoň počúva. Keď P po ďalšej prestávke získa nadväzujúce „uhum“ (riadok 9), môže pokračovať (riadok 11).

Takisto však má význam povšimnúť si vysvetlenie P (alebo komentár), ktoré nasleduje po „použila kondóm“ (riadok 3). Vzhľadom na to, že toto slovné spojenie sa mohlo chápať aj ako ukončenie odporúčania P, zdá sa, že P považovala 0,8 sekundovú prestávku, ktorá nasledovala, za vyjadrenie neprítomnosti nadväzujúcej repliky a teda pravdepodobne za nedostatočné pochopenie. Preto dodáva vysvetľujúci ko-

mentár (riadok 5), aby, ako sa ukáže, neúspešne, vytvorila silnejšie prostredie pre nadväzujúcu repliku druhej strany.

Medzi extraktom 10.5 a sekvenciami s odporúčaniami učiteľa žiakovi existuje ešte jedna podobnosť. Klient je v tomto prípade 16-ročná osoba – určite najmladší zo všetkých klientov v našich extraktoch z poradenstva týkajúceho sa HIV.

Na neanalytickej úrovni to vyzerá tak, že tu máme dočinenia s problémom, ktorý dobre poznajú profesionáli aj rodičia: totiž bežné neodpovedanie adolescentov, keď im dospelí hovoria, čo majú robiť (alebo keď im dokonca kladú otázky). Tento spoločenský problém sa hojne vyskytuje na nemocničných klinikách pre adolescentov a pripomína neustále, neúspešné pokusy prinútiť dieťa, aby hovorilo (pozri Silverman, 1987). Neodpovedanie na odporúčania nájdeme aj v extraktoch 10.6–10.8, zozbieraných na takýchto klinikách (L = lekár, P = pacient a M = matka):

Extrakt 10.6 (klinika pre diabetikov 1 (NH: 17.7))

- L: Čo by sme mali robiť s tvou cukrovkou? Pretože si si nerobil vyšetrenia (nemeraná prestávka)
- L: Viem, že sa v tejto chvíli cítiš z toho všetkého ako blbec
- P: Neviem
- L: Pomohlo by, keby sme ťa prestali kritizovať? (nemeraná prestávka)

Extrakt 10.7 (klinika pre diabetikov 2 (S: 12.2))

- L: Krvný cukor je príliš vysoký (nemeraná prestávka) [P sa tvári nešťastne]
- M: Musíme s tým stále bojovať
- L: Jedna alebo dve jednotky, skutočne ťa to rozčuľuje? (nemeraná prestávka) [P sa pozerá dole a hrá sa s kabátom]

Extrakt 10.8 (klinika pre pacientov s rozštiepeným podnebí (14.32–3))

- L: Um (2.0) ale si spokojná so svojou perou, však, nechceme s ňou nič robiť?
- M: Nevyzerá (1.0) nezdá sa, že by ju to trápilo
- L: He he nechceme robiť nič s ni[čím?]
- M: [he he
- L: Ani s nosom? (3.0)

V extraktoch 10.5–10.8 adolescenti neodpovedajú na odporúčania a otázky v pozícii druhej repliky. V extraktoch 10.5 a 10.6 napokon poskytnú po druhej výzve aspoň minimálnu odpoveď. Naopak v extraktoch 10.7 a 10.8, keď si títo mladí pacienti nezobrali slovo ani po tom, čo ich nominovali do pozície osoby, ktorá má pokračovať v konverzácii, hovoria za nich matky, pričom komentujú správanie alebo pocity svojho dieťaťa. Napokon v extrakte 10.8, keď L opakovane nominuje pacienta do pozície osoby, ktorá má pokračovať v konverzácii, nie je počuť nič.

Keby sme sa však zastavili pri konštatovaní zhody medzi stretnutím profesionála a klienta, na ktorom sa zúčastňujú mladí ľudia, v prostredí zdravotníctva a v prostredí vzdelávania, iba by sme opakovali spoločenský problém, ktorý dobre poznajú rodičia a profesionáli pracujúci s mladými ľuďmi. Pracujem s predpokladom, že zručnosti spoločenských vedcov vznikajú práve na základe ich schopnosti pozrieť sa na svet novým pohľadom, a preto stále živia možnosť sprostredkovať ľuďom z praxe náhľad na vec. Otázka potom znie, ako môžeme prejsť od našich všedných pozorovaní k spoločenskovednej analýze?

Jedno dobre známe riešenie predstavuje možnosť pozrieť sa *za* naše dáta a tam hľadať vysvetlenie našich pozorovaní. Za týmto účelom si môžeme všímať rozličné charakteristiky zrejmych kontextov, v ktorých komunikácia v tomto prípade prebieha. Môžeme napríklad očakávať, že poskytovanie poradenstva je problematickejšie v rámci toho typu stretnutí v službách – ako napríklad opatrovatelstvo, poradenstvo v súvislosti s vyšetreniami na HIV a klinické stretnutia s diabetikmi alebo pacientmi s rozštiepeným podnebíom – kde klient nevyhľadáva rady odborníka nevyhnutne sám a kde má profesionál väčšinou úlohu vrátnika (ponúkanie krvných vyšetrení, zásob inzulinu alebo plastickej chirurgie).

Naopak, keď prídu rodičia na stretnutie s učiteľom, dá sa očakávať, že vyhľadávajú poradenstvo oni a iba ťažko sa dá v rámci stretnutia postrehnúť nejaký aspekt pozície vrátnika. Nič však nenaznačuje, že žiaci sa zúčastňujú na takýchto rozhovoroch preto, že sami vyhľadávajú poradenstvo alebo dokonca informácie. Preto, ak považujeme za klienta skôr žiaka než rodiča, aj tieto rozhovory zo škôl sa radia k ostatným typom prostredia, v ktorých sa bežne vyskytujú neochotní príjemcovia poradenstva.

Ak sa žiak považuje za klienta, sú rozhovory medzi učiteľom a rodičom podobné opatrovatelstvu, poradenstvu v súvislosti s HIV a konzultáciám s adolescentnými diabetikmi, pre ktoré platí to, že klient poradenstvo nevyhľadával. Žiak môže skutočne, tak ako adolescentný diabetik alebo prvorodička, vidieť za „odporúčaniami“ disciplinárny zámer.

To poukazuje na iné, lokálnejšie vysvetlenie odmietania poradenstva. Spoločným znakom rozhovorov medzi učiteľom a rodičom a pediatrických rozhovorov, hoci sa neobjavil vo väčšine poradenských rozhovorov pred vyšetreniami, je to, že ide potenciálne o viacpočetného klienta. Preto môžeme uvažovať o tom, že jedna strana (totiž rodič) si môže bez problémov nárokovať právo hovoriť za druhú stranu (žiak alebo pacient). To dovoľuje rodičom vstupovať do konverzácie namiesto dieťaťa a deti zostávajú ticho (veď predsa môžu odpovedať rodičia, ako v extraktoch 10.7 a 10.8). Takto, pôsobiac ako početný „tím“ (Goffman, 1961), dodržiavajú pravidlá striedania replík.

Hrozí však nebezpečenstvo, že budeme takí posadnutí hľadaním vysvetlenia nejakého javu, že nedokážeme dostatočne preskúmať, či tento jav vôbec existuje, a ak aj existuje, ako sa lokálne „zostavuje“. Toto nebezpečenstvo charakterizoval Schegloff (1991) ako problém „relevantnosti“ a „procedurálnej dôležitosti“ a Silverman (1997b, s. 23–26) ako „ortodoxné vysvetľovanie“.

Spočiatku sme zareagovali presunutím záujmu z *vysvetľovania* nášho pozorovania na určenie jeho *úspechov* v rámci interakcie. Pýtame sa teda: ako treba v rámci interakcie, krok za krokom, usmerniť kladenie otázok a poskytovanie poradenstva, keď účastník, ktorý má údajne odpovedať alebo prijímať poradenstvo, zjavne neodpovedá?

V situácii viacerých zúčastnených strán na stretnutí medzi profesionálom a klientom nie je príjemca daný nejakým inštitucionálnym pravidlom, ale je aktívne „vypracovaný“ účastníkmi. Pekným príkladom tohto je extrakt 10.8, preto ho uvediem ešte raz:

Extrakt 10.8 (klinika pre pacientov s rozštiepeným podnebíom (14.32–3))

1	L:	Um (2.0) ale si spokojná so svojou perou, však,
2		nechceme s ňou nič robiť?
3	M:	Nevyzerá (1.0) nezdá sa, že by ju to trápilo
4	L:	He he nechceme robiť nič s ničím?
5	M:	[he he
6	L:	Ani s nosom?
7		(3.0)

Ako som už poznamenal, všimnite si, že v riadkoch 1–2 sa zdá, akoby L nominoval do pozície ďalšieho hovoriaceho niekoho, kto môže náležite hodnotiť svoju „peru“. No napriek tomu, že ďalšia hovoriacia sa orientuje podľa tejto nominácie (v riadku 3 hovorí „o nej“ a „ju“ a nie „ja“ a „mňa“), nie je to tá účastníčka rozhovoru, ktorá bola takto nominovaná. Navyše, keď sa L zjavne opätovne snaží nominovať dcéru do pozície ďalšieho hovoriaceho (riadky 4 a 6), M síce nehovorí, potvrdzuje však smiechom v riadku 5 prijatie.

Extrakt 10.8 ukazuje, že pozícia príjemcu sa konštruuje na základe striedania replík. Dokonca aj v rámci jedinej repliky je možné príjemcu predefinovať. Všimnite si napríklad, ako L prejde v riadku 1–2 z gramatickej osoby „ty“ na „my“.

Takýto prechod je z hľadiska interakcie viacznačný. Po prvé, „my“ môžeme rozumiť ako povýšenecký spôsob poukázania na klientov organizácií, ktorý je v Anglicku dosť bežný (a niekedy je aj predmetom sarkastickej reakcie, napr. „ja a kto ešte?“). Po druhé, v tomto lokálnom kontexte vytvára možnosť, že otázka L o „spokojnosti s perou“ je adresovaná matke aj dcére, alebo iba jednej z nich. Môže to byť naozaj práve táto možnosť, ktorá dovoľuje rodičovi bez prestávky reagovať (v riadku 3) na mieste, na ktorom sa mohlo očakávať, že odpovedať bude dieťa.

Extrakt 10.8 z klinického sedenia s pacientkou s rozštiepeným podnebíom ukazuje, ako sa zúčastnené strany hrajú s nejednoznačnosťou toho, kto je príjemca konkrétnej otázky. Namiesto toho, aby nejednoznačnosť považovali za komunikačný problém, začala analýza poukazovať na to, že účastníci interakcie využívajú nejednoznačnosť ako *prostriedok*.

Rovnakým spôsobom sa môže interpretovať mlčanie dieťaťa. Namiesto toho, aby sme považovali jeho mlčanie za prejav nejakého *nedostatku* na strane dieťaťa, tvr-

díme, že, vzhľadom na nejednoznačnosť zabudovanú do takýchto otázok a poznámok učiteľov (a rodičov), môžeme mlčanie považovať za prejav interakčnej *zručnosti*. Môžeme uvažovať, že je to preto, lebo mlčanie (alebo aspoň chýbanie verbálnej odozvy) umožňuje deťom nezaplietť sa do morálneho univerza dospelých, vytvoreného ich vzájomnou spoluprácou, a teda im umožňuje brániť sa pred spôsobom, akým sa inštitucionálny diskurz snaží ohraničiť a obmedziť ich sociálne kompetencie.

POZNÁMKY NA ZÁVER

V tejto kapitole som ukázal možnosti, ako začať analýzu štyroch hlavných druhov kvalitatívnych dát. Akýkoľvek výskumný projekt môžete naštartovať tak, že si na základe preskúmania nejakých dát, či už vlastných alebo požičaných, v počiatočných fázach výskumu sformulujete hádanku. V kapitole 11 sa pozrieme na to, ako môžeme analýzu dát ďalej rozpracovať po týchto prvých fázach.

ZHRNUTIE

Pamätajte na to, aby ste už v prvej fáze výskumu analyzovali nejaké dáta. Existujú tri spôsoby, ako odštartovať analýzu dát:

- Analyzujte dáta, ktoré už existujú vo verejnej sfére.
- Vyžiadajte alebo požičajte si dáta od druhých ľudí.
- Analyzujte svoje vlastné dáta už počas zberu.

Keď budete analyzovať dáta rozličného druhu, vyvstanú nasledujúce otázky:

- *Interview*: Je vaším cieľom popísať „drsnú“ realitu života ľudí (realizmus) alebo dostať sa k príbehom alebo naráciám, prostredníctvom ktorých ľudia popisujú svoje svety (naratívny prístup)?
- *Poznámky z terénu*: Musíte si poznamenať to, čo môžete vidieť (aj počuť), ako aj to, ako sa správate vy a ako sa iní správajú voči vám.
- *Texty*: Je vaším cieľom presná obsahová analýza, v rámci ktorej zostavíte súbor kategórií a potom budete rátať počet prípadov, ktoré spadajú pod každú kategóriu? Alebo je vaším cieľom porozumieť kategóriám participantov a pochopiť, ako ich používajú pri konkrétnych činnostiach, napr. pri rozprávaní príbehov, zostavovaní spisov so záznamami alebo opisovaní „rodinného života“?
- *Prepisy*: Príprava prepisu zo zvukového alebo obrazového záznamu je teoreticky sýtená činnosť. Ak na výskume pracuje viac ako jeden výskumník, nikdy nejde pri triedení toho, čo vidíte a počujete, iba o hromadenie dát: je to *analýza dát*.

Ďalšie čítanie

Malá knižka *Writing Up Qualitative Research* (Sage, 1990) od Harryho Wolcotta, najmä kapitola 2, predstavuje užitočný, neformálny návod, ako začať analýzu dát. Ďalšie dôležité zdroje sú: Amanda Coffeyová a Paul Atkinson: *Making Sense of Qualitative Data* (Sage, 1996), kapitola 2; a Jennifer Masonová: *Qualitative Researching* (Sage, 1996), kapitola 6.

Ďalšie podrobnosti o prípadových štúdiách, o ktorých sme hovorili v tejto kapitole, nájdete v: Jody Millerová a Barry Glassner: „*The ‚Inside‘ and the ‚Outside‘: finding realities in interviews*“, in: David Silverman (ed.): *Qualitative Research* (Sage, 1997); v mojich dvoch monografiách, *Communication and Medical Practice* (Sage, 1987) a *Discourses of Counselling* (Sage, 1997); a *Lectures on Conversation* (Vol. 1, Blackwell, 1992) od Harveyho Sacksa, s. 205–222 a 306–311.

Cvičenie 10.1

Toto cvičenie vám ponúka príležitosť premýšľať o zodpovedajúcich súboroch dát, ku ktorým sa môžete rýchlo dostať.

- 1 Preskúmajte relevantné dáta, ktoré už existujú vo verejnej sfére, napríklad v médiách (od novín cez televíziu a rozhlas až po internet). Vyberte si nejaký súbor dát a začnite ho analyzovať.
- 2 Opýtajte sa svojho školiteľa alebo niektorých študentov, či nemajú relevantné dáta, ktoré by ste si mohli požičať, buď na predbežné precvičenie, alebo podľa možnosti na nadviazanie dlhodobej spolupráce. Vykonajte stručnú analýzu časti z nich.

Cvičenie 10.2

Toto cvičenie vám ponúka príležitosť analyzovať vlastné dáta hneď, ako ich získate.

- 1 Na aké otázky vás nabáda metóda analýzy dát, ktorú preferujete? Aké zaujímavé zovšeobecnenia môžete začať vyvodzovať na základe vašich dát?
- 2 Zdá sa vám, že môžete uplatniť zistenia z predchádzajúcich výskumov aj na vaše dáta? Ak nie, prečo? Ak áno, ako môžete využiť svoje dáta pri ďalšom rozpracovávaní týchto zistení?
- 3 Nakoľko sa dajú uplatniť konkrétne koncepty z vami uprednostňovaného modelu spoločenského výskumu na vaše dáta? S ktorými konceptmi sa pracuje najlepšie, a teda budú pravdepodobne najproduktívnejšie?

Ďalšie rozpracovanie analýzy dát

V kapitole 10 sme kládli dôraz na dôležitosť analýzy dát v počiatočných fázach výskumu a ukázali sme si, ako takúto analýzu odštartovať. V tejto kapitole preskúame možnosti, ako váš výskum po takýchto začiatkoch ďalej rozpracovať. Napriek tomu, že sa sústreďujeme iba na dáta z pozorovania a nahrávok, mnoho z týchto tvrdení platí aj pre iné druhy kvalitatívnych dát.

Zoznam „tvrdení“ však môže pôsobiť trochu málokrvne a nepodstatne. Táto kapitola preto začína výkladom, ako pokračovala analýza dát v jednej kvalitatívnej štúdií.

PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA: POZOROVANIE NA KARDIOLOGICKÝCH KLINIKÁCH

Na začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia (pozri Silverman, 1987, kapitoly 1–6) som viedol skupinu výskumníkov, ktorí robili výskum na pediatrickom kardiologickom oddelení. Veľkú časť dát sme čerpali z nahrávok ambulantných klinických sedení, ktoré sa konali každú stredu.

Nebola to náhoda, že sme sa rozhodli zamerať viac na tieto klinické sedenia než na, povedzme, interakciu na izbách. Z pragmatického hľadiska sme vedeli, že klinické sedenie – ako plánovaná a zameraná udalosť, trvajúca dve až štyri hodiny a viazaná na určité výsledky – nám pravdepodobne poskytne súbor dát dobrej kvality. Naopak, na nemocničných izbách by nahrávanie pacientov oveľa viac rušilo a nahrávky by mali horšiu kvalitu vzhľadom na viaceré prebiehajúce konverzácie a hluk v pozadí. Ak by sa aj tieto technické problémy dali prekonať, (zdanlivá) rozptýlenosť života na nemocničnej izbe by znamenala, že by bolo oveľa ťažšie pochopiť pravidlá než na ambulantných sedeniach. Na rozdiel od sedení by sa tu napríklad nevyskytovali nijaké opakujúce sa štruktúry, ako sú stretnutia plánované na základe predchádzajúcej dohody, telesné vyšetrenia a oznámenia diagnózy a prognózy.

Neznamená to, samozrejme, že výskumník by nikdy nemal skúmať aj tieto zdanlivo nezamerané interakcie – od nemocničného oddelenia po roh ulice. Znamená to však, že ak ich budete skúmať, musíte sa pripraviť na dlhé bdenie a zdanlivo málo sľubné dáta, skôr než sa začnú črtať skúmateľné myšlienky.

V rámci našich nemocničných klinických sedení sme sa zaujímali o spôsob, akým sa organizovali a oznamovali rozhodnutia (alebo „možnosť slobodného rozhodnu-

tie“). Zdalo sa byť pravdepodobné, že spôsob, akým lekár oznamoval rozhodnutia, pravidelne vychádzal nielen z klinických faktorov (ako srdcové ťažkosti dieťaťa), ale aj zo sociálnych faktorov (napr. ako a čo sa povedalo rodičom v rozličných fázach liečby). Na prvej ambulantnej konzultácii by istotne lekár za normálnych okolností neoznámil rodičom, že zistil vážnu srdcovú abnormalitu a že je nevyhnutný chirurgický zákrok, ohrozujúci život. Namiesto toho by oznámil, že musia vykonať ďalšie vyšetrenia a iba by naznačil, že možno bude potrebný vážny chirurgický zákrok. Taktiež by spolupracoval s rodičmi, ktorí mu poskytovali príklady na zdanlivo „dobrý stav“ ich dieťaťa. Táto metóda postupného poskytovania informácií sa nepoužívala iba v dvoch prípadoch. Ak by bolo dieťa diagnostikované kardiológom ako „zdravé“, oznámil by lekár všetky informácie naraz a vykonal by operáciu, ktorú sme nazvali „nájsť a zničiť“. Táto spočívala v identifikácii akýchkoľvek pretrvávajúcich obáv rodiča (rodičov) a v dokázaní, že sú neopodstatnené.

V prípade skupiny detí, ktoré boli okrem podozrenia na srdcovú chorobu navyše postihnuté aj Downovým syndrómom, by lekár podal všetky klinické informácie na jednom sedení a nepoužil by metódu postupného podávania. V neobvyklých prípadoch by lekár navyše dovolil rodičom, aby rozhodli o ďalšej liečbe, pričom by ich povzbudzoval, aby sa zameriavali na neklinické veci, ako je „radosť zo života“ ich dieťaťa alebo jeho priateľská osobnosť.

Potom sme zúžili naše zameranie a začali sme skúmať, ako lekári oznamovali rodičom rozhodnutie vykonať na ich deťoch malé diagnostické vyšetrenie. Vo väčšine prípadov by lekár povedal niečo ako:

Navrhujeme vykonať malé vyšetrenie, ak súhlasíte.

Žiadni rodičia nevyjadrili nesúhlas s ponukou, ktorá vyzerala čisto formálne – ako formálne právo kráľovnej (ktoré nikdy nevyužila) nepodpísať zákony schválené Britským parlamentom. V prípade detí s Downovým syndrómom však právo rodičov rozhodovať nebolo ani zďaleka formálne. Lekár by im povedal niečo ako:

Myslím, že to, čo budeme robiť, závisí trochu od pocitov rodičov.

Teraz to trochu závisí od toho, čo si o tom myslíte vy.

Zavísí to veľmi od vášho osobného názoru, či by sme mali pokračovať.

Tieto konzultácie boli navyše dlhšie a zjavne demokratickejšie než v iných prípadoch. Lekár viedol rodičov k tomu, aby nazerali na pacienta v rámci rodiny, a dal im možnosť vyjadriť svoje obavy a podieľať sa na rozhodovaní.

V tejto časti vzorky, na rozdiel od väčšej vzorky, keď rodičia skutočne dostali na výber, vyšetrenie odmietli – až na jednu výnimku. To však slúžilo skôr na posilnenie než na spochybnenie lekárskej koncepcie na príslušnom oddelení. Koncepcia spočívala v tom, v akejkoľvek situácii odrádzať od chirurgických zákrokov na takýchto de-

ťoch. Demokratická forma teda existovala spolu s udržiavaním autokratickej politiky (a bola ňou v skutočnosti aj podporovaná).

Tabuľka 11.1 Štyri spôsoby, ako ďalej rozpracovať analýzu dát

- Sústreďte sa na dáta, ktoré majú vysokú kvalitu a dajú sa najjednoduchšie zozbierať (nahrávky klinických sedení).
- Sústreďte sa na jeden proces v rámci týchto dát (ako boli organizované lekárske rozhodnutia).
- Zúžte zameranie na jednu časť procesu (oznamovanie malého diagnostického vyšetrenia).
- Porovnajte rôzne čiastkové vzorky v rámci populácie (deti s Downovým syndrómom a zvyšok).

Výskum takýmto spôsobom odhalil mechanizmus, prostredníctvom ktorého sa realizovala určitá lekárska koncepcia. Dostupnosť nahrávok veľkého množstva konzultácií spolu s výskumnou metódou, ktorá sa snažila o induktívne rozpracovanie hypotézy, znamenala, že sme dokázali ďalej rozvinúť našu analýzu dát na základe odhalenia javu, ktorý sme pôvodne neskúmali.

Poučenie, ktoré by sme si mali zobrať z tejto štúdie, je zhrnuté v tabuľke 11.1.

V druhej polovici tejto kapitoly budem hovoriť o všeobecnejších výskumných stratégiách, ktoré máte k dispozícii, ak máte dáta, tak ako v tomto prípade, vo forme nahrávok prirodzene prebiehajúcich interakcií. No možno nemáte dáta zaznamenané na páskach. Znamená to, že všetko je stratené?

V ďalšej časti sa vám pokúsím ukázať, ako môžete vylepšiť kvalitu svojich poznámok z terénu. Aj keď pri konečnej analýze nikdy nemôžu poznámky z terénu súperiť s reliabilitou kvalitnej nahrávky a prepisu, pozorne zostrojené poznámky môžu slúžiť ako impulz pre pokročilú analýzu dát.

POZNÁMKY Z TERÉNU A ANALÝZA DÁT

Dva spôsoby systematizácie poznámok z terénu

Ak nemáte prístup k prirodzene sa vyskytujúcim dátam – ako sú nahrávky, texty alebo dokumenty – pokúste sa prepísať podľa možnosti čo najviac z toho, čo sa hovorí a robí, a napísať o prostredí, v ktorom sa to hovorí a robí. Navrhnuté boli dve praktické pravidlá pre písanie poznámok v teréne:

- Zaznamenajte to, čo môžeme vidieť, aj to, čo môžeme počuť.
- Rozšírte poznámky za hranice bezprostredného pozorovania.

POUŽITE OČI

V rámci výskumu sociálnej organizácie v jednej reštaurácii W. F. Whyte (1949) dostal bohatú odmenu za to, že použil svoje oči na pozorovanie priestorovej organizácie činností. Nedávno, v rámci výskumu interakcie na nemocničných oddeleniach, si Anssi Peräkylä (osobná korešpondencia) všimol, ako priestorové usporiadanie odli-

šuje skupiny ľudí. Existujú oddelenia a nemocničné izby, do ktorých môže personál vstúpiť, kedykoľvek chce. Potom existujú spoločenské miestnosti pre pacientov a podobné miestnosti, ktoré predstavujú určitý druh verejného priestoru. Obidve tieto časti sa dosť líšia od častí, ako sú miestnosti pre sestry alebo ambulancie lekárov, do ktorých pacienti vstupujú iba na pozvanie. A napokon, ak je na oddelení miestnosť, v ktorej zamestnanci pijú kávu, nikdy v nej nevidíte pacienta.

Ako upozorňuje Peräkylä, jedným zo spôsobov vytvárania rôznych kategórií ľudí v nemocnici je pridelovanie priestoru podľa kategórií. Toto pridelovanie sa zároveň reprodukuje v činnostiach účastníkov. Vnímavý pozorovateľ si môže napríklad všimnúť správanie pacientov, keď vstúpia do miestnosti pre sestry. Aj keď sú dvere otvorené, zostanú stáť vonku a iba strčia hlavu do dverí. Tým, že tak robia, naznačujú, že vstupujú na cudzie územie.

Nanešťastie, všetci sa trochu zdráhame pri pozorovaní používať svoje oči aj uši. Existujú však výnimky. Stimson si všimol, že „v sociologických časopisoch prakticky chýbajú fotografie a diagramy a iba zriedkavo ich nájdeme v sociologických knihách“ (1986, s. 641). Potom hovorí o miestnosti určenej na výsluchy disciplinárnej organizácie, ktorej sa zodpovedajú britskí lekári. Výbor pre vykonávanie profesie Generálnej lekárskej rady sedí v miestnosti s vysokým stropom a dubovým obkladom, ku ktorej vedie imponantné schodisko. Na oknách s lazúrovaným sklom je zobrazených šestnásť erbov a žena v klasickej gréckej póze. Ako to komentuje Stimson:

Toto je miestnosť, v ktorej sa hovorí o vážnych veciach: miestnosť pôsobí dojmom, ktorý je nášmu vedomiu vnútený ... hovorí sa formálne, starostlivo sa artikuluje a prejav je predmetom verejnej nahrávky. Ak návštevníci v publiku vôbec hovoria, tak iba tlmeným šepotom, pretože ich reč nepredstavuje súčasť konania (1986, s. 643–644).

Bez toho, aby sa v takejto miestnosti, ako poukazuje Stimson, muselo niečo povedať, vieme, že to, čo sa deje, musíme brať vážne. Stimson dáva túto miestnosť výstižne do protikladu s hamburgerovou reštauráciou McDonald's:

Všimnite si dekoráciu a materiály – plasty, papier, vinyl, polystyrén a žiarivé základné farby. [Všetko] naznačuje dočasnú dobu. Tento dočasný charakter ďalej vyjadruje neformálne oblečenie zákazníkov, inštitucionálne zneformálne oblečenie personálu a sedenie, ktoré je skonštruované tak, aby bol dlhší pobyt nepohodlný (1986, s. 649–650).

Stimson a Peräkylä poukazujú na to, že etnografi, ktorí nedokážu používať ani svoje oči ani uši, prehliadajú podstatný zdroj dát. Najlepšie to pochopíte, keď si predstavíte vidiacu osobu, ktorú prinútili, aby svetu porozumela so zaviazanými očami!

ROZŠÍRENÉ POZNÁMKY Z TERÉNU

Práca v teréne je taká fascinujúca a kódovanie tak odčerpáva energiu, že vás môže úplne zaujať a zapliť prúd detailov – výstižný citát, atraktívna osobnosť kľúčového informátora. Zabudnete, že máte myslieť, hľadať hlbší a všeobecnejší zmysel toho, čo sa deje, a začať to vysvetľovať konceptuálne koherentným spôsobom (Miles a Huberman, 1984, s. 69).

Za účelom hľadania „hlbšieho a všeobecnejšieho zmyslu toho, čo sa deje“ navrhuje Spradley (1979), aby si pozorovatelia viedli štyri osobitné súbory poznámok:

- 1 Krátke poznámky počas pozorovania,
- 2 rozšírené poznámky hneď po ukončení práce v teréne,
- 3 denník z terénu na zaznamenávanie problémov a nápadov, ktoré sa objavia v každej fáze práce v teréne,
- 4 provizórne priebežné poznámky o analýze a interpretácii (o ktorých hovoria Kirk a Miller, 1986, s. 53).

Spradleyho návrhy pomáhajú pri systematizácii poznámok z terénu, a teda zvyšujú ich spoľahlivosť (pozri kapitolu 13).

Podobne ako Spradley, aj Miles a Huberman ponúkajú systematické spôsoby rozšírenia toho, čo sa zaznamenáva v poznámkach z terénu. Navrhujú, aby ste si písali „sumarizáciu kontaktu“ alebo rozšírené poznámky po každom pozorovaní (1984, s. 50–51, 69–71). Príklad, ako podnietiť analytické myslenie pomocou sumarizácie kontaktu, uvádzam v tabuľke 11.2.

Tabuľka 11.2 **Otázky do sumarizácie kontaktu**

- O aké osoby, udalosti alebo situácie išlo?
- Aké boli hlavné témy alebo otázky v rámci kontaktu?
- Ktorých výskumných otázok sa kontakt najviac týkal?
- Aké nové hypotézy, úvahy alebo predpoklady o situáciách v teréne ste vyvodili na základe tohto kontaktu?
- Ktorým smerom by mal výskumník vynaložiť najviac energie pri ďalšom kontakte a informácie akého druhu by mal hľadať?

Zdroj: Miles a Huberman, 1984, s. 50.

Miles a Huberman uvádzajú päť dôvodov, prečo sú takéto sumarizácie cenné:

- 1 Riadi sa nimi plánovanie ďalšieho kontaktu,
- 2 slúžia ako inšpirácia k vytváraniu nových alebo k prepracovaniu už používaných kódov,
- 3 slúžia na koordináciu práce viacerých výskumníkov v teréne,
- 4 slúžia ako pripomienka kontaktu v neskoršej fáze,
- 5 slúžia ako základ pre analýzu dát (upravené podľa Milesa a Hubermana, 1984, s. 51).

Spôsob, akým zaznamenávame dáta, je dôležitý, pretože priamo súvisí s kvalitou analýzy dát. V tomto zmysle sú poznámky z terénu a sumarizácie, samozrejme, iba prostriedkom na dosiahnutie iného cieľa – ďalšieho rozpracovania analýzy.

Ďalšie rozpracovanie analýzy dát z terénu

Prechod od kódovania k interpretácii je rozhodujúci ... Súčasťou interpretácie je prekročenie hranice „faktických“ dát a opatrná analýza toho, čo sa má z nich urobiť (Coffey a Atkinson, 1996, s. 46).

Ako upozorňujú Miles a Huberman (1984), kvalitatívne dáta majú častejšie podobu slov než čísel. Otázka potom znie, ako prejdeme od týchto slov k analýze dát. Poukazujú na to, že analýza dát pozostáva z „troch súbežných prúdov činnosti: redukcie dát, zobrazenia dát a vyvodzovania záverov/verifikácie“ (1984, s. 21):

- *Redukcia dát* „súvisí s procesom výberu, zamerania, zjednodušenia, zabstraktne- nia a transformácie ... ‚surových‘ dát“ (1984, s. 21). Redukcia dát zahŕňa rozhodovanie o tom, na základe ktorej časti dát sa zdefinuje počiatočné zameranie.
- *Zobrazenie dát* predstavuje „organizované zhromažďovanie informácií, ktoré umožňuje vyvodzovanie záverov a podniknutie ďalších krokov“ (1984, s. 21). Zahŕňa zoskupovanie dát do zobrazení, ako sú matice, diagramy, siete a grafy, ktoré objasňujú hlavné smerovanie (a chýbajúce články) vašej analýzy.
- *Vyvodzovanie záverov* vyžaduje, aby „sme sa začali rozhodovať, čo veci znamenajú, ďalej vyžaduje, aby sme si všímali pravidelnosti, schémy, vysvetlenia, možné konfigurácie, kauzálne vzťahy a tvrdenia“ (1984, s. 22).
- *Verifikácia* vyžaduje, aby sme testovali „prijateľnosť, silu, ‚overiteľnosť‘“ – to znamená validitu“ (1984, s. 22) našich predbežných záverov.

Miles a Huberman názorne ukazujú, že v terénnych výskumoch, na rozdiel od veľkej časti kvantitatívnych výskumov, sa neuspokojujeme s jednoduchým kódovaním dát. Ako som tvrdil v kapitole 3, znamená to, že kvalitatívni výskumníci musia ukázať, ako sa (teoreticky definované) prvky, ktoré identifikovali, zoskupujú a vzájomne vrstvia. Významným prínosom kvalitatívneho výskumu môže byť hĺbková analýza malých súborov verejne zdieľaných dát s využitím jeho teoretických zdrojov.

To znamená, že kódovanie vašich dát podľa nejakej teoretickej schémy by malo byť iba prvou fázou analýzy dát. Potom treba pokračovať skúmaním súvislostí medzi týmito prvkami. V tejto druhej fáze môže pomôcť laterálne myslenie. Môžete sa napríklad pokúsiť o nový zvrat v súvislosti s konceptom alebo témou, ktorú ste si zvolili, možno tak, že sa budete zaoberať myšlienkou odporujúcou intuitívnemu mysleniu, alebo si budete všimáť dodatočnú charakteristiku, ktorej sa v literatúre venovala iba malá pozornosť. V každom prípade, ako ešte ukážem, predstavuje neustále zužovanie zamerania jeden zo spôsobov, ako zlepšiť analýzu dát.

Postupné zužovanie zamerania počas práce v teréne

Na veci sa vždy dokážeme pozerať iba určitým spôsobom, pretože sme si osvojili, implicitne alebo explicitne, určité spôsoby nazerania. To znamená, že pri výskume na základe pozorovania zber dát, formulovanie hypotézy a vytváranie teórie nie sú tri oddelené veci, ale sú navzájom prepletené.

Tento proces sa dá veľmi dobre opísať použitím analógie s lievikom:

Pre etnografický výskum je charakteristická „lievikovitá“ štruktúra, spojená s postupným zužovaním zamerania pozornosti v jeho priebehu. Postupné zužovanie zamerania má dve, z analytického hľadiska odlišné zložky. S postupujúcim časom sa najskôr rozpracuje alebo transformuje výskumný problém a napokon sa vyjasní a ohraničí jeho rozsah a preskúma vnútorná štruktúra. V tomto zmysle je to často až v priebehu výskumu, kedy človek príde na to, „o čom“ výskum skutočne je, a nestáva sa zriedkavo, že vyjde najavo, že je o niečom dosť vzdialenom pôvodne naznačeným problémom (Hammersley a Atkinson, 1983, s. 175).

Atkinson (1992) uvádza príklad takejto zmeny definície výskumného problému. Mnoho rokov po obhájení svojej dizertácie sa Atkinson vrátil k svojim pôvodným poznámkam z terénu, týkajúcim sa vzdelávania lekárov. Ukazuje, že pôvodné dáta je možné znovu čítať dosť odlišným spôsobom. Atkinsonova pôvodná metóda spočívala v rozdrobení poznámok z terénu na pomerne malé segmenty, z ktorých každý mal svoju vlastnú kategóriu. Napríklad chirurgov opis pooperačných komplikácií adresovaný tímu chirurgov bol pôvodne zaradený do kategórií s takými názvami ako „nepredvídateľnosť“, „neistota“, „pacientova dráha“ a „trajektória“. Keď sa k nemu Atkinson vrátil, stala sa z neho celková narácia vytvárajúca záhadu („neočakávané komplikácie“), ktorá sa vyrieši formou „morálneho príbehu“ („dajte pozor, vždy sa môžu stať neočakávané veci“). Z takéhoto pohľadu sa chirurgov príbeh stáva textom, ktorý sa v mnohom podobá rozprávke!

Dva výskumy na britských zdravotníckych klinikách, ktoré som realizoval v osemdesiatych rokoch 20. storočia, takisto pekne ilustrujú Hammersleyho a Atkinsonov lievok. Ako som už uviedol, moje pozorovanie na oddelení pediatickej kardiológie sa nepredvídateľne posunulo smerom k analýze slobodných rozhodnutí v malej skupine detí s Downovým syndrómom. Podobne aj môj výskum na onkologických klinikách, o ktorom som hovoril v kapitole 10, viedol neočakávane k porovnaniu plateného a štátom poskytovaného zdravotníctva (Silverman, 1981; 1987).

Tieto dva prípady majú spoločné tri charakteristiky:

- 1 Zmenu zamerania – prostredníctvom „lievika“ – keď sa lepšie definuje téma.
- 2 Využitie porovnávacej metódy ako neoceniteľného nástroja na vytváranie teórie a testovanie.
- 3 Generovanie tém presahujúcich hranice predmetnej oblasti výskumu. „Obradné poriadky“ identifikované na onkologických klinikách nie sú výsadou zdravotníctva, zatiaľ čo „demokratické“ rozhodovanie popísané u detí s Downovým syndrómom má neočakávané následky z hľadiska moci, ktorých význam ďaleko presahuje hranice stretnutia s lekárom.

Ako som poznamenal inde (Silverman, 1993), takýto postup ide ruka v ruku s vychýreným výkladom Glasera a Straussa (1967) o zakotvenej teórii. Jej zjednodušený model zahŕňa tieto fázy:

- Počiatočný pokus o vypracovanie kategórií, ktoré by objasnili dáta,
- pokus o „nasýtenie“ týchto kategórií množstvom vhodných prípadov za účelom názorného preukázania ich dôležitosti,
- rozpracovanie týchto kategórií na všeobecnejšie analytické rámce s významom mimo skúmaného prostredia.

Glasser a Strauss použili ako príklad svoj výskum o smrti a umieraní. Ukazujú, ako vypracovali kategóriu „kontext uvedomenia“, ktorá sa vzťahuje na situácie toho druhu, v ktorých sa ľudia dozvedia o svojom pravdepodobnom osude. Kategóriu potom nasýtli a napokon dali do súvislosti s nemedicínskymi prostrediami, v ktorých sa ľudia dozvedia, ako ich ostatní ľudia definujú (napr. v školách).

„Zakotvená teória“ bola kritizovaná pre neschopnosť uznať existenciu implicitných teórií, ktorými sa riadi práca v ranej fáze výskumu. Takisto sa zjavne zameriava skôr na vytváranie teórií než na ich testovanie. A takisto, ak sa nepoužije rozumne, môže degenerovať na dosť prázdnu stavbu pozostávajúcu z kategórií alebo na obyčajnú dymovú clonu, použitú na ospravedlnenie čisto empirického výskumu (pozri moju kritiku štyroch kvalitatívnych štúdií v kapitole 26; a pozri Bryman, 1988, s. 83–87). V najlepšom prípade sa s pomocou „zakotvenej teórie“ priblížime tej činnosti, akou je vytváranie teórie, ktorú môžeme nájsť pri dobrom pozorovaní, v protiklade k strašne abstraktnému empirizmu prítomnému vo väčšine nedokonalých štatistických výskumov.

Na kvantifikáciu by sme však nemali nazerať ako na nepriateľa dobrého terénneho výskumu. V ďalšej časti budem hovoriť o príklade využitia jednoduchých tabuliek na testovanie vynárajúcej sa hypotézy vo výskume na onkologických klinikách.

Použitie tabuliek pri testovaní hypotéz z práce v teréne

V rámci výskumu na onkologickej klinike som uplatňoval kódovanie, ktoré mi umožnilo zostaviť niekoľko hrubých nástrojov na meranie interakcií medzi lekárom a pacientom (Silverman, 1984). Cieľom bolo názorne ukázať, že kvalitatívna analýza je primerane reprezentatívna vzhľadom na dáta ako celok. Čísla príležitostne odhalili, že skutočnosť nebola v súlade s mojimi celkovými dojmami. V dôsledku toho som sprísnil analýzu a starostlivejšie som upresnil charakteristiky klinického správania.

Hrubé kvantitatívne dáta, ktoré som zaznamenal, neumožňovali nijaký naozajstný test kľúčovej myšlienky argumentácie. Napriek tomu však predstavovali určitú sumárnu mieru charakteristík celej vzorky, ktorá zaručovala bližšie spresnenie typických znakov súkromných a štátnych kliník. Dovoľte mi na ilustráciu stručne ukázať, aký druh kvantitatívnych dát som zozbieral v súvislosti s témami, ako je dĺžka konzultácie, účasť pacienta a rozsah záberu konzultácie.

Mal som celkový dojem, že súkromné konzultácie trvali oveľa dlhšie ako tie, ktoré odzneli na štátnych klinikách. Dáta po overení skutočne ukázali, že súkromné konzultácie trvali takmer dvakrát dlhšie ako štátne (20 minút oproti 11 minútam) a že rozdiel bol štatisticky vysoko významný. Spomenul som si však, že z určitých

dôvodov sa na istej štátnej klinike poskytovali abnormálne krátke konzultácie. Cítil som, že pri spravodlivejšom porovnaní konzultácií v rámci obidvoch sektorov by sa táto klinika mala vylúčiť a porovnať by sa mali iba konzultácie, ktoré poskytoval ten istý lekár v obidvoch sektoroch. Analýza tejto časti vzorky prípadov ukázala, že rozdiel v dĺžke trvania medzi konzultáciami na štátnych a súkromných klinikách sa zmenšil na priemernú hodnotu nižšiu ako 3 minúty. Rozdiel bol stále významný, napriek tomu, že sa významnosť znížila. Avšak napokon, keď som porovnal iba nových pacientov, ktorých prijal ten istý lekár, boli konzultácie s pacientmi na štátnej klinike v priemere o 4 minúty dlhšie – 34 minút oproti 30 minútam na súkromnej klinike. Toto posledné zistenie nebolo spochybnené a malo zaujímavé dôsledky pri celkovom zhodnocovaní výhod a nevýhod pre jednotlivca, keď išiel na súkromnú kliniku. Je napríklad možné, že tesnejšie plánovanie stretnutí na súkromnej klinike môže limitovať dĺžku času venovanú novým pacientom.

Ako ďalšiu pomôcku pri komparatívnej analýze som meral účasť pacienta formou otázok a nevyžiadaných vyjadrení. Opäť som zistil vysoko významný rozdiel: podľa týchto meraní pacienti na súkromných klinikách participovali na konzultáciách v oveľa väčšej miere. Keď som však opäť zobral iba pacientov toho istého lekára, rozdiel medzi klinikami sa veľmi zmenšil a *nebol* významný. Napokon som nezistil žiadny významný rozdiel z hľadiska miery, v akej sa na obidvoch typoch klinik hovorilo o témach nesúvisiacich s liečbou (napr. pomery v pacientovej práci alebo doma).

Tieto kvantitatívne dáta predstavovali užitočnú kontrolu príliš entuziastických vyhlásení o miere rozdielov medzi štátnymi a súkromnými klinikami. Ako som však tvrdil v kapitole 10, na tých troch klinikách som sa zaujímal hlavne o „obradný poriadok“. Nahromadil som značné množstvo výmen, v rámci ktorých sa lekári a pacienti na súkromných klinikách správali zdanlivo deviantným spôsobom vzhľadom na to, čo vieme o konzultáciách v štátnych nemocniciach. Otázka znie: podporili by kvantitatívne dáta nejakým spôsobom moje postrehy?

Odpoveď bola do určitej miery kladná. Dva kvantitatívne nástroje na meranie mi pomohli v súvislosti s obradným poriadkom. Jeden sa týkal pomeru, v akom lekár podľa potreby pacienta stanovil liečbu alebo ošetrovateľskú starostlivosť. Druhý nástroj meral, či sa lekár a pacient zapojili do vzájomnej zdvorilej drobnej spoločenskej konverzácie o osobnom alebo profesionálnom živote. (Nazval som to „spoločenské vyvolanie konverzácie.“) Ako uvádzam v tabuľke 11.3, obidva tieto nástroje zistili významné rozdiely v očakávanom smere podľa spôsobu platenia za konzultácie.

Takéto dáta by však, samozrejme, neslúžili ako dôkaz mojich vyhlásení o rôznych formách interakcie. V spojení s kvalitatívnymi dátami však predstavovali silný dôkaz o smerovaní rozdielu a zároveň jednoduchú charakteristiku vzorky ako celku, ktorá vytvorila rámec pre niekoľko použiteľných extraktov konverzácie. Nepopieram, že počítanie môže byť práve také svojvoľné ako kvalitatívna interpretácia niekoľkých zlomkov z dát. No za predpokladu, že výskumníci odolajú pokušeniu pokúsiť sa o spočítanie všetkého a postavia svoju analýzu na pevnom konceptuálnom základe, prepojenom s vlastnými metódami usporadúvania sveta aktérov, potom môže každý typ dát formovať analýzu iného typu.

Tabuľka 11.3 Súkromné a štátne kliniky: obradné poriadky

	Súkromná klinika (n = 42)	Štátna klinika (n = 104)
Liečba alebo opatrovatelstvo stanovené podľa potreby pacienta	15 (36%)	10 (10%)
Sociálna elicitácia	25 (60%)	31 (30%)

Zdroj: Silverman, 1993, s. 165.

V kapitole 13 sa vrátim k úlohe počítania pri podpore validity v kvalitatívnom výskume. V prípade výskumov založených na pozorovaní sa bude takéto počítanie často zakladať na predchádzajúcom kódovaní poznámok z terénu. Preto sa budem teraz zaoberať otázkami, ktoré sa otvárajú pri takomto kódovaní.

Obmedzenia pri kódovaní poznámok z terénu

Tabuľky použité vo výskume na onkologických klinikách vychádzali:

z toho osvedčeného spôsobu práce, kedy sa dáta skúmajú z hľadiska kategórií a prípadov. Je to prístup, ktorý rozdeľuje text (poznámky alebo prepisy) na sériu zlomkov, ktoré sa potom preusporiadajú do skupín s radom tematických nadpisov (Atkinson, 1992, s. 455).

Kódovanie prostredníctvom tematických nadpisov našlo v poslednom čase podporu v kvalitatívnej analýze dát podporovanej počítačom, o ktorej sa píše v kapitole 12. V rámci väčších projektov sa spoľahlivosť kódovania posilňuje aj tréningom kóderov dát v postupoch, ktorých cieľom je zabezpečenie jednotného prístupu.

Pri kódovaní poznámok z terénu však naďalej pretrvávajú dva problémy. Prvý a viditeľnejší problém je, že každý spôsob pozerania je zároveň spôsobom nepozerania. Ako upozorňuje Atkinson, jednou z nevýhod kódovacích schém je to, že sa zakladajú na stanovenom súbore kategórií, a preto poskytujú „mocnú konceptuálnu mriežku“ (1992, s. 459), z ktorej sa dá iba ťažko uniknúť. Hoci je táto „mriežka“ veľmi užitočná z hľadiska usporiadania analýzy dát, zároveň odvádza pozornosť od nekategorizovaných činností. Preto, ako poznamenal Clive Seale (osobná korešpondencia): „Dobrá kódovacia schéma by mala vyjadrovať snahu hľadať ‚nekategorizované činnosti‘, aby sa dali popísať spôsobom podobným hľadaniu deviantných prípadov.“

Druhý, menej viditeľný problém spočíva v tom, ako som upozornil v kapitole 3, že „kódovanie“ nie je výsadou vedeckých výskumníkov. Každý z nás „kóduje“ to, čo počuje a vidí vo svete okolo seba. Na toto mysleli Garfinkel (1967) a Sacks (1992), keď hovorili, že príslušníci spoločnosti rovnako ako spoločenský vedci robia svet takým, aby sa dal pozorovať a vysvetliť.

Zjednodušene to znamená, že výskumníci musia byť veľmi opatrní, keď používajú kategórie. Sacks napríklad cituje dvoch lingvistov, ktorí, ako sa zdá, nemajú problém s charakterizovaním konkrétnych (vymyslených) výrokov, že sú „jednoduché“, „kom-

plexné“, „obyčajné“ alebo „obradné“. Podľa Sacksa takéto rýchle charakterizovanie dát predpokladá, že „aj bez analýzy toho, čo [členovia] vlastne robia, môžeme vedieť, že [takéto kategórie sú presné]“ (1992, 1. diel, s. 429).

Na tomto mieste môže skúsený výskumník povedať, že Sacks charakterizoval bežný výskum ako príliš naivný. Väčšina výskumníkov si totiž uvedomuje nebezpečenstvo predpokladov, že existuje lineárna zhoda medzi ich kategóriami a aspektmi „reality“, ktorú zamýšľajú popísať. Ako uvádza Weber (1949), mnoho výskumníkov vyhlasuje, že jednoducho používajú hypotetické konštrukty (alebo „ideálne typy“), ktoré sa dajú posudzovať iba z hľadiska ich *užitočnosti*, a nie *presnosti* alebo *pravdivosti*.

Sacks si však tento argument uvedomoval. Ako poznamenáva:

V spoločenských vedách to je bežný spôsob napredovania, keď sa tvrdí, že mašinéria, ktorú máte a používate na analyzovanie nejakých dát, je prijateľná, ak to nie je nevyhnutne analýza skutočných fenoménov. To znamená, že môžete mať mašineriu, ktorá je „validným hypotetickým konštruktom“ a umožní vám niečo analyzovať (1992, 1. diel, s. 315).

Naopak, „mašinéria“, o ktorú sa zaujíma Sacks, nie je súborom „hypotetických konštruktov“. Sacks namiesto toho ambiciózne požaduje, aby sme sa neustále „zaoberali skutočným svetom“ (1992, 1. diel, s. 316). „Mašinéria“, ktorú má na mysli on, by sa nemala považovať za súbor viac alebo menej užitočných kategórií, ale za *skutočné* kategórie a mechanizmy, ktoré členovia používajú. V tomto zmysle zdôrazňuje:

Chcem, aby mašinéria, ktorú použijem na vysvetlenie nejakého javu, na charakterizovanie toho, ako vzniká, bola práve taká skutočná ako vec, ktorú som začal vysvetľovať (1992, 1. diel, s. 315, zdôraznil som ja).

Ako by sme mali reagovať na Sacksovu radikálnu kritiku etnografie? Hlavne by sme nemali robiť paniku! Sacks vznáša voči konvenčnej práci, založenej na pozorovaní, námietky, ktoré by si mal každý uvedomiť. Predovšetkým Sacksova prednáška „Doing ‚being ordinary‘“ (1992, 1. diel, s. 215–221) predstavuje základnú literatúru pre každého výskumníka v teréne.

Uvedomiť si niečo však neznamená, že by mal každý nasledovať Sacksovu radikálnu cestu. Jedna z možných odpovedí preto znie „ďakujem, ale neďakujem“. „Zakotvená teória“ napríklad predstavuje rovnako uznávaný (a oveľa obľúbenejší) spôsob vytvárať teóriu na základe práce v teréne (a o nej).

K tomuto účinnému, no defenzívnemu manévru môžeme pridať dve ambicióznejšie odpovede. Po prvé, môžeme sa pokúsiť integrovať Sacksove otázky o tom, „ako“ je sociálny svet konštituovaný, s konvenčnejšími etnografickými otázkami zameranými na „čo“ a „prečo“ sociálneho života (Gubrium a Holstein, 1997). Alebo, po druhé, ako to popisujem nižšie, môžeme urobiť toto každodenné „kódovanie“ (alebo „interpretačnú prax“) predmetom skúmania a položiť si otázky zamerané na „ako“ v súvislosti s konverzáciou v rámci interakcie.

PREPISY A ANALÝZA DÁT

Dve hlavné tradície v rámci spoločenských vied, o ktoré sa opiera analýza prepisov nahrávok, sú analýza konverzácie a analýza diskurzu. Úvod do analýzy konverzácie nájdete u ten Havea (1998); o analýze diskurzu píše Potter a Wetherellová (1987) a Potter (1997).

V tejto knihe sa zameriavame, samozrejme, skôr na praktické otázky realizácie kvalitatívneho výskumu. V zostávajúcej časti tejto kapitoly sa preto venujem dvom praktickým témam:

- Výhody práce s nahrávkami a prepismi,
- jednotlivé zložky procesu, ako robiť analýzu takýchto nahrávok.

Prečo pracovať s nahrávkami?

Vždy sa zaoberám tým druhom fenoménov, ktorý predstavujú prepisy skutočných udalostí v ich skutočnej postupnosti (Sacks, 1984, s. 25).

Etnografi sa kedysi vo všeobecnosti spoliehali na záznam pozorovaní prostredníctvom terénnych poznámok. Prečo Sacks uprednostnil použitie magnetofónu?

Sacksova odpoveď znie, že sa nemôžeme spoliehať na to, ako si pamätáme rozhovory. Iste, na pamäť sa môžeme zvyčajne spoliehať, keď chceme sumarizovať, čo rozliční ľudia povedali. Ale je jednoducho nemožné zapamätať si (alebo dokonca poznamenať si v tej chvíli) také veci, ako sú prestávky, súčasný hovor viacerých osôb, nádychy a podobne.

To, či budete veci takéhoto druhu považovať za dôležité, bude závisieť od toho, čo môžete na základe nich alebo bez nich ukázať. Samozrejme, nemusíte byť vôbec presvedčený, že konverzácia ako taká je zaujímavá téma. No pri štúdiu nahratých konverzácií sa dokážete aspoň zamerať na „skutočné detaily“ jedného aspektu spoločenského života. Ako to vyjadril Sacks:

Môj výskum sa dotýka konverzácie iba týmto náhodným spôsobom, že dokážeme dostať na pásku konkrétne udalosti a prepísať ich vo väčšej alebo menšej miere, a teda máme niečo, s čím môžeme začať. Ak nemáte možnosť zaoberať sa skutočným detailom skutočných udalostí, nedokážete robiť vedu o spoločenskom živote (1992, 2. diel, s. 26).

Nahrávky a prepisy ponúkajú aj viac než len „niečo, s čím môžeme začať“. Predovšetkým je to verejná nahrávka, prístupná vedeckej komunite spôsobom, akým poznámky z terénu nie sú. Po druhé, nahrávky sa dajú znovu prehrať, prepisy sa dajú vylepšiť a analýza sa môže začať robiť iným spôsobom, bez obmedzenia pôvodným prepisom. Ako Sacks povedal svojim študentom:

Začal som sa hrať s konverzáciami nahratými na pásku, a to z jedného dôvodu, že som si ich mohol znovu prehrať; že som si z nich mohol niečo vypísať a obsirnejšie ich skúmať, ktovie, ako dlho to

mohlo trvať ... Nebolo to z nejakého veľkého záujmu o jazyk alebo pre nejakú teoretickú formuláciu o tom, čo sa má skúmať, ale jednoducho z tohto jediného dôvodu; mohol som ich zobrať do rúk a skúmať ich znovu a znovu. A takisto sa následne mohli aj ostatní pozrieť na to, čo som skúmal, a ak so mnou nechceli súhlasiť, mohli z toho spraviť, čo dokázali (1992, 1. diel, s. 622).

Treťou výhodou podrobných prepisov je, že ak chcete, môžete skúmať sekvencie reči bez toho, aby ste sa obmedzovali na extrakty, ktoré vybral prvý výskumník. Pretože vysvetlenie zmyslu konverzácie treba hľadať skôr v rámci týchto sekvencií než v jednotlivých replikách konverzácie. Ako hovorí Sacks:

Pre určenie toho, čo bolo povedané, je extrémne dôležité, aby ste mali pre určitý výrok k dispozícii iné výroky, ktoré ho obklopujú. Ak máte k dispozícii iba útržok konverzácie, ktorý prepisujete, je ťažké určiť, čo to je (1992, 1. diel, s. 729).

Nemali by sme sa domnievať, že príprava prepisov je iba technickým detailom, ktorý predchádza analýze ako hlavnej činnosti. Vhodnosť prepisov na účely prezentácie je iba zvláštny bonus.

Ako zdôrazňujú Atkinson a Heritage (1984), vytváranie a používanie prepisov sú zásadné „výskumné činnosti“. Vyžadujú dôkladné, opakované počúvanie nahrávok, ktoré často odhaľuje predtým nespozorované, znovu sa vynárajúce charakteristiky usporiadania reči.

Najproduktívnejšie je, keď sa takéto počúvanie robí na skupinových stretnutiach. Práca v takýchto skupinách, ako ju popísal Paul ten Have (1998), začína zvyčajne počúvaním extraktu z pásky s pracovnou verziou prepisu a odsúhlasením vylepšení prepisu. Potom:

sa účastníci vyzývajú, aby prezentovali nejaké postrehy týkajúce sa dát za účelom výberu epizódy, ktorú považujú z akéhokoľvek dôvodu za „zaujímavú“, a formulujú, ako rozumejú tejto epizóde alebo čo ich na nej mátie. Potom môže ktokoľvek reagovať na tieto poznámky, ponúknuť alternatívy, vyvolať pochybnosti alebo čokoľvek (1998, s. 124).

Ako však vysvetľuje ten Have, takéto skupinové stretnutia nad dátami by mali byť niečím viac než len anarchickou voľnou tribúnou:

participanti môžu na jednej strane *slobodne* vniesť do diskusie čokoľvek, čo sa im páči, na druhej strane sa však od nich *vyžaduje*, aby zakotvili svoje postrehy v príslušných dátach, hoci ich môžu podporiť aj na základe spojitosti so zisteniami z ich vlastných dát alebo zisteniami publikovanými v literatúre (1998, tamtiež).

Analyzovanie nahrávok

Taký druh výskumu, ako opisujú ten Have a Sacks, vychádza zo silných induktívnych predpokladov. Ako sme videli, znamená to, že akékoľvek výskumné tvrdenia sa musia identifikovať v rámci detailnej analýzy podrobných prepisov. Je preto potrebné

vyhnúť sa predčasnému konštruovaniu teórie a „idealizácii“ výskumných materiálov využívajúcej iba všeobecné, málo podrobné označenia.

Heritage zhrňa tieto predpoklady nasledovne:

Špeciálne analýza sa silne riadi dátami – rozvíja sa na základe fenoménov, ktoré sú rôznymi spôsobmi doložené v dátach z interakcie. Tomu zodpovedá aj prítomnosť silnej zaujatosti voči *apriórny*m dohadom o orientáciách a motívoch hovoriacich osôb a preferuje sa podrobné skúmanie momentálnej činnosti konverzujúcich osôb. Empirické správanie hovoriacich osôb sa teda považuje za ústredný zdroj, na základe ktorého sa môže rozpracovať analýza (1984, s. 243).

V praxi, dodáva Heritage, sa musí názorne ukázať, že popísané pravidelnosti vytvorili účastníci a pristupujú k nim ako k dôvodom pre svoje myslenie a konanie. Ďalej sa musia identifikovať a analyzovať aj deviantné prípady, v ktorých tieto pravidelnosti chýbajú.

Avšak spôsob, akým analýza konverzácie vyvodzuje závery, sa dosť líši od toho, ako by sme sa mohli pokúšať analyzovať konverzáciu na základe intuície. Preto môže byť užitočné, ak ponúknem v závere tejto časti hrubý súbor predpisov, čo by ste mali robiť a čomu by ste sa mali vyhnúť pri analýze konverzácie. Tieto predpisy uvádzam v tabuľkách 11.4 a 11.5.

Tabuľka 11.4 Ako robiť analýzu konverzácie

- 1 Vždy sa pokúste v konverzácii identifikovať vzájomne súvisiace sekvencie.
- 2 Pokúste sa preskúmať, ako hovoriace osoby prostredníctvom reči preberajú určité roly alebo identity (osoba, ktorá kladie otázku–osoba, ktorá odpovedá, alebo klient–profesionál).
- 3 V konverzácii hľadajte konkrétne výsledky (napr. požiadavku o vysvetlenie, nápravu, smiech) a spätne vystopujte trajektóriu, pozdĺž ktorej bol konkrétny výsledok vytvorený.

Zdroj: Silverman, 1998b.

Tabuľka 11.5 Obvyklé chyby pri analýze konverzácie

- 1 Vysvetlenie repliky odkazom na úmysly hovoriacej osoby.
- 2 Vysvetlenie repliky odkazom na rolu alebo status hovoriacej osoby (napr. ako lekár alebo ako muž či žena).
- 3 Pokúšanie sa o interpretáciu jedného riadku v prepise alebo výroku izolovaného od susediacich výrokov.

Zdroj: Silverman, 1998b.

Ak dodržíme tieto pravidlá, analýza konverzácií nevyžaduje nijaké výnimočné zručnosti. Ako to vyjadril Schegloff v úvode k zobrazeným prednáškam Sacksa, všetko, čo potrebujeme, je „začať s nejakými pozorovaniami a potom nájsť problém, ktorému by mohli tieto pozorovania slúžiť ako ... riešenie“ (Schegloff in: Sacks, 1992, 1. diel, s. xlviii).

To znamená, že takáto systematická analýza dát, akú vyžaduje analýza konverzácie, nie je neskutočne náročná činnosť. Ako raz zdôraznil Harvey Sacks, pri analýze konverzácie si iba pripomínáme veci, o ktorých už vieme. Sacks poznamenal:

Beriem to tak, že množstvo záverov, ktoré ponúkam, môžu ľudia vidieť aj sami. A nemusia sa toho báť. A nemusia si ani myslieť, že ich závery sú nesprávne len preto, lebo ich videli oni ... [Je to,] ako keby sme objavili novú rastlinu. Mohla to byť rastlina vo vašej záhrade, ale teraz vidíte, že sa líši od iných. A môžete sa na ňu pozrieť, aby ste videli, v čom je iná a či je iná spôsobom, ako povedal niekto iný (1992, 1. diel, s. 488).

POZNÁMKY NA ZÁVER

Na základe príkladov s nahrávkami a poznámkami z terénu sme videli, ako sa môže ďalej rozpracovať analýza dát v nadväznosti na prvé fázy výskumu. Ako som však po celý čas upozorňoval, dobrá analýza dát nie je iba vec použitia správnych metód alebo techník, ale vždy sa zakladá na teoretickom uvažovaní o dátach s využitím konzistentného modelu spoločenskej reality.

Táto väzba na teoretické uvažovanie o dátach kladie najlepšie kvalitatívny výskum na oveľa vyššiu úroveň než neprirodzene formálny empirizmus najhoršieho druhu kvantitatívneho výskumu.

Teoretizovanie bez metodologickej prítomnosti je však silná káva. V kapitole 12 zväzíme možnosti, ako môže počítačový softvér podporiť kvalitatívny výskum. V kapitole 13 budeme potom hovoriť o otázkach validity a reliability.

ZHRNUTIE

Analýzu dát môžeme rozvinúť piatimi spôsobmi:

- 1 Zameraním sa na dáta, ktoré majú vysokú kvalitu a dajú sa najjednoduchšie zozbierať.
- 2 Zameraním sa na jeden proces v rámci týchto dát.
- 3 Zúžením zamerania na jednu časť tohto procesu.
- 4 Porovnaním rozdielnych vzoriek v rámci populácie na základe komparatívnej metódy.
- 5 Generovaním tém presahujúcich rozsah predmetnej oblasti výskumu.

Glaserov a Straussov (1967) chýrny výklad o zakotvenej teórii predstavuje jeden zo spôsobov, ako rozpracovať analýzu dát z pozorovania. Zahŕňa tri fázy:

- 1 Počiatočnú snahu o rozpracovanie kategórií, ktoré by objasnili dáta,
- 2 pokus o „nasýtenie“ týchto kategórií množstvom vhodných prípadov za účelom názorného ukázania ich dôležitosti,

- 3 rozpracovanie týchto kategórií na všeobecnejšie analytické rámce, relevantné aj mimo skúmaného prostredia.

Rozvinutie jednoduchých mechanizmov počítania môže predstavovať ďalší užitočný spôsob identifikovania deviantných prípadov, ktorý môže slúžiť na rozpracovanie zovšeobecnení. Mali by ste však odolať pokušeniu pokúsiť sa o spočítanie všetkého a pokúsiť sa o postavenie svojej analýzy na pevné konceptuálne základy – často prepojené s vlastnými metódami usporiadavania sveta aktérov.

Ak sa chcete pokúsiť o konverzačnú analýzu prepisov, postupujte podľa týchto pravidiel:

- 1 Vždy sa pokúste v konverzácii identifikovať vzájomne súvisiace sekvencie.
- 2 Pokúste sa preskúmať, ako hovoriace osoby prostredníctvom reči preberajú určité roly alebo identity (napr. osoba, ktorá kladie otázku–osoba, ktorá odpovedá, alebo klient–profesionál).
- 3 V konverzácii hľadajte konkrétne výsledky (napr. požiadavku o vysvetlenie, nápravu, smiech) a spätne vystopujte trajektóriu, pozdĺž ktorej vznikol konkrétny výsledok.

Ďalšie čítanie

Kniha Milesa a Hubermana: *Qualitative Data Analysis* (Sage, 1984) predstavuje užitočné spracovanie témy o kódovaní dát z pozorovania. Aktuálnejšiu diskusiu nájdete v knihe Roberta Emersona et al.: *Writing Ethnographic Fieldnotes* (University of Chicago Press, 1995). Práca Hammersleyho a Atkinsona: *Ethnography: Principles in Practice* (Tavistock, 1983), kapitoly 7–8, predstavuje klasickú diskusiu o tom, ako analyzovať etnografické dáta. Rozvinutie niektorých týchto myšlienok môžete nájsť v knihe Martyna Hammersleyho: *What's Wrong with Ethnography? Methodological Explorations* (Routledge, 1992). Pomerne nedávne spracovanie „zakotvenej teórie“ môžete nájsť v *Basics of Qualitative Research* (Sage, 1990; vyšlo aj v češtine ako *Základy kvalitatívneho výskumu*, Albert, 1999) od Straussa a Corbinovej. O Sacksových prácach založených na analýze konverzácie hovorí David Silverman: *Harvey Sacks: Social Science and Conversation Analysis* (Polity, 1998). Prípadové štúdie na onkologických a kardiologických klinikách, o ktorých sme tu hovorili, nájdete v David Silverman: *Communication and Medical Practice* (Sage, 1987), kapitoly 6–7.

Cvičenie 11.1

Základ tohto cvičenia tvoria rôzne spôsoby ďalšieho rozpracovania analýzy dát, o ktorých sme hovorili v tejto kapitole. V rámci vašich vlastných dát:

- 1 Zamerajte sa na jeden proces v rámci týchto dát. Potom zúžite zameranie na časť tohto procesu. Preskúmajte dáta z hľadiska tohto úzkeho zamerania. Čo ste zistili?
- 2 Porovnajte rozdielne vzorky v rámci vašich dát z hľadiska jednej kategórie alebo procesu. Čo ukázalo porovnanie?
- 3 Posúďte, ktoré charakteristiky vašich dát sa dajú náležite počítať a zostaviť do tabulky ako prípady určitej kategórie. Čo naznačuje táto tabuľka? Identifikujte „deviantné“ prípady a vysvetlite, čo s nimi urobíte.
- 4 Pokúste sa rozpracovať svoje kategórie na všeobecnejšie analytické rámce, relevantné aj mimo prostredia, ktoré skúmate.

12**Využitie počítačov
pri analýze kvalitatívnych dát***Clive Seale*

Využitie počítačov pri základnej obsahovej analýze textu sa rozšírilo v humanitných vedách od šesťdesiatych rokov 20. storočia. Literárni vedci napríklad zistili, že môžu použiť veľké elektrónkové počítače tej doby na počítanie frekvencie, s akou sa vyskytovali v texte určité slová. Počítač sa mohol využiť pri počítaní frekvencie, s akou Shakespeare používal určité slovo alebo frázu, na porovnanie s niektorým iným dramatikom alebo na porovnanie neskorších Shakespearových hier so skoršími, alebo jeho hier s poéziou a tak ďalej. Spolu výskyt určitých slov alebo výskyt určitých fráz charakteristických pre konkrétne literárne žánre sa mohol zisťovať objektívne, čo znamenalo, že za základ literárnej analýzy sa mohli zobrať prísnejšie zisťované dôkazy. Počítače mohli robiť tieto veci vďaka možnosti rýchleho spracovania veľkých súborov textu (Miall, 1990).

Spoločenský vedci využili výhody počítačov aj pri analýze dát, no až do začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia sa to obmedzovalo väčšinou na štatistickú prácu. Vtedy sa začal vyrovnávať význam kvalitatívnych výskumníkov. Existuje niekoľko dôvodov pre toto oneskorenie. Predtým, ako sa rozšírili osobné počítače, bolo používanie elektrónkových počítačov nákladné, pomalé a vyžadovalo určitý stupeň istoty vzhľadom na analýzu, aby sa mohla vopred špecifikovať jej presnosť. Štatistické postupy sa dali v počítačoch programovať, pretože boli dobre popísané. Plánovali sa cez deň a na dátach sa často spustili v noci, pričom výsledky sa skontrolovali nasledujúce ráno. Kvalitatívna analýza bola (a stále je) naopak oveľa menej formalizovaná, pri programovaní vyžaduje často prístup, ktorý poskytuje rýchlu spätnú väzbu na vynárajúce sa otázky a interaktívny cyklus myslenia a inovácie, ktorý v skutočnosti umožňuje iba osobný počítač.

Kvalitatívny výskum ako spoločenské hnutie, rovnako ako mnoho iných, bol pôvodne radikálnou odpoveďou na dominujúcu ortodoxiu: a síce kvantitatívnej výskumnej činnosti. Táto zahŕňala aj úprimné odmietnutie technologického vzhľadu štatistickej práce, ktorá zaváňala skôr dehumanizáciou, prílišnou kontrolou a posadnutosťou technickými hlavolamami než angažovaním sa v naliehavých aktuálnych spoločenských a politických otázkach. Počítač symbolizoval tieto veci a mnoho kvalitatívnych výskumníkov si udržiavalo odstup od technológie, pretože mali pocit, že by mohla vniesť do ich analytických postupov cudziu logiku. To však môže brániť vyváženějšímu zhodnoteniu výhod a nevýhod analýzy kvalitatívnych dát podporovanej počítačom (CAQDAS; computer-assisted analysis of qualitative data), ktorá sa, sa-

mozrejme, nehodí na všetko, čo chcú kvalitatívni výskumníci spraviť so svojimi dátami, ale ponúka významné výhody.

V tejto kapitole mám za cieľ ukázať vám, ako môže CAQDAS pomôcť pri analýze kvalitatívnych dát toho druhu, o ktorom sa hovorilo v predchádzajúcich dvoch kapitolách – a zároveň upozorniť na jej obmedzenia. Popíšem charakteristické znaky programov, ktorých používanie sa rozšírilo medzi kvalitatívnymi výskumníkmi od uvedenia špecializovaných balíkov začiatkom osemdesiatych rokov. Hovoriť budem aj o menej používaných, pokročilejších prvkoch, ktoré sa využívajú napríklad pri tvárani teórie. Napriek tomu, že spomeniem konkrétne balíky, nie je mojím cieľom podať prehľad o všetkých alebo snažiť sa o popísanie bližších podrobností, ako konkrétne balíky pracujú. Takéto informácie by sa pravdepodobne rýchlo stali neaktuálnymi, keďže tvorcovia softvéru pokračujú s vydávaním nových verzií s prvkami navyše. Na konci tejto kapitoly je časť, ktorá by vám mala pomôcť dostať sa k množstvu bezplatných demonštračných verzií najnovších existujúcich softvérov, aby prebiehal aj tento typ učenia. Tak ako pri štatistickej analýze, aj v tomto prípade sa vám bude najlepšie učiť, keď budete uvažovať o konkrétnom projekte a nájdete si čas na preskúmanie rôznych techník, ktoré máte k dispozícii, ako by ste z nich mohli profitovať pri tom, čo chcete robiť.

VÝHODY CAQDAS

Výhody CAQDAS spadajú do štyroch hlavných kategórií:

- 1 Rýchlosť pri práci s veľkými dátovými súbormi, možnosť skúmať väčší počet analytických otázok,
- 2 sprísnenie, vrátane zisťovania početnosti javov a identifikácie deviantných prípadov,
- 3 uľahčenie tímového výskumu vrátane vývoja konzistentných kódovacích schém,
- 4 pomoc pri rozhodnutiach týkajúcich sa výberu vzorky, či už z hľadiska reprezentatívnosti alebo rozvíjania teórie.

Rýchlosť

Výhody najlepšie vidí výskumník pracujúci s množstvom kvalitatívnych dát spracovaných formou slov, ktorý ich chce roztriediť do kategórií alebo na kódované segmenty, aby sa následne mohli uložiť do súborov a ľahko vyhľadať. Pre niekoho v tejto pozícii je rýchlosť, s akou dokážu programy vykonať triediace procedúry na veľkých dátových súboroch, pozoruhodná. Šetrí to čas a námahu, ktorá by sa ináč musela vynaložiť na fádnu úradnícku prácu. Jej výsledkom by pravdepodobne bola hromada skopírovaných papierov, označených farebnými kódmi, zoradených do stĺpcov na podlahe, rozstrihaných, polepených a tak ďalej. Analytikovi ostáva následne viac času na premýšľanie o význame dát a poskytuje mu to rýchlu spätnú väzbu o výsledkoch konkrétnych analytických nápadov, takže môže formulovať nové.

Analýza kvalitatívnych dát sa potom viac venuje tvorivým a intelektuálnym úlohám a menej sa utápa v rutine.

V počiatkových fázach analýzy môžete profitovať z rýchlosti, s akou dokáže CAQDAS identifikovať vzorce v rozsiahlych súboroch textu. Fisher (1997) uvádza príklad s využitím podobnej charakteristiky ako v uvedenom prípade so Shakespearom. Bol to projekt, ktorý zahŕňal 244 rozhovorov s deťmi, rodičmi a sociálnymi pracovníkmi o postupoch miestneho úradu týkajúcich sa starostlivosti o deti. Dáta sa predtým analyzovali manuálnymi metódami. Fisher vykonal analýzu za účelom zhodnotenia prínosu rozličných softvérových balíkov na CAQDAS. Použil program (SONAR) na hľadanie slova „disciplína“ v rozhovoroch a zistil, že rôzni členovia rodiny pripisovali tomuto slovu rôzne významy. Pôvodná manuálna analýza tento prvok prehliadla. Vyvolalo to tvorivé uvažovanie, čo k tomu mohlo viesť a čo by to mohlo znamenať pre otázky starostlivosti o deti. Následne sa na základe týchto úvah rozpracovali nápady týkajúce sa kódovania segmentov textu. Fisher prirovnáva tento druh hľadania vzorcov k pohľadu na krajinu z lietadla. Zo vzduchu môžeme vidieť vzorce, ktoré sa osobe na zemi zdajú byť iba náhodnými prvkami.

Ďalším príkladom je projekt Mergenthalera (1996) na univerzite v Ulme, v Nemecku, v rámci ktorého sa zisťoval výskyt určitých slov v približne 2 miliónoch slov z prepisov 300 hodín prepísaných psychoterapeutických sedení. Zistilo sa, že s konkrétnymi sedeniami, ktoré účastníci ohodnotili ako „dobré“, sa spájal vysoký výskyt určitých slov, ktoré si zvolil výskumník, pretože súviseli s jeho konceptom „emócie“ a „abstrakcie“. Samozrejme, otázka, prečo existuje toto prepojenie, vyžaduje zmysluplnejšiu analýzu interakcií, možno s využitím kódovacieho prístupu alebo analýzy konverzácie, no ako počítačové zistenie na základe jednoduchých možností počítania slov programu na CAQDAS to však pomohlo výskumníkovi zamerať väčšiu pozornosť na určitú líniu v rámci výskumu než na iné.

Sprísnenie

Ďalšou výhodou CAQDAS je, že pomáha výskumníkovi názorne ukázať, ako sa ich závery zakladajú na prísnej analýze. Podporuje to dôveru, ktorú vkladajú do výskumných textov čitatelia – otázku, s ktorou si väčšina autorov stále robí starosti, aj napriek niektorým radikálnym postmoderným analýzám výskumných textov (napríklad Tyler 1986; Denzin, 1997). Môže to vyžadovať počítanie frekvencie výskytu vecí, ako aj názorné preukázanie, že ste pri skúmaní celého súboru dát hľadali aj negatívne príklady a nevybrali ste iba anekdoty, ktoré podporujú vašu interpretáciu. CAQDAS to robí pomerne ľahko.

Zmienka o počítaní nám pripomína, že v súčasnosti už dávno pominul veľký rozkol medzi kvalitatívnou a kvantitatívnou výskumnou prácou. Argument, že každá z týchto metodológií je neoddeliteľne spätá s odlišnými filozofickými a teoretickými stanoviskami (napr. Smith a Heshusius, 1986), je pre väčšinu sociálnych výskumníkov stále menej presvedčivý. Alternatívne stanovisko (napr. Bryman, 1988; Ham-

mersley, 1992) tvrdí, že pre mnohé účely sa môžu tieto dve formy analýzy užitočne skombinovať (pozri aj kapitolu 13).

CAQDAS vám pomôže vytvoriť túto kombináciu. Po prvé, ako som už spomenul, udalosti sa dajú počítať. Môžu to byť reťazce slov v texte, používané v prácach literárnych vedcov, o čom som hovoril vyššie, alebo kódované segmenty textu. Môžem uviesť príklad z mojej vlastnej práce, v rámci ktorej som kodoval rozhovory s 163 ľuďmi, ktorí poznali starších ľudí žijúcich osamelo v súkromných domácnostiach rok pred svojou smrťou. V tomto projekte som použil program ETNOGRAPH. Chcel som ukázať, čo povedali respondenti o postojoch starších ľudí k prijímaniu pomoci od druhých a v záverečnej správe som napísal:

Osamelých ľudí veľmi často opisovali buď tak, že nevyhľadávajú pomoc pri problémoch, ktoré mali (65 prípadov pokrývajúcich 48 ľudí), alebo tak, že odmietajú pomoc, keď im bola ponúknutá (144 prípadov u 83 ľudí). V opisoch sa často zdôrazňovalo, že to vyjadruje charakter danej osoby, hoci sa naznačovali aj iné súvislosti. Konkrétne, 33 respondentov uviedlo 44 prípadov, v rámci ktorých zdôrazňovali nezávislosť opisovanej osoby:

„[Ona] v skutočnosti nikdy nehovorila o svojich problémoch, bola veľmi nezávislá.“

„[Ona] bola presne jednou z tých nezávislých ľudí, ktorí by pokračovali v boji. Nikdy by sama neprosila.“

„Zvykla na mňa kričať, keď som pre ňu niečo urobil. Nemala rada, keď sa jej pomáhalo. Bola veľmi nezávislá.“

S odmietaním pomoci sa spájala „sebestačnosť“, „nenechať sa ubiť“ a „odpor voči poddaniu sa“ (Seale, 1996, s. 34).

Ako si iste viete predstaviť, 163 rozhovorov predstavovalo obrovské množstvo textu. Keďže som si každý rozhovor prečítal a v texte označil segmenty s kódom nazvaným *Pomoc*, aby som vedel, kedy respondenti hovorili o téme postojov starších osôb k pomoci, ktoré som následne nahadzoval do počítača, dokázal som zostaviť zoznam všetkých týchto kódovaných segmentov. Na základe čítania tohto zoznamu som dokázal prekódovať segmenty do podkategórií, v rámci ktorých som rozlišoval segmenty popisujúce starších ľudí nevyhľadávajúcich pomoc napriek problémom, prípady, v ktorých sa popisovalo odmietnutie pomoci, a v rámci tohto tie segmenty, ktoré zahŕňali explicitné poznámky o charaktere osoby. Program na CAQDAS, ktorý som používal, mi umožnil vyčísliť početnosti všetkých týchto vecí, z ktorých niektoré môžete vidieť vo vyššie uvedených citátoch. Následne som mohol vybrať na ilustráciu citáty, ktoré predstavovali dobré, typické príklady vecí, o ktorých som hovoril.

Ak by som chcel v tejto analýze pokračovať, mohol by som zadať počítaču, aby mi ukázal citáty o ženách oddelene od mužov alebo porovnal, čo povedali o postoji starších ľudí k pomoci susedia na rozdiel od dospelých detí. Takáto analýza by mohla byť súčasťou všeobecnejšieho výskumu vplyvu pohlavia na prežívanie osamelého života pred koncom života alebo súčasťou výskumu príbuzenských záväzkov v súčasnej

spoločnosti. Počítač by zostavil samostatné zoznamy citátov, ktoré by sa následne mohli stať predmetom podrobnejšieho skúmania (napríklad, ako hovoria o „nezávislosti“ ženy v porovnaní s mužmi), umožnil by však aj ich počítanie. Takéto početnosti by poskytli čitateľovi prehľad, nakoľko sú rozšírené príslušné javy, a zabránili by nadmernému zdôrazňovaniu zriedkavostí, ktoré boli náhodou v súlade s argumentmi preferovanými výskumníkom.

O týchto prínosoch CAQDAS hovorí aj Durkin (1997) vo svojom výskume o skúsenostiach ľudí zo súdnych procesov ohľadom znečistenia pľúc azbestom. Napríklad, porovnanie rozhovorov urobených v USA s rozhovormi z Veľkej Británie ukázalo, že lekári a právnici hovorili o iných témach. Vo Veľkej Británii kládli dôraz na lekárske aspekty požiadaviek na základe znečistenia pľúc azbestom; ľudia v USA vo väčšej miere hovorili o úlohe médií pri podporovaní požiadaviek ľudí a o krízovom stave, ktorý nastal v dôsledku veľkého množstva žiadostí. Právnici mali názory dosť odlišné od lekárov. Tento typ systematického porovnania (medzi krajinami alebo medzi profesionálnymi stanoviskami) veľmi uľahčí možnosť rýchleho vyhľadania kódovaných segmentov, ktorú ponúka CAQDAS.

Tímový výskum

Durkin navyše poukazuje na vplyv CAQDAS v medzinárodnom výskumnom projekte založenom na spolupráci, v rámci ktorého sa museli výskumníci zhodnúť na význame kódov, a preto museli posúdiť „vzájomnú reliabilitu odhadcov“. Niektorí kvalitatívni výskumníci, ktorí hlásajú odlišné ontologické stanovisko ako väčšina, poukazujú na to, že zaoberať sa vzájomnou reliabilitou odhadcov závažne naivným realizmom (podrobnejšie pozri prehľad v Armstrong et al., 1997), a uprednostňujú názor, že každý výskumník v danom texte uvidí inú realitu. Väčšina si však uvedomuje, že ak má spolupráca napredovať, je nevyhnutné, aby sa vytvoril určitý druh zdieľanej zhody v otázkach významu konkrétnych segmentov dát. Durkin zistil, že CAQDAS pomohla tímu skontrolovať, či interpretovali segmenty rovnakým spôsobom. Obzvlášť užitočné to bolo vtedy, keď sa kódovanie posunulo od skôr deskriptívnych a všedných kódov ku kódom, ktoré vyjadrovali širšie teoretické záujmy. Výskumníci si mohli navzájom vymeniť okódované rozhovory a rýchlo porovnať výsledky druhého, slepeho kódovania, pričom využili možnosti počítania, ktoré im poskytol počítač. Lee a Fielding (1995), ktorí robili s mnohými výskumníkmi rozhovory o používaní CAQDAS, upozorňujú, že v projektoch založených na spolupráci je jedným z hlavných dôsledkov snaha zhodnúť sa v otázkach spoločných významov pre kódy – vec, ktorá sa ľahšie ignoruje bez disciplíny vnútenej používaním počítačov.

Výber vzorky

Zistilo sa, že okrem počítania, vyhýbania sa anekdotizmu a podpory konzistentného kódovania dát, je CAQDAS užitočná aj vo vzťahu k otázkam výberu vzorky. Durkinov (1997) projekt, podobne ako väčšina kvalitatívnych prác, nepracoval s repre-

zentatívny náhodný výberom toho typu, ktorý sa využíva na zabezpečenie vonkajšej zovšeobeciteľnosti v rámci štatistickej práce. V projekte sa namiesto toho využil výber na základe „snehovej gule“ a dobrovoľníctva, pretože ľudia zapletení do právnych a lekárskejších sietí v súvislosti so súdnymi procesmi ohľadom znečistenia pľúc azbestom sa väčšinou navzájom poznali.

[CAQDAS] uľahčil sledovanie, s ktorými aktérmi sme už hovorili. Bolo dosť jednoduché porovnať zoznam adresných mien s rozhovormi [zoznam sa vytvoril v rámci programu na CAQDAS] ... To, že sme sa priblížili k takmer úplnému uzavretiu hľadania vplyvných aktérov, sme vedeli, keď nám výberová otázka („s kým by sme ešte mali urobiť rozhovor?“) poskytovala už iba mená ľudí, s ktorými sme už rozhovor robili (1997, s. 97).

Teraz vám ukážem, ako pomáha CAQDAS autorovi posunúť nejakú myšlienku vpred. V tejto chvíli píšem o výbere vzorky a CAQDAS. Vždy keď čítam článok alebo knihu, píšem si rukou poznámky o tom, čo čítam. Nedávno som pripravoval knihu o kvalite kvalitatívneho výskumu (Seale, 1999), v záujme čoho som prečítal za niekoľko mesiacov množstvo kníh a článkov. Najskôr som si preštudoval svoje poznámky z čítania a hlavné myšlienky, ktoré som si poznamenal, som nahodil do textového procesoru spolu so zodpovedajúcimi slovnými kódmi, označujúcimi príslušné témy. Dve z tém, ktoré som kódoval, boli CAQDAS a otázky výberu vzorky, hoci kniha sa nezameriavala priamo na CAQDAS, no úroveň podrobností, ktoré som venoval tejto téme v nahodených poznámkach, bola skutočne nízka. Teraz som však pri písaní tejto kapitoly dospel k bodu, kedy by som chcel o týchto dvoch témach povedať viac. Matne si spomínam, že niekto písal o CAQDAS v súvislosti s otázkami reprezentatívnosti, ale nepamätám si, kto to bol, ani čo hovoril. Z textového procesoru prejdem do programu NUD•IST, programu na CAQDAS, s ktorým som pracoval v rámci tohto projektu. Budem hľadať zhody medzi slovnými kódmi *caqdas* a *vzorka* a uvidím, čo sa stane. Potom vám ukážem výsledok.

Dobre, spravil som to. Použil som príkaz „kopíruj“ v programe NUD•IST a prekopíroval som výsledky do textového procesoru. Celá záležitosť trvala dve až tri minúty, pretože som musel otvoriť program NUD•IST. Zdá sa, že program našiel niekoľko odkazov, preto upravím výstup z NUD•ISTu, aby som to skrátil, a ukážem vám iba časť. (Obrázok 12.1)

Na obrázku vidíte, že mi NUD•IST poskytol veľa nepotrebných informácií o množstve segmentov („textových jednotiek“), ktoré som našiel na základe tohto vyhľadávania. Takéto niečo by mohlo byť užitočné, keby som použil NUD•IST pri analýze dát, no použitie v tomto prípade bolo odlišné: chcem iba odkaz a nechcem stráviť hodiny listovaním vo svojich poznámkach, kým to nájdem. Položka, ktorá ma zaujíma, je Kelle (1995), zborník o CAQDAS. Z výstupu viem, že na tretej strane v mojich poznámkach o tejto knihe hovorí Kelle o práci Smitha (Smith a Heshusius, 1986, spomenutí predtým) a odmieta relativistické filozofické stanovisko tohto autora.

Q.S.R. NUD•IST Power version, revision 3.0 GUI.
Licensee: Clive Seale.

PROJECT: VALREL.PRJ, User Clive, 11: 13 am, Jan 19, 1998.
*****

(1 1) /auton/IndSysSrch
*** Definition:
Search for (intersect (30) (57))
++++
+++ ON-LINE DOCUMENT: DATA
+++ Retrieval for this document: 11 units out of 1034, =
1.1%

Kelle (1995) 3 – Smithov štýl relat*ivizmu – strata času.

482

Väčšina výskumných správ v sebe implicitne zahŕňa realizmus (o).
R/I* Kerlinger
pozitív*ista na opačnom extréme ako Smith. Hammersley je
v strede –
Real* – hoci Denzin a Lincolnová (postmod*) ho nazývajú
post-positivista.
Musíte zaujať prístup, ktorý produkuje chyby a pokúsiť
sa o ich minimalizáciu,
bez hľadania dokonalej zhody medzi textom
a realitou.
Neginst* Caqdas* môže pomôcť v otázkach výberu* a rel*
kódingu. 483

++++
+++ Total number of text units retrieved = 11
+++ Retrievals in 1 out of 1 documents, = 100%.
+++ The documents with retrievals have a total of 1034 text units,
so text units retrieved in these documents = 1.1%.
+++ All documents have a total of 1034 text units,
so text units found in these documents = 1.1%.
++++

Obrázok 12.1 Príklad analýzy dát s využitím programu NUD•IST

Ako vidíte, argumenty som tu zhrnul veľmi stručne! Ak by som chcel nájsť o tejto téme viac, vrátil by som sa k svojim rukou písaným poznámkam alebo by som sa znovu pozrel do knihy. Potom nasleduje zhrnutie argumentov množstva autorov, týkajúcich sa filozofických otázok spoločenského výskumu – témy označené slovnými kódmi s hviezdičkami. Na konci je poznámka „Caqdas* môže pomôcť v otázkach výberu*“, ktorá naznačuje, že tento text obsahuje materiál na túto tému, aj keď bez upresnenia podrobností.

Vo svojich rukou písaných poznámkach teraz vidím, že je to odkaz na kapitolu, ktorú napísali Kelle a Laurie (1995) na tému „využitie počítačov v kvalitatívnom výskume a otázky validity“ v knihe, ktorú redigoval Kelle (1995). V tejto kapitole hovorí o tom, že rýchle vyhľadávanie, ktoré umožňuje CAQDAS, pomôže pri práci s väčšími vzorkami, a tak zvýši dôveryhodnosť empirických zovšeobecnení. Ich ústrednou témou je však to, že teoretický výber v rámci kvalitatívneho výskumu má iný účel ako náhodný výber. Cieľom nie je vytvoriť empirické zovšeobecnenia na základe veľkých reprezentatívnych vzoriek, ale vypracovať teóriu. Toto sa dá urobiť napríklad na základe porovnania prípadov, v ktorých jav existuje, s tými, v ktorých neexistuje, a identifikovania ďalších podmienok, ktoré sa zdajú byť prepojené s javom. Toto je stratégia systematického porovnávania, popísaná v rámci prístupu zakotvenej teórie Gläsera a Straussa (1967) (pozri kapitolu 13). CAQDAS môže pri tomto pomôcť, hovoria autori, ako záruka, že porovnanie prípadov prebehne systematicky, a nie na základe dojmov. Ak sa kódovanie množstva prípadov vykonalo dôkladne, program na CAQDAS môže rýchlo naznačiť, ktoré prípady vykazujú nejaký jav, a zároveň ukázať, aké iné podmienky sú prítomné v rámci každého prípadu.

Na základe príkladu, ako som použil program NUD•IST, môžete vidieť, že okrem využitia CAQDAS na analýzu dát môžu sa programy použiť aj na iné účely, ktoré pôvodní tvorcovia softvéru nepredvídali. Ja používam program NUD•IST aj na spravovanie databázy odkazov. Na trhu je v súčasnosti množstvo takýchto spravovacích programov, ktoré sľubujú, že budú vytvárať zoznamy použitej literatúry v rôznych konvenčných podobách, vyhovujúcich rozdielnym požiadavkám konkrétnych akademických časopisov. Tieto programy dokážu vytvoriť prehľadateľné databázy, veľmi podobné počítačovým databázam v knižniciach. Môj problém však spočíval v tom, že som nechcel nanovo nahadzovať niekoľko stoviek odkazov na množstvo kníh a článkov prečítaných za tie roky, ktoré som už mal v elektronickej podobe. NUD•IST mi bol v tomto prípade nápomocný, pretože mi umožnil importovať tieto súbory v surových a pripravených formátoch, v ktorých som ich písal, ku ktorým som pridal slovné kódy pre príslušné témy. Keď ma požiadali, aby som napísal túto kapitolu, mojím prvým krokom bolo, že som si otvoril túto databázu a vyhľadal som zoznam článkov, ktoré som prečítal na tému CAQDAS a ktoré som si potom mohol vyhľadať medzi mojimi papiermi a použiť ich na dôkladnejšie preštudovanie akademicko-literatúry objavujúcej sa na túto tému.

OBMEDZENIA A NEVÝHODY

Moje počítačové vyhľadávanie mi hovorí objektívnym a vyrovnaným spôsobom, ktorý je vo všeobecnosti pre počítače charakteristický, že teraz musím potlačiť svoj osobný entuziazmus pre CAQDAS a prístup k nevýhodám a obmedzeniam, ktoré boli popísané v literatúre, s ktorými som sa stretol v rámci osobnej skúsenosti a ktoré som si náležite poznamenal do databázy, ktorá mi ich teraz pripomína. Môj prieskum podporovaný počítačom mi hovorí, že v tejto súvislosti ide o tri hlavné čiastkové témy:

- 1 Robia špeciálne balíky na CAQDAS niečo, čo nedokáže vykonať dobrý textový procesor?
- 2 Nútia počítače k úzkemu, exkluzívnemu prístupu k analýze kvalitatívnych dát?
- 3 Prečo sú balíky na CAQDAS napriek tomu, že sa dajú jasne využiť pri analýzach obrovských súborov dát, málo užitočné pri skúmaní malých extraktov z dát toho druhu, ktorý sa často skúma v rámci analýzy konverzácie a niekedy aj analýzy diskurzu?

Využitie textových procesorov v rámci CAQDAS

Reid (1992) ako prvý ukázal a popísal spôsoby, akými môžu textové procesory pomôcť pri analýze kvalitatívnych dát. Väčšina programov na CAQDAS vyžaduje, aby sa dáta zadávali v balíku na spracovanie textov a táto úloha, spolu s čítaním a kódovaním rozsiahlych súborov dát, zostáva aj naďalej jedným z časovo najnáročnejších prvkov analýzy kvalitatívnych dát, ktorý neodstránia ani počítače. CAQDAS šetrí čas až v neskoršej fáze vyhľadávania dát. Dáta v strojom písanej alebo tlačenej podobe, používané v niektorých kvalitatívnych projektoch (napríklad novinové články, záznamy politických prejavov), sa môžu s použitím softvéru na optické rozpoznávanie písmen naskenovať do počítača (príklad pozri vo Fisherovi, 1997).

Reid pomáha aj tým, že upozorňuje na množstvo analytických úloh, ktoré sa dajú realizovať pomocou textového procesoru. Napríklad, je možné vyhľadávať textové reťazce. Táto možnosť sa dá využiť tak, že výskumník zadá slovné kódy blízke konkrétnym témam, ktoré sa dajú následne vyvolať s využitím možnosti vyhľadávania reťazcov. Reid načrtáva „makro“ (postupnosť klávesových povelov, ktoré je potrebné stlačiť, obsiahnutých v príkazovom súbore), ktoré vyhľadá odsek obsahujúce určitý slovný kód (povedzme „disciplína“) a uloží každý nájdený odsek do osobitného súboru s „výstupmi“. Podobné makro sa môže následne uplatniť na tento súbor s výstupmi na vyhľadanie a uloženie iba tých odsekov, ktoré obsahujú ďalší slovný kód (povedzme „deti“). V tomto prípade sa vyhľadajú dáta, v ktorých sa prekrývajú dva kódy („disciplína“ a „deti“). Možnosti spravovania súborov vo väčšine textových procesorov to dovoľujú vykonať podľa potreby pre samostatné súbory, takže sa súbory môžu navzájom porovnať, napríklad rozhovory s respondentmi mužského a ženského pohlavia. Ďalšia operácia, ktorú Reid nepopisuje, no ktorá je takisto cenná pri analýze kvalitatívnych dát, je operácia známa ako „spike“ (napríklad v programe Microsoft Word). Táto operácia umožňuje vizuálne prehliadať text a vyňať z neho segmenty, ktoré sa dočasne uložia na obrazovke a ku ktorým sa neskôr pridá obsah ďalšej takejto operácie. Všetok materiál zobieraný pomocou tejto operácie sa môže potom skopírovať do osobitného textového súboru.

Je teda zrejmé, že textové procesory dokážu vykonať niektoré veci, ktoré robia špecializované balíky. Skúsenému užívateľovi programov na CAQDAS by sa však postupy popisované Reidom zdali zbytočne časovo náročné. V programoch na CAQDAS sú komplexné príkazy v štýle makro už naprogramované a prístupné pomocou niekoľkých jednoduchých kliknutí myšou alebo niekoľkými údermi do klá-

vesnice. Tieto programy navyše ponúkajú možnosti, ktoré nie sú prístupné v textových procesoroch, ako je export početností do štatistických balíkov alebo vizualizácia konceptuálnych máp. Náklady na opustenie textového procesoru nie sú dostatočne silným argumentom, pretože programy na CAQDAS sú lacnejšie, než napríklad väčšina štatistických softvérov (napríklad SPSS) a dokonca než väčšina komerčných softvérov na spracovanie textu.

Úzky prístup k analýze

Druhú otázku, týkajúcu sa možného vnucovania úzkeho, exkluzívneho prístupu k analýze, najinteligentnejšie položili Coffeyová a Atkinson (1996). Hovorím „najinteligentnejšie“, pretože obavy z toho, že počítač vnucuje analýze určitú logiku, cudziu duchu kvalitatívneho výskumu, môžu byť živé miernou paranojou z technológie, ktorú pociťujú niektorí kvalitatívni výskumníci, ako som spomenul na začiatku tejto kapitoly. Naopak, Coffeyová a Atkinson začínajú opisom množstva rozličných analytických stratégií používaných výskumníkmi, ktorí pracujú s rozličnými kvalitatívnymi žánrami. Spolu s konvenčným a rozšíreným prístupom typu „kóduj a vyhľadávaj“, typickým pre výskumníkov pracujúcich v rámci prístupu zakotvenej teórie, popisujú aj analýzu formálnych štruktúr rozprávania (pozri aj Riessman, 1993) a to, čo oni nazývajú „analýza domény“, ktorej súčasťou je podrobné skúmanie spôsobov, akými aktéri používajú jazyk, na základe ich výberu určitých slov, fráz a metafor. Analýza domény vyžaduje citlivú pozornosť voči spôsobu, akým jazyk konštruuje význam, podľa vzoru semiotiky alebo analýzy diskurzu (pozri, napríklad, Pottera a Wetherellovú, 1994). Je v protiklade k prístupu typu „kóduj a vyhľadávaj“ v rámci zakotvenej teórie, ktorá sa spolieha na interpretácie významu konkrétnych segmentov textu na základe bežného uvažovania. Kritika Coffeyovej a Atkinsona je preto vyjadrením vyváženej analýzy miery, v akej môžu balíky na CAQDAS podporiť konkrétne formy analýzy, aj keď analýze konverzácie sa nevenujú do hĺbky.

Doteraz ste zrejme boli presvedčení, že CAQDAS podporuje operácie kódovania a vyhľadávania, primerané zakotvenej teórii. Naozaj, dva z popredných balíkov (ETHNOGRAPH a ATLAS) boli programované podľa tejto metodológie. Pre výskumníkov pracujúcich s analýzou diskurzu, ktorí sa zaujímajú o to, ako konkrétne osoby používajú konkrétne slová a frázy, bude možnosť rýchleho vyhľadávania slovných reťazcov vo veľkých dátových súboroch atraktívna pri počiatočnej identifikácii oblastí v texte, ktoré sa oplatí bližšie analyzovať. Takýmto výskumníkom takisto pomôže, keď budú môcť robiť porovnania rozličných prostredí alebo osôb za účelom identifikovania systematických rozdielov v rámci zvoleného jazyka. Pre analytikov diskurzu alebo semiotikov však bude použitie CAQDAS pri podrobnej analýze krátkych extraktov z dát zbytočné a nenahradí hĺbkové uvažovanie o význame konkrétnych, presvedčivých prípadov. Barthes (1973) by pri písaní *Mytológií* nepovažoval CAQDAS za obzvlášť nápomocnú.

Coffeyová a Atkinson (1996) konštatujú, že väčšina softvérov na CAQDAS nepodporuje analýzu formálnych štruktúr rozprávania, no upozorňujú na jeden pro-

gram, ETHNO (Heise, 1988), ktorý sa tomu venuje. Heise to demonštruje na základe použitia tohto softvéru pri analýze formálnej štruktúry rozprávky o Červenej čiapočke. Analytik identifikuje v rozprávaní udalosti a zadáva ich do počítača. Vo väčšine rozprávok sa môže vyskytovať, napríklad, bod, v ktorom sa načrtáva úloha hrdinu, ďalší bod, kedy sa prekonáva prvá prekážka, ďalší, keď víťazí dobro nad zlom, a tak ďalej. Počítač vytvorí diagramy takýchto udalostí a umožní užívateľovi preskúmať a otestovať logické vzťahy medzi udalosťami v rámci rozličných príbehov, ako aj porovnať rôzne naratívne štruktúry. Takýmto spôsobom sa môže analyzovať a porovnávať formálna štruktúra rozprávok, biografických opisov, pozorovaných rituálov a tak ďalej.

Coffeyová a Atkinson poznamenávajú, že softvér na CAQDAS je „vo všeobecnosti hodnotnejší z hľadiska usporiadania a vyhľadávania obsahu než odhaľovania formy alebo štruktúry“ (1996, s. 176) a Heiseho program očividne ponúka operácie, ktoré nie sú v iných balíkoch. Napriek tomu má význam uvažovať o možnostiach, ako môže konvenčnejší softvér na kódovanie a vyhľadávanie podporiť analýzu naratívnej formy. Samozrejme, slovné kódy môžu označovať tak formu, ako aj obsah. Niektorí môžu kódovať, že to, čo povedal vlk Červenej čiapočke, je o veľkých očiach, veľkých zuboch, hlade alebo sexuálnom terorizme. V tom prípade by sme kódovali obsah (napriek tomu, že posledný príklad vychádza z teórie v pozadí, ktorá nemusí byť zreteľná alebo s ktorou niektorí čitatelia nemusia súhlasiť). Na druhej strane by sme mohli použiť slovné kódy ako *únik z pasce* alebo *obeť podlých trikov* a označiť nimi, že v tejto chvíli ide v texte o formálny prvok opakujúci sa v rozprávkach. Súčasťou analýzy naratívnej formy by bolo vyhľadanie všetkých momentov *úniku z pasce* v zbierkach bratov Grimmovcov alebo v zbierke *Rozprávok tisíc a jednej noci*. Po kódovaní by sa mohli vyhľadávať spolu sa vyskytujúce formy (napríklad, prítomnosť postavy záchrancu v rozprávke) za účelom testovania logických výrokov o formálnych štruktúrach.

Malé extrakty z dát

Téma, o ktorej som hovoril, sa prelína s tretím obmedzením CAQDAS, ktoré som uviedol v úvode tejto časti: otázkou malých extraktov z dát. Neprotirečí si to. Užívateľom štatistických balíkov sa vo všeobecnosti dlho odporúčalo, že nemá zmysel márníť čas nahadzovaním dát z interview, ktorého plán tvorí desať otázok a ktoré sa robilo s desiatimi ľuďmi, ak chceme zistiť, koľkí odpovedali „áno“ alebo „nie“ na každú otázku. Rýchlejšie to zistíte ručne. Táto rada platí aj pre CAQDAS. Výskumník pracujúci na analýze konverzácie, ktorého zaujíma čítanie a opätovné čítanie konkrétneho desaťsekundového extraktu z konverzácie, alebo výskumník pracujúci na analýze diskurzu, ktorý sa podrobne sústreďuje na jediný odsek textu, nemá dôvod, aby použil CAQDAS.

Po týchto slovách si v čoraz väčšej miere uvedomujeme, že tieto pokročilejšie a teoreticky podložené spôsoby kvalitatívnej analýzy vytvorili súbor základných zistení, ktorý sa môže ďalej rozpracovať pomocou komparatívnej analýzy rozličných ekstrak-

tov z dát. Môže to vyžadovať dosť rozsiahle súbory dát. Napríklad, Silverman (1997a) prezentuje štúdiu na základe analýzy konverzácie, v rámci ktorej skúmal veľký počet poradenských rozhovorov týkajúcich sa HIV, zozbieraných na viacerých klinikách. Zistil, že poradenské rozhovory v tomto úzko zameranom prostredí sú odlišné a väčšinou kolíšu medzi direktívnym formátom „poskytnutia informácie“ (PI), ktorý má tú výhodu, že je krátky, no nezisťuje alebo nezameriava sa na konkrétne starosti klienta, a formátom „interview“ (IV), ktorý je dlhší, skôr sa dá uznať, že ide o „poradenstvo“ v konvenčnom zmysle, predpokladajúce zisťovanie problémov klientov, a má tú výhodu, že vedie k poradenstvu, ktoré „navrhne príjemca“. IV je účinný v tom zmysle, že ho sprevádza otvorené uznanie závažnosti poradenstva zo strany klientov, zatiaľ čo pri formáte PI prejavujú klienti odpor voči poradenstvu. V porovnaní s väčšinou ostatných výskumov založených na analýze konverzácie sa tieto zistenia zakladajú na nezvyčajne rozsiahlom súbore dát. Samozrejme, bolo by možné stavať na týchto zisteniach a preskúmať dáta z množstva iných poradenských prostredí, pričom by sme vyhľadávali a označovali prepísané extrakty z hľadiska formálnych vlastností formátov PI a IV, čo pravdepodobne predstavovalo súčasť širšieho výskumného projektu zameraného na zisťovanie spoluvýskytu určitých formátov a konkrétnych výsledkov. Pre výskum takéhoto druhu by mala CAQDAS význam v súvislosti s uchovávaním, vyhľadávaním a počítaním kódovaných segmentov.

Podobne ako pri analýze narácií však rozšírenejšie balíky na CAQDAS nie sú schopné podporiť mnoho vecí, ktoré by výskumníci v rámci analýzy konverzácie chceli vykonať. Je to vidieť, najmä keď dôjde na prepisovanie konverzácie zo zvukových nahrávok. V takom prípade je užitočné mať softvér, ktorý dokáže uchovať a prehrávať zvukové nahrávky a merať trvanie udalostí v rámci konverzácie, ako je napríklad dĺžka prestávok. Program nazvaný CODE-A-TEXT (<http://www.codeatext.co.uk>) umožňuje uchovávať a prehrávať zvukové nahrávky v počítači. (ATLAS, o ktorom budeme hovoriť v nasledujúcej časti, takisto umožňuje uchovávanie zvukových nahrávok.) V CODE-A-TEXT umožňujú hypertextové linky užívateľovi pracovať súčasne s prepisom a zvukovou alebo obrazovou nahrávkou. Segmenty zvukovej nahrávky sa môžu kódovať aj bez prepísania. Prepisovací systém v rámci CODE-A-TEXT má mnoho vlastností užitočných pri konverzačnej analýze, vrátane automatického zaznamenávania dĺžky prestávok a vkladania týchto údajov do prepisu, a zároveň podporuje pri prepisovaní aj symboly, používané v rámci analýzy konverzácie. Program dokáže vyexportovať pre účely numerickej analýzy početnosti slov alebo iných textových reťazcov a početnosti slovných kódov do tabuliek. Existencia balíkov tohto druhu ovplyvnila niektorých výskumníkov pracujúcich s analýzou konverzácie a opatrne začali podporovať ich používanie (napríklad ten Have, 1999).

Používanie CAQDAS nepredstavuje náhradu za náročné uvažovanie o význame dát. Toto sa často hovorí v reakcii na obavy, že sa výpočtová technika bude nekriticky používať na analýzu dát. Niet pochyb, že tieto obavy vznikajú na základe dojmu, že práve takýto proces sa príliš často odohrával v rámci štatistického výskumu. Skúsení kvantitatívni výskumníci si však už dávno uvedomili potrebu pristupovať k počítačom ako k nástrojom na získanie argumentov na základe dát, a nie obmedziť svo-

je myslenie na to, čo počítač dokáže vykonať. Navyše, rôzne balíky ponúkajú rôzne veci, a ak si myslíte, že by ste chceli urobiť niečo, čo váš balík nedokáže, hľadajte iný, ktorý to dokáže, a väčšinou ho nájdete. Dúfam, že príklady programov ETHNO a CODE-A-TEXT v tejto časti, z ktorých ani jeden nepatrí do hlavného prúdu balíkov na CAQDAS, vám ukázali, že to môže viesť k vítaným zisteniam. Skôr než budem hovoriť o niektorých pokročilejších analytických stratégiách, podporovaných CAQDAS, stručne popíšem tri balíky patriace do „hlavného prúdu“.

BALÍKY HLAVNÉHO PRÚDU: ETHNOGRAPH, NUD • IST A ATLAS

Úplný výklad o škále balíkov na CAQDAS nájdete v Milesovi a Weitzmanovi (1995). Ako som povedal, priebežne sa objavujú nové verzie, a najlepšie informácie o najnovších verziách nájdete skôr na internetových stránkach (pozri ďalej) než v knihách, ktoré rýchlo strácajú aktuálnosť. Internetové stránky majú tú výhodu, že obsahujú ukážkové verzie komerčných balíkov a bezplatne šírené verzie. Na týchto stránkach prebiehajú aj e-mailové diskusné skupiny, do ktorých sa zapájajú tvorcovia a odpovedajú na otázky užívateľov, a ktoré umožňujú navzájom komunikovať užívateľom z celého sveta. Teraz je však chvíľa na stručný prehľad o vlastnostiach troch najrozšírenejších balíkov, aby som vám ukázal viac z toho, čo takéto balíky dokážu podporiť, a ilustroval názor, že rôzne programy uspokojujú rôzne potreby.

Ethnograph

ETHNOGRAPH (<http://www.QualisResearch.com>) bol jedným z prvých programov na CAQDAS a v osemdesiatych rokoch ho najčastejšie využívali kvalitatívni výskumníci. Program bol vyvinutý v operačnom systéme DOS a dá sa ľahko naučiť. Preto ho oveľa radšej než ktorýkoľvek iný program používam pri výučbe CAQDAS so začiatočníkmi. Dokumentácia je veľmi jasná a neustále pripomienky užívateľovi, aby dvakrát skontroloval zvolenú akciu, sú veľmi užitočné pre začiatočníkov, no po chvíli začnú trochu iritovať. Jadro tvorí priamy systém na kódovanie a vyhľadávanie z databázy. Nedávno vyšla verzia 5.0 pre Windows. Táto obsahuje množstvo vítaných prvkov, ktoré prekonávajú obmedzenia predchádzajúcich verzií. Napríklad, počet dátových súborov už nie je obmedzený na 80 a je možné kódovať na obrazovke pomocou myši. Poprvýkrát je možné exportovať početnosti slovných kódov do súborov, ktoré dokáže načítať štatistický softvér.

Tento program, ako všetky softvéry na CAQDAS, vyžaduje, aby užívateľ zadal text pomocou iného programu (buď pomocou textového procesoru alebo na základe optického rozpoznania písmen). Keď sa text načíta, riadky sa očísľujú. Kódy sa môžu priradiť k číslam prepojeným s konkrétnymi segmentmi textu. Je možné uložiť aj pripomienky o význame kódov, ak chcete zaznamenať ich vývoj, a aj tieto a iné poznámky sa samy môžu začleniť ako „dáta“ do vyhľadávania (prvok, ktorý by tvorcovi-

via programu NUD•IST nazvali prípadom „uzatvorenia systému“). Vyhľadávanie segmentov textu sa stalo s postupujúcimi verziami programu sofistikovanejším. Je možné obmedziť vyhľadávanie na určité súbory alebo určité charakteristiky súborov uložených na pripojených hárkoch „facesheets“ (napríklad, respondent mužského alebo ženského pohlavia; prostredie inštitúcie alebo komunity; a tak ďalej). Ak majú dáta formu konverzácie medzi viacerými ľuďmi, užitočná je aj možnosť obmedziť vyhľadávanie na konkrétne osoby alebo kategórie osôb.

Uskutočniť sa dá aj vyhľadávanie na základe „booleanskej“ logiky, takže je podporované aj prekrývanie kódov a vyhľadávanie segmentov kódovaných určitým, nie však iným slovom. Novým prvkom je možnosť automatického prehľadávania dátových súborov na slovné kódy, ktoré sa nahrali spolu s dátami. To môže byť užitočné, ak výskumník pracuje s rozsiahlou kódovacou schémou, ktorú vypracoval predtým, ako nahral všetky dáta.

NUD•IST

NUD•IST (<http://www.qsr.com.au>) vstúpil na scénu o niečo neskôr než ETHNOGRAPH, pôvodne ako program v systéme Macintosh, no čoskoro sa vyvinula aj verzia pre Windows, a tá ponúkla niektoré z pokročilejších prvkov, ktoré ETHNOGRAPH začal pridávať až teraz, vo verzii 5.0. NUD•IST bol energicky propagovaný ako komerčný balík a v dôsledku toho popularitou prevýšil ETHNOGRAPH, i keď nová verzia ETHNOGRAPHu pri vývoji prebrala niektoré prvky, ktoré požadovali užívatelia programu NUD•IST.

NUD•IST ponúka viac prvkov než ETHNOGRAPH, o niečo ťažšie sa však aj učí. Dokumentácia je pre začínajúcich užívateľov menej jasná a veci, ktoré sú pomerne jednoduché v ETHNOGRAPHe, ako je tlač výsledkov vyhľadávania, sú v programe NUD•IST zložitejšie. Okrem toho, že NUD•IST umožňuje takmer všetko, čo dokáže vykonať ETHNOGRAPH, ponúka aj možnosť zložitejšieho vyhľadávania na základe booleanskej logiky. V najnovšej verzii je aj online obrazovka s náповedou.

Niektoré „predajné dôvody“, ktoré zdôrazňujú propagátori programu NUD•IST, platia aj pre iné balíky. Jeden príklad predstavuje veľmi vychvalovaná myšlienka „uzatvorenia systému“. Odkazuje na skutočnosť, že analytické poznámky – myšlienky, ktoré napadnú výskumníkovi počas interakcie s dátami – sa môžu uložiť ako „dáta“ a zahrnúť do následných vyhľadávanií. Samozrejme, možné to je v každom balíku na CAQDAS, ktorý umožňuje zadávanie a kódovanie textov. NUD•IST však taktiež uchováva výsledky konkrétnych vyhľadávanií a následne sa môžu prehľadávať aj tieto výsledky. Toto je pokročilejší príklad „uzatvorenia systému“, ktorý v iných balíkoch ťažšie nájdete. Ďalším prvkom je kódovanie takzvaných „offline“ dokumentov. Niekedy v rámci projektu vzniknú rukou písané dokumenty, ktoré by chcel výskumník použiť v rámci analýzy dát, vrátane tých dokumentov, ktoré vzniknú pri vyhľadávaní, ale nie je schopný zadať ich do počítača z časových dôvodov. NUD•IST dokáže vyhľadať odkazy na takéto dokumenty, v dôsledku čoho sa zefektívňuje manuálne vyhľadávanie textov, ktoré obsahujú. Ešte raz, toto je niečo, čo je logicky mož-

né aj v iných balíkoch, ako je ETHNOGRAPH, kde sa vytvoria fiktívne „dokumenty“ bez textu, ktoré sa dajú číslavať, kódovať a vyhľadávať. Koncept „offline“ dokumentu je skôr myšlienka než softvérový prvok. NUD•IST navyše ponúka užívateľovi možnosť vizuálneho zobrazenia kódov v hierarchickej stromovej štruktúre (čo sa v programe NUD•IST nazýva „indexovanie“). Táto sa môže jednoducho aktualizovať a meniť s postupujúcim vývojom kódovacej schémy. NUD•IST má podporu aj vo vynikajúcej užívateľskej diskusnej skupine a webovej stránke, ktorú spravujú jeho tvorcovia.

Atlas

ATLAS (<http://www.atlasti.de>) sa explicitne vyvinul, aby umožnil prístup podľa zakotvenej teórie, a výsledkom tohto procesu je značne sofistikovaný program. Na rozdiel od dvoch programov, o ktorých sme hovorili, umožňuje ATLAS používať ako dáta aj grafické súbory (obrázky a tak ďalej). To znamená, že napríklad rukou písané dokumenty sa môžu elektronicky naskenovať ako obrázky, časti ktorých sa môžu označiť a kódovať na ciele ďalšieho vyhľadávania.

ATLAS tiež ponúka rozšírené možnosti rozvíjania teórie, vrátane možnosti vytvárať konceptuálne diagramy, znázorňujúce prepojenia medzi vynárajúcimi sa myšlienkami. Tieto diagramy sú samy prepojené s prípadmi z dát, čo znamená, že sa dajú veľmi rýchlo zozbierať citáty ilustrujúce teoretické tvrdenia. Je to rozvinutie hierarchickej štruktúry, ktorú používa pri grafickom zobrazovaní NUD•IST, hoci je možné exportovať kódy z programu NUD•IST do iných softvérov na vytváranie konceptuálnych máp. Vzhľad programu ATLAS je spočiatku skôr zložitý, pretože obsahuje množstvo tlačidiel, ktorých účel nie je hneď zrejмый. Niektorí užívatelia budú mať pocit, že jednoduchosť, s akou sa dá naučiť ETHNOGRAPH, vyváži sofistikované výhody, ktoré ponúka ATLAS. Kódovanie a vyhľadávanie segmentov textu bude pre mnohých výskumníkov všetko, čo budú chcieť robiť. Iných budú značne priťahovať nové analytické možnosti, ktoré ATLAS otvára. V tejto chvíli je namieste zvážiť niektoré pokročilejšie analytické stratégie, zahŕňajúce vytváranie a testovanie teórie, ktoré balíky ako ATLAS podporujú.

VYTVÁRANIE TEÓRIE S POMOCOU CAQDAS

Väčšina výskumníkov, ktorí využívajú CAQDAS, sa obmedzuje na kódovanie a vyhľadávanie segmentov textu, pričom počítač využívajú ako elektronickú registračnú skriňu (Lee a Fielding, 1995). Vytváranie teórie, ak vôbec, sa všeobecne odohráva v hlave alebo za pomoci papiera. Napriek tomu, že v istom zmysle všetky výskumné štúdie, vlastne aj všetky pozorovania „poháňa“ teória, nie všetky výskumné štúdie musia nevyhnutne slúžiť na vytváranie teórie. Mnohé kvalitatívne výskumy sú, ak to vyjadríme triezvo, „deskriptívne“ a nevyžadujú explicitné rozpracovanie konceptuálneho myslenia, ktoré sa vo všeobecnosti nazýva teóriou. CAQDAS však podporu-

je teoretické myslenie a v literatúre sú k dispozícii aj príklady. Dodávam, že pod výraz „vytváranie teórie“ zahrňam tak generovanie teórie, ako aj jej testovanie. V skutočnosti sa ťažko hovorí o jednom bez druhého a dôležitým postrehom mladších výskumníkov v reakcii na pôvodný náčrt zakotvanej teórie (Glaser a Strauss, 1967) bolo, že testovanie vynárajúcich sa myšlienok je dôležité, pretože prispieva k novým teoretickým myšlienkam. Na vytváranie teórie na základe metódy systematického porovnávania (pozri kapitolu 13) sa môže vlastne nazerať aj ako na priebežné testovanie myšlienok na základe dát. Koncept „abdukcie“ (pozri Blaikie, 1993) predstavuje užitočný kompromis medzi pólmi indukcie a dedukcie, pričom vyjadruje práve takéto chápanie analýzy dát.

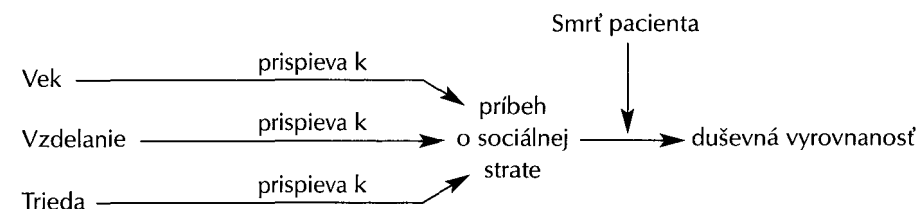
O možnosti znázornenia myšlienky v diagramoch alebo konceptuálnych sieťach, čo obzvlášť dobre podporuje ATLAS, sme už hovorili. K dispozícii je aj softvér určený výhradne na vytváranie konceptuálnych máp (ako napríklad Decision Explorer: <http://www.banxia.co.uk/banxia>). Prepojenia medzi konceptmi sa dajú vizuálne znázorniť v rôznych podobách, takže jeden typ čiary môže znamenať „X zapríčiňuje Y“, iný „X je prepojené s Y“, alebo „X miluje Y“, „X závisí na Y“, „X je vlastnosťou Y“ a tak ďalej. Keďže sieť je prepojená s kódovanými segmentmi dát, je možné pomocou vyhľadávacích príkazov na základe booleanskej logiky vyhľadať príklady na X alebo príklady na Y, alebo príklady na X, v ktorých sa súčasne vyskytuje Y, alebo príklady na Y, v ktorých sa nevyskytuje X (a tak ďalej).

Predstavme si na chvíľu, že by mali CAQDAS k dispozícii Glaser a Strauss (1964), keď vytvárali svoju zakotvenú teóriu sociálnej straty – príklad využitia metódy systematického porovnávania. Títo výskumníci zaznamenali, okrem iných vecí, prípady zdravotných sestier hovoriacich o starostlivosti o pacientov, ktorí zomreli. Predstavme si, že prehľadávali všetky tieto príbehy, kódované možno ako *rozprávanie zdravotnej sestry*, a zistili to, čo odhalili v šesťdesiatych rokoch na základe manuálnych metód, že niektoré z nich predstavovali príklady „príbehov o sociálnej strate“. Tieto príbehy boli komentármi, ktoré naznačovali mieru, nakoľko mali sestry pocit, či niekoho smrť predstavovala vážnu stratu alebo nie. K týmto príbehom by sa mohol priradiť kód (predstavme si, že sa nazýva *sociálna strata*), ktorý by umožňoval ich neskoršie opätovné vyhľadanie a ďalšiu analýzu.

Glaser a Strauss popisujú, že kategória „príbeh o sociálnej strate“ obsahovala niekoľko odlišných príkladov, ktorých charakteristiky mohli Glaser a Strauss skúmať na základe porovnania rôznych prípadov, keď sestry hovorili o úmrtiach pacientov. Sestra mohla napríklad ľútostivo povedať o 20-ročnom mužovi: „mohol z neho byť lekár“, alebo o 30-ročnej matke: „kto sa postará o deti?“, alebo o 80-ročnej vdove: „ach áno, mala dobrý život“. Toto sa mohlo zistiť pri podrobnom skúmaní týchto príbehov, ktoré by bol vyhľadal počítač. Súčasťou takéhoto skúmania by mohlo byť vyhľadanie slovných reťazcov ako „vek“ alebo „roky“. Glaser a Strauss dospeli k záveru, že vek bol kľúčovým faktorom, ktorý určoval charakteristiky príbehov o sociálnej strate, ako aj úroveň vzdelania a charakter zamestnania osoby, ktorá zomrela. Navyiac zistili, že „duševná vyrovnanosť“ sestier (takisto kategória s premenlivými charakteristikami) sa často narušila vo chvíľach veľkej sociálnej straty. Takým-

to spôsobom sa zmapovali vzťahy medzi dvoma kategóriami. Glaser a Strauss nakon začlenili tieto zistenia do všeobecnej teórie vzťahov medzi profesionálmi a ich klientmi, podľa ktorej sa klientom s vyššou spoločenskou hodnotou pravdepodobnejšie dostane od profesionálov rýchla starostlivosť.

Konceptuálna sieť, ktorá mohla pomôcť pri rozpracovávaní tejto vyvíjajúcej sa teórie, by mohla vyzeráť ako tá, ktorá je znázornená na obrázku 12.2. Šípky označujú charakteristiky pacientov brané do úvahy v príbehoch o sociálnej strate, ktoré môžu mať dva rozličné výsledky v závislosti od obsahu príbehu. V každej fáze by vyhľadávanie v dátach podporilo alebo vyvrátilo vynárajúcu sa teóriu. Všimnite si, že je možné aj ďalšie upresnenie. Glaser a Strauss (1964) napríklad tvrdia, že charakteristiky príbehov o sociálnej strate interagujú. Ak by zomrela staršia osoba s vysokým stupňom vzdelania a vyššej spoločenskej triedy, viedlo by to s menšou pravdepodobnosťou k strate duševnej vyrovnanosti než situácia, keby išlo o mladšiu osobu s vysokým stupňom vzdelania a vyššej spoločenskej triedy. Takéto vzťahy sa môžu označiť ďal-

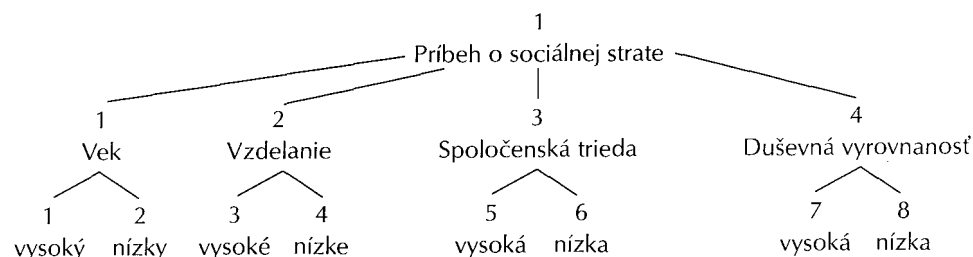

Obrázok 12.2 Typ konceptuálnej siete, ktorý podporuje ATLAS

šími šípkami, označujúcimi podmienky vplyvajúce na konkrétne výsledky. Na znázornenie týchto myšlienok sa môžu použiť aj iné typy diagramov. Napríklad hierarchický strom, ktorý podporuje NUD•IST, by mohol vyzeráť tak ako na obrázku 12.3. Ak chce výskumník vyhľadať prípady, v ktorých sa v rámci príbehu o sociálnej strate spomínal vysoký vek osoby, „adresa“ tohto „uzla“ pre vyhľadávanie (ak použijeme výrazy z programu NUD•IST) by bola 1, 1, 1. Všimnite si však, že na rozdiel od obrázka 12.2, neumožňuje stromová štruktúra obrázka 12.3 znázorniť čiaru predpokladaného vplyvu, čím sťažuje odlišenie charakteristík príbehov o sociálnej strate (charakteristiky pacientov) od ich dôsledkov (vplyv na duševnú vyrovnanosť).

Tento príklad nám pomôže porozumieť možnostiam testovania teórií v rámci CAQDAS. Avšak predtým, ako k tomu pristúpime, je dôležité, aby sme rozlišovali medzi dvoma všeobecnými typmi kódov. Materiál je možné kódovať skôr *fakticky* než *heuristicky*. Napríklad, segment textu by sa mohol popísať ako o „duševnej vyrovnanosti“ alebo o „náboženstve“ či o „odcudzení“. Toto sú príklady heuristických kódov, ktoré často odzrkadľujú teoretické koncepty výskumníka a sú užitočné pri opätovnom vyhľadávaní segmentov dát pri hlbšom uvažovaní o príkladoch takéhoto rozprávania, začleňovaní do podkategórií a tak ďalej. Niektorí by však mohli chcieť kódovať aj to, že došlo k obnoveniu alebo strate duševnej vyrovnanosti, že osoba je katolíckeho alebo evanjelického vyznania, alebo že niekto sa odcudzil alebo nie. To-

to sú príklady faktických kódov. Ak chcete využívať prísne testovanie hypotéz podporované CAQDAS, musíte kódovať „fakticky“ týmto spôsobom.

Obrázok 12.3 Typ konceptuálnej siete podporovaný programom NUD•IST

Hesse-Biberová a Dupuis (1995) uvádzajú príklad testovania hypotézy v rámci výskumu príčin anorexie. Na základe faktického kódovania pomocou CAQDAS mohli títo výskumníci testovať výrok, že strata váhy súvisí s určitými predchádzajúcimi podmienkami. Logický vzťah medzi kategóriami vecných kódov vyjadrili v nasledujúcich riadkoch: „Ak matka kritizovala telesný vzhľad dcéry a vzťah medzi matkou a dcérou bol napätý a dcéra zaznamenala stratu váhy, tak to počítaj za príklad negatívneho vplyvu matky na sebahodnotenie dcéry.“ Keď sa konkrétne rozhovory identifikovali, že obsahujú príslušné kódy, mohol sa text znovu vyhľadať za účelom ďalšieho skúmania, či sa podpora tejto kauzálnej interpretácie našla v každom prípade.

Samozrejme, v príklade z Glasera a Straussa (1964) sa mohlo postupovať podobným spôsobom. Výskumníci by mohli vybrať všetky príklady straty duševnej vyrovnanosti a preskúmať, či ich sprevádzal výskyt kódov pre vysoký stupeň vzdelania, spoločenskej triedy a nízky vek, alebo určité kombinácie týchto kódov. V rámci tejto stratégie by sa vyhľadali a vybrali negatívne príklady, čím by sa podporil prístup k analýze, ktorý v kapitole 13 popisujeme ako analytickú indukciu. Kelle (1995) uvádza množstvo príkladov uplatnenia CAQDAS týmto spôsobom, ako aj odkazy na programy, ktoré boli vyvinuté ako podpora pre konkrétne prístupy k testovaniu teórií, ako napríklad AQUAD (Huber a Garcia, 1991).

HYPERLINKY NA POSTMODERNÉ ČÍTANIE TEXTU

Predchádzajúca časť vo vás možno vyvolala pocit, akoby niektoré obavy, že počítače môžu nadobudnúť prevahu nad analytickým myslením, boli oprávnené. Zdá sa, že sa objavila technická fikcia, znepokojivo blízka kvantitatívnej práci, s jazykom počítania, testovania hypotéz a kauzálnej analýzy, ktorý je cudzí slobodnej interpretácii podporovanej kvalitatívnymi prístupmi. Možno práve v reakcii na tieto tendencie Coffeyová et al. (1996) načrtli prístup k CAQDAS, ktorý je viac v súlade s postmodernou citlivosťou, umožňujúcou dekonštrukciu jediného autorského hlasu v prospech viacerých možných spôsobov čítania textu (tento prístup popisuje aj Coffeyová a Atkinson, 1996).

Tento prístup využíva prvok, o ktorom som ešte nehovoril, a síce hypertextovú linku, pomocou ktorej môže človek analyzujúci dáta alebo čítajúci správu kliknúť na vysvietené slovo alebo ikonu a okamžite prejsť na nejaký odkaz, ktorý predtým vytvoril. Takto môže kliknutie na slovný kód otvoriť prepojený segment textu, obrázok alebo zvukový súbor ilustrujúci koncept. Tento prvok bude určite známy užívateľom internetu. Presadil sa v niektorých balíkoch na CAQDAS (napríklad HYPERSOFT: Dey, 1993) za účelom zabrániť „dekontextualizácii“ dát, ku ktorej môže dôjsť v rámci jednoduchých prístupov založených na kódovaní a vyhľadávaní, podporovaných napríklad ETHNOGRAPHOM. Je to preto, lebo hypertextová linka nevyberie iba príslušný segment, ale zobrazí ho v pôvodnom umiestnení, obklopený, napríklad, zvyškom rozhovoru, v rámci ktorého sa segment reči vyskytuje. Analytik môže navyše ku konkrétnym linkám pripojiť vysvetlenia, interpretácie a poznámky.

Coffeyová a Atkinson tvrdia, že ako príklad „môžeme takisto pridať dodatočné detaily, ako sú podrobnosti o životnej dráhe konkrétnych respondentov, ich rodokmeň alebo podrobnosti z rodinného života“ (1996, s. 183). To znamená, že „čitateľ“ výskumnej správy bude v skutočnosti interagovať skôr s počítačom než s knihou a výskumná „správa“ sa skôr zapíše na CD-ROM, než vytlačí na papier. Čitateľ bude mať možnosť preskúmať pôvodné dáta do potrebnej hĺbky, čo ho oslobodí od nevyhnutnosti sledovať dominantnú a exkluzívnu prezentáciu jedného autora.

Predstavenie týchto myšlienok, podobne ako mnoho iných nových a zaujímavých objavov v kvalitatívnom výskume, sa spočiatku štylizovalo vo forme kritiky, z hľadiska ktorej sa používanie hypertextu týmto spôsobom ponúka ako riešenie. Zdá sa, že inovátori často formujú svoje myšlienky ako odpoveď na vnímané obmedzenia dominujúcej ortodoxie (alebo to možno je rétorický manéver, ktorý má pridať novej myšlienke na presvedčivosti). Coffeyová et al. prezentujú svoje myšlienky ako odpoveď na obmedzenia dominujúceho prístupu zakotvenej teórie, ktorý podľa nich podporuje väčšina softvérov na CAQDAS.

Na túto kritiku náležite a sofistikovane odpovedal reprezentant tohto prístupu, Udo Kelle (1997), ktorý kritizuje prosté polarizovanie „hypertext versus kódovanie“, „postmodernizmus versus zakotvená teória“. Kelle vychádza z erudovanej a zaujímavej diskusie o nemeckej hermeneutickej tradícii literárnych vedcov, na základe ktorej ukazuje, že obidva prístupy je možné úspešne kombinovať.

Toto je ríša metodologických diskusií pre pokročilých, fascinujúca a do istej miery sebestačná aréna diskurzu, tak trochu vzdialená od praktických skutočností, s ktorými sa stretávajú výskumníci zápasiaci s konkrétnymi výskumnými úlohami. V záujme vytvorenia základov pre metodologickú diskusiu by som poznamenal, že myšlienky, ktoré načrtli Coffeyová et al., sú dobré a tvorivé a mohli by pomôcť niektorým výskumníkom pri dosahovaní toho, čo chcú vykonať. Predovšetkým presahujú tému analýzy dát, pretože upozorňujú na jemné prepojenia medzi dátami, analýzou, interpretáciou a prezentáciou čitateľovi. V istom zmysle majú aj potenciál odpovedať na obavy týkajúce sa reliability a validity, pretože CD-ROM obsiahne oveľa viac textu a iných dát než bežná kniha. To umožní kvalitatívnym výskumníkom vysporiadať sa s jedným z pretrvávajúcich problémov, a síce s problémom anekdotizmu, pretože „čitateľa“ bu-

dú môcť preskúmať celý súbor dát, z ktorého vychádzajú závery. To bude, samozrejme, stále vyčerpávajúca úloha a je pravdepodobné, že abstrakt v dĺžke jedného odseku zostane prítiažlivejší pre čitateľov, ktorí si robia prieskum série výskumných štúdií za účelom vypísania hlavných zistení z výskumov v príslušnej oblasti.

ZHRNUTIE

V tejto kapitole som vám predstavil niektoré základné prvky analýzy kvalitatívnych dát podporovanej počítačom (CAQDAS), pričom som zdôraznil užitočnosť mnohých takýchto programov z hľadiska elektronického uchovávaní, usporiadavania a opätovného vyhľadávania veľkých súborov textových dát. Zdôraznil som prvok šetrenia časom, ako aj výhody vyplývajúce z riešenia problémov validity a reliability na základe jednoduchého počítania, ktoré väčšina takýchto programov umožňuje. Hovoril som aj o obmedzeniach CAQDAS vrátane otázky, či počítače nevnucujú analýze kvalitatívnych dát úzky, exkluzívny prístup. Preto dúfam, že dokážete využiť CAQDAS na svoje účely, a nedovolíte, aby vám diktovala analytickú stratégiu. K dispozícii je mnoho takýchto programov a ak zistíte, že niektorý z nich nepodporuje to, čo chcete vykonať, je pravdepodobné, že ak budete dostatočne intenzívne hľadať, iný balík bude obsahovať niečo, čo bude pre vás užitočnejšie. Popísali sme aj zložitejšie využitie CAQDAS pri vytváraní a testovaní teórie, ako aj špekulatívnejšie využívanie hypertextov a počítačových prezentácií vo všeobecnosti, ktorého cieľom je vytvoriť výskumné správy umožňujúce čitateľom venovať sa interpretácii pomerne nezávisle od dominujúcej autorovej interpretácie.

Ďalšie čítanie

Kelle (1995) predstavuje dobrý zborník článkov, poukazujúcich na rôzne spôsoby využitia CAQDAS. Fielding a Lee (1991) redigovali zborník podobných článkov. Richards a Richards (1994), tvorcovia programu NUD•IST, napísali výbornú prehľadovú štúdiu o tejto oblasti. Webové stránky CAQDAS a NUD•IST obsahujú aktuálne zoznamy odkazov na knihy a články o tejto téme.

Užitočné webové stránky

ETHNOGRAPH (<http://www.QualisResearch.com>)

NUD•IST (<http://www.qsr.com.au>)

ATLAS (<http://www.atlasti.de>)

Sage (<http://www.scolari.com>)

internetový projekt univerzity v Surrey, Veľká Británia, zameraný na CAQDAS (<http://www.soc.surrey.ac.uk/caqdas>)

Podrobnosti o tom, ako sa zapojiť do užívateľských diskusných skupín, sú dostupné na uvedených stránkach.

Cvičenie 12.1

Ak máte prístup k internetu, navštívte stránky uvedené v časti „Ďalšie čítanie“ v tejto kapitole. Stiahnite si ukážkovú verziu jedného z najrozšírenejších programov popísaných v tejto kapitole (t. j. ETHNOGRAPH, NUD•IST alebo ATLAS). Keď sa oboznámite s balíkom a s tým, čo dokáže vykonať, poznamenajte si odpovede na nasledujúce otázky:

- 1 Ako by som mohol využiť tento program, aby som ušetril čas pri svojom výskumnom projekte?
- 2 Ako by som mohol využiť tento program, aby sa zvýšila presnosť môjho skúmania?
- 3 Ako by som mohol využiť tento program na rozpracovanie teoretických aspektov môjho výskumu?
- 4 Aké sú obmedzenia a nevýhody využitia tohto programu v rámci môjho výskumu? Dokázal by ich prekonať iný program, alebo by som sa mal rozhodnúť pre „manuálny“ prístup?

Cvičenie 12.2

Vyberte si nejaký publikovaný kvalitatívny výskumný projekt, ktorý už celkom dobre poznáte a ktorý sa realizoval bez použitia CAQDAS. Môže to byť napríklad raná „klasická“ štúdia etnografickej chicagskej školy alebo všeobecne známy výskum, relevantný vzhľadom na tému vášho výskumu. Preskúmajte spôsob, akým podľa vás autor zozbieral a analyzoval dáta a odpovedzte na nasledujúce otázky:

- 1 Ako by sa mohol použiť niektorý program na CAQDAS ako podpora pri zbere dát?
- 2 Ako by sa mohol použiť niektorý program na CAQDAS pri vytváraní kódovacej schémy v rámci tohto výskumu?
- 3 Ako by mohlo využitie CAQDAS zlepšiť kvalitu a presnosť pri sumarizovaní dát z tohto výskumu?
- 4 Aké iné otázky by sme si mohli položiť v súvislosti s dátami v rámci tohto výskumu a mohol by nám pomôcť niektorý program na CAQDAS s odpoveďou?

Validita a reliabilita

Ak nedokážete svojmu publiku predložiť postupy, ktoré ste použili na zabezpečenie, aby boli vaše metódy reliabilné a závery validné, máte iba slabé dôvody na to, aby ste sa pokúšali o ukončenie výskumnej dizertácie. Dobré úmysly alebo správne politické postoje, žiaľ, nikdy nestačia. Bez reliabilných metód a validných záverov sa zmení výskum na zmätok, kde bitky vedú a vyhrávajú iba tí, ktorí kričia najhlasnejšie.

V kapitole 8 som mal možnosť upokojiť vaše obavy v súvislosti s vedeckým statusom prípadových štúdií, založených na dátach malého rozsahu. Pokušenie uistiť kvalitatívnych výskumníkov, že si nemusia robiť starosti s reliabilitou svojich dát alebo s kvalitou ich interpretácií, je však menšie. Stačí, ak si čitateľ pozrie kapitolu 26 a uvidí, že moje znepokojenie súvisiace s týmito otázkami sa týka veľkej časti publikovaných výskumov.

V tejto kapitole sa pokúsím diagnostikovať problém a navrhnem niekoľko praktických riešení. No predovšetkým je dôležité, aby sme si vyjasnili príslušné výrazy – validita a reliabilita. Pre jednoduchosť budem pracovať s dvoma priamočiarymi definíciami, ktoré sú uvedené v tabuľke 13.1.

Použijem príklady z konkrétnych výskumných štúdií a zhodnotím nástrahy a príležitosti pre začínajúcich výskumníkov, ktoré vznikajú na základe požiadavky na validitu a reliabilitu. Začneme s validitou.

VALIDITA

„Validita“ je iný výraz pre pravdivosť. Niekedy človek pochybuje o validite vysvetlenia, pretože výskumník sa zjavne nepokúsil zaoberať sa protirečiacimi prípadmi.

Tabuľka 13.1 **Validita a reliabilita**

Validita

Pod validitou budem rozumieť pravdivosť: interpretovanú ako mieru, v akej vysvetlenie presne reprezentuje sociálne javy, o ktorých hovorí (Hammersley, 1990, s. 57).

Reliabilita

Reliabilita hovorí o stupni konzistencie, s akou rôzni pozorovatelia alebo ten istý pozorovateľ v rôznych situáciách prípady zaradil do tej istej kategórie (Hammersley, 1990, s. 67).

Alebo niekedy majú požiadavky vydavateľa časopisov, aby boli články čoraz kratšie, a obmedzenie počtu slov v rámci univerzitných kurzov má za dôsledok, že výskumník sa nechotne nechá naviesť na použitie iba „presvedčivých“ príkladov.

Samozrejme, takéto pochybnosti o validite sa neobmedzujú na kvalitatívny výskum. Problémy podobného druhu sa môžu vyskytnúť aj v prírodných vedách. Medzi požiadavkami vydavateľov časopisov a univerzitných kurzov vo väčšine oblastí sú iba malé rozdiely. Ani pokúšenie vylúčiť protirečiacie prípady nie je špecifické pre kvalitatívny výskum. Okrem toho môžu veľké výskumné tímy, ktoré niekedy spolupracujú v prírodných vedách, neočakávane ohroziť vierohodnosť zistení. Napríklad, ukázalo sa, že laboratórni asistenti vyberajú na prednášky svojho profesora iba „ideálne“ priesvitky, zatiaľ čo na druhú stranu ukladajú priesvitky, ktoré by mohli vyvolať nepríjemné otázky (pozri Lynch, 1984).

Preto by sme sa nemali domnievať, že kvantitatívni výskumníci majú na problém validity jednoduché riešenia. Ako upozorňujú Fielding a Fieldingová, k určitej interpretácii dochádza aj pri používaní zdanlivo „tvrdých“ kvantitatívnych nástrojov na meranie:

Napokon všetky metódy zberu dát sa analyzujú „kvalitatívne“ v tom zmysle, že akt analýzy predstavuje interpretáciu, a preto je nevyhnutne selektívny. Či sú dáta kvantifikovateľné alebo kvalitatívne, musíme sa postaviť tvárou v tvár otázke *zdôvodnenia* záverov z nich vyvedených (1986, s. 12, zdôraznil som ja).

Preto by ste nemali byť pri príprave svojho kvalitatívneho výskumu príliš defenzívni. Kvantitatívni výskumníci nevlastnia „zlatý kľúč“ k validite.

Napriek tomu musia kvalitatívni výskumníci so svojim hĺbkovým prístupom k jednotlivým prípadom odolať špecifickému pokúšeniu. Ako presvedčia seba (a svoje publikum), že ich „zistenia“ sa skutočne zakladajú na kritickom skúmaní všetkých ich dát a nespoliehajú sa na niekoľko vhodne zvolených „príkladov“? Tento problém sa niekedy nazýva „anekdotizmom“ (Silverman, 1993).

Ako poznamenáva Mehan (1979), práve silná stránka etnografických výskumov v teréne – ich schopnosť podať bohaté opisy spoločenského prostredia – môže byť aj ich slabosťou. Mehan identifikoval tri takéto slabé stránky:

- 1 Bežné terénne výskumy zvyknú mať anekdotickú povahu. Výskumné správy obsahujú niekoľko *exemplárnych* príkladov správania, ktoré výskumník vybral z poznámok z terénu.
- 2 Výskumníci iba zriedka predložia kritériá alebo dôvody, prečo zaradili určité prípady, a nie iné. V dôsledku toho sa dá iba ťažko posúdiť typickosť alebo *reprezentatívnosť* prípadov a zistení, ktoré z nich boli vyvedené.
- 3 Výskumné správy prezentované formou tabuliek neuchovávajú materiály, ktoré sa podrobili analýze. Keď výskumník vyabstrahuje dáta zo surových materiálov za účelom predloženia zhrnutých zistení, materiál v pôvodnej podobe sa stráca. Preto nie je možné uvažovať o alternatívnych interpretáciách tých istých materiálov (1979, s. 15, zdôraznil som ja).

O niekoľko rokov neskôr tento problém stručne vyjadril Bryman:

V rámci kvalitatívneho výskumu existuje sklon k anekdotickému prístupu používať dáta vo vzťahu k záverom alebo vysvetleniam. Krátke konverzácie, útržky z neštrukturovaných rozhovorov ... sa používajú ako dôkazy určitých tvrdení. Dôvod pre nespokojnosť spočíva v tom, že sa iba zriedka otvára otázka reprezentatívnosti alebo všeobecnosti týchto fragmentov (1988, s. 77).

Táto sťažnosť týkajúca sa „anekdotizmu“ sponchybňuje *validitu* veľkej časti kvalitatívnych výskumov. Dve bežné odpovede na túto otázku predstavuje triangulácia metód a dát alebo validizácia respondentmi.

Pod *trianguláciou* sa rozumie pokus o získanie „skutočného“ porozumenia situácie na základe kombinácie rôznych spôsobov nazerania alebo rôznych zistení. V kapitole 3 som poukázal na niektoré ťažkosti, s ktorými sa môžu stretnúť začínajúci výskumníci, keď sa budú pokúšať o trianguláciu. V kapitole 8 som podrobnejšie hovoril o analytických obmedzeniach tohto prístupu.

Mnohé z modelov, z ktorých vychádza kvalitatívny výskum, vo všeobecnosti jednoducho nie sú zlučiteľné s predpokladom, že k „skutočnému“ porozumeniu „realite“ môžeme dospieť izolovane na základe určitých spôsobov nazerania na ňu. Samozrejme, neznamená to, že by ste nemali pracovať s rôznymi súbormi dát alebo používať rôzne metódy. Problém vzniká iba vtedy, keď využijete túto mnohorakosť ako spôsob na upokojenie otázok týkajúcich sa validity.

Validizácia na základe respondentov predstavuje návrh, aby sme sa vrátili späť k subjektom s predbežnými výsledkami a vylepšili ich podľa ich reakcií (Reason a Rowan, 1981). Obávam sa však, že tak ako triangulácia, aj táto metóda je chybná.

Samozrejme, subjekty, ktoré skúmame, nám môžu, ak ich požiadame, podať svoj výklad kontextu ich konania. Problém vzniká iba vtedy, keď tomuto výkladu pripíšeme privilegovaný status (pozri Bloor, 1983; Bryman, 1988, s. 78–79). Ako hovoria Fielding a Fielding:

Neexistuje dôvod, aby sme sa domnievali, že príslušníci majú privilegovaný status ako komentátori svojho konania ... takúto spätnú väzbu nemôžeme považovať za priamu validizáciu alebo zamietnutie záverov, ktoré vyvodil pozorovateľ. K takýmto procesom takzvanej „validizácie“ by sa malo pristupovať ako k ďalšiemu zdroju dát a porozumenia (1986, s. 43).

Toto, samozrejme, odsúva stranou etiku, politiku a praktické otázky vzťahu výskumníka so subjektmi v teréne (pozri kapitoly 15 a 16). Tieto otázky by sme si však nemali *zamieňať* s validizáciou výskumných zistení.

Ak triangulácia a validizácia zo strany respondentov nepredstavujú spoľahlivé cesty k validite, aké uspokojivejšie metódy nám zostávajú? Ďalej budem hovoriť o piatich vzájomne súvisiacich spôsoboch kritického uvažovania o analýze kvalitatívnych dát za účelom docielenia validnejších zistení. Ide o:

- Princíp vyvrátiteľnosti,
- metódu systematického porovnávania,

- úplné spracovanie dát,
- analýzu deviantných prípadov,
- využitie vhodných tabuliek.

Princíp vyvrátiteľnosti

Jedno z riešení problému anekdotizmu spočíva v tom, že kvalitatívni výskumníci sa jednoducho pokúsia vyvrátiť svoje pôvodné predpoklady týkajúce sa dát za účelom dosiahnutia objektívnosti. Ako tvrdia Kirk a Miller:

Predpoklady, ktoré tvoria základ hľadania objektívnosti, sú jednoduché. Tam vonku existuje svet empirickej reality. Spôsob, akým vnímame a chápeme svet, závisí vo veľkej miere na nás, no svet netoleruje všetky spôsoby chápania rovnako (1986, s. 11).

Tak ako Kirk a Miller, aj my musíme uznať, že „svet netoleruje všetky spôsoby chápania rovnako“. Znamená to, že musíme odolať pokušeniu skočiť na jednoduché závery len preto, lebo máme nejaké dôkazy, ktoré zdanlivo vedú zaujímavým smerom. Namiesto toho musíme podrobiť tieto dôkazy všetkým možným testom.

Kritická metóda, o ktorej hovoríme, je veľmi blízka tomu, čo Popper (1959) nazval „kritický racionalizmus“. To vyžaduje, aby sme sa pokúsili o vyvrátenie predpokladaných vzťahov medzi javmi. Len v prípade, že nemôžeme vyvrátiť existenciu určitého vzťahu, sme v pozícii, že môžeme hovoriť o „objektívnom“ poznaní. Avšak aj potom je naše poznanie iba provizórne a predstavuje predmet ďalšieho skúmania, ktoré môže prísť s protirečiacimi dôkazmi.

Popper to vyjadril týmto spôsobom:

Empirickú metódu charakterizuje jej zvyk vystaviť testovaný systém falzifikácii, a to akýmkoľvek realizovateľným spôsobom. Jej cieľom nie je zachrániť život neudržateľným systémom, ale naopak, vybrať na základe ich vystavenia nelútostnému boju o prežitie ten, ktorý je relatívne najspôsobilejší (1959, s. 42).

Samozrejme, Popperovu kritiku by nemali brať vážne iba kvalitatívni výskumníci. Jeden zo spôsobov, ktorým sa *kvantitatívni* výskumníci pokúšajú vyhovieť Popperovej požiadavke pokusov o „falzifikáciu“, je starostlivé vylúčenie „falošných“ korelácií (pozri tabuľku 1.3 a text v kapitole 1).

Výskumník sa môže snažiť za týmto účelom zaviesť nové premenné a dospieť k určitej forme „multivariačnej analýzy“, ktorej výsledkom budú významné, skutočné korelácie (pozri Mehan, 1979, s. 21). Na základe takéhoto pokusu vyhnúť sa falošným koreláciám môžu kvantitatívni spoločenský vedci prakticky preukázať ich orientáciu na ducha kritického výskumu, ktorý obhajoval Popper.

Ako môžu Popperovmu kritériu vyhovieť kvalitatívni výskumníci? Zostávajúce štyri metódy predstavujú navzájom prepojený spôsob kritického myslenia v priebehu analýzy dát.

Metóda systematického porovnávania

Metóda systematického porovnávania vyžaduje, aby sa výskumník neustále pokúšal hľadať iný prípad, pomocou ktorého by mohol otestovať predbežnú hypotézu. V skoršom výskume meniacich sa názorov študentov medicíny počas štúdia zistili Becker a Geer (1960), že formujúcu sa hypotézu o vplyve etáp štúdia na názory môžu overiť na základe porovnania rôznych skupín v tom istom čase a takisto rôznych kohort študentov v priebehu štúdia. Napríklad to, že začínajúci študenti majú sklon byť idealisti, by mohli s istotou tvrdiť iba vtedy, keby niekoľko kohort študentov prvého ročníka zdieľalo to isté stanovisko.

Podobne, keď som skúmal, čo sa stalo deťom s Downovým syndrómom v kardiologickej nemocnici, overoval som svoje zistenia s nahrávkami z konzultácií z tej istej kliniky, na ktorých sa zúčastnili deti s vrodenu abnormitou (Silverman, 1981). A samozrejme, aj môj pokus o analýzu obradného poriadku súkromnej lekárskej praxe (Silverman, 1984) sa vo veľkej miere opieral o komparatívne dáta z verejných kliník.

Začínajúci výskumníci však pravdepodobne nebudú mať prostriedky na výskum rôznych prípadov. To ešte neznamená, že porovnávanie nie je možné. Metóda neustáleho porovnávania vyžaduje jednoducho preskúmanie a porovnanie všetkých fragmentov dát, ktoré vzniknú v rámci jedného prípadu (Glaser a Strauss, 1967).

Napriek príťažlivosti takejto metódy môžu začínajúcich výskumníkov sužovať dve praktické ťažkosti s jej implementáciou. Po prvé, môžu im chýbať prostriedky na zhromaždenie všetkých dát v analyzovateľnej podobe. Napríklad, prepísanie celého súboru dát môže byť veľmi časovo náročné – a môže odvrátiť vašu pozornosť od analýzy! Po druhé, ako môžete porovnať dáta, keď ste si ešte nesformulovali predbežnú hypotézu alebo dokonca východiskový súbor kategórií?

Našťastie, tieto námietky sa dajú ľahko vyvrátiť. V praxi je zvyčajne zmysluplné začať s analýzou na pomerne malej časti dát. Následne, po vytvorení súboru kategórií, môžete testovať formujúcu sa hypotézu postupným rozširovaním súboru dát.

Na toto jasne upozornil Anssi Peräkylä na príklade výskumov založených na dátach z nahrávok:

Množstvo dát, ktoré dokáže jeden výskumník alebo výskumný tím prepísať a analyzovať, je obmedzené. Na druhej strane má však veľká databáza svoje výhody ... veľký súbor dát sa môže uchovať ako zdroj, ktorý sa použije, až keď analýza pokročí natoľko, že sa upresnia skúmané javy. V neskoršej fáze sa môžu prepísať krátke časti z dát v zálohe, a tak sa môžu pozorovať všetky variácie javu (1997, s. 206).

Metódu systematického porovnávania som využil v rámci môjho nedávneho výskumu o poradenstve týkajúcom sa AIDS (Silverman, 1997b), pričom som prešiel z malých na väčšie súbory dát. Napríklad, po vyčlenení jedného prípadu, keď klient odmietol poradcove odporúčania, som začal loviť v dátach, aby som nazišiel väčšiu vzorku prípadov, v ktorých by bol prítomný odpor voči poradenstvu. O tomto príklade hovorím podrobnejšie v nasledujúcej časti o „analýze deviantných prípadov“.

Metóda systematického porovnávania však vyžaduje oveľa viac, pretože si nárokuje opakované pohybovanie sa sem a tam medzi rôznymi časťami vašich dát. Všetky dáta musíte raz preskúmať a analyzovať. Toto je časť toho, čo som myslel pod „úplným spracovaním dát“.

Úplné spracovanie dát

Paul ten Have upozorňuje na sťažnosť, že v rámci analýzy konverzácie, ako aj v rámci iných druhov kvalitatívneho výskumu, „sa zistenia ... zakladajú na subjektívne vybratej a pravdepodobne neobjektívnej ‚vzorke‘ prípadov, ktoré vyhovujú analytickej argumentácii“ (1998, s. 135). Na túto sťažnosť, ktorá ústi do obvinenia z anekdotizmu, možno odpovedať tým, čo ten Have, v nadväznosti na Mehana (1979), nazval „úplným spracovaním dát“. Táto úplnosť sa v kvalitatívnom výskume docielia tak, že „do analýzy [sa] zahrnú ... všetky prípady z dát“ (1979, s. 21).

Takáto úplnosť prekračuje hranice toho, čo sa bežne vyžaduje v rámci mnohých kvantitatívnych metód. Napríklad, v dotazníkovom prieskume sa zvyčajne výskumník uspokojí s dokázaním nefalošných korelácií. V takom prípade, ak takmer všetky vaše dáta podporujú vašu hypotézu, vaša práca je z väčšej časti hotová.

Naopak, v rámci kvalitatívneho výskumu, pri práci s menšími súbormi dát, prístupnými opakovanému nahliadnutiu, by ste sa nemali uspokojiť, pokiaľ sa vaše zovšeobecnenia nebudú dať uplatniť na každú štipku príslušných dát, ktoré ste zozbierali.

Výsledkom je zovšeobecnenie, ktoré môže byť rovnako validné ako štatistická korelácia. Ako hovorí Mehan:

Výsledkom je integrovaný, presný model, ktorý vyčerpávajúco popisuje špecifické javy (sic), a nie jednoduchý korelačný výrok o predchádzajúcich a následných podmienkach (1979, s. 21).

Analýza deviantných prípadov

Úplné spracovanie dát vyžaduje aktívne vyhľadávanie a zaoberanie sa deviantnými prípadmi. Mehan opäť vysvetľuje:

Metóda začína s malým množstvom dát. Vytvorí sa predbežná analytická schéma. Schéma sa potom porovná s inými dátami a podľa potreby sa upraví. Predbežná analytická schéma sa neustále konfrontuje s „negatívnymi“ alebo „nesúhlasnými“ prípadmi, až kým výskumník nevyvodí malý súbor použiteľných pravidiel, ktoré v rámci analýzy obsahujú všetky dáta (1979, s. 21).

Mehan pozorňuje, že toto sa veľmi líši od „analýzy deviantných prípadov“ v zmysle, v akom sa používa v kvantitatívnom, dotazníkovom výskume. Tam sa na deviantné prípady obraciate v dvoch situáciách:

- Keď existujúce premenné nedávajú dostatočne vysoké štatistické korelácie,
- keď sa nájdú dobré korelácie, vy však máte podozrenie, že by mohli byť „falošné“.

Kvalitatívny výskumník by sa, naopak, nemal uspokojiť s vysvetleniami, ktoré zdánlivo vysvetľujú takmer všetky rozdiely v jeho dátach. Namiesto toho, ako som už tvrdil, v kvalitatívnom výskume sa musí s každým kúskom dát pracovať dovtedy, kým ho nevieme vysvetliť.

Dovoľte mi, aby som vám uviedol príklad, v ktorom sa využila analýza deviantných prípadov s cieľom úplného spracovania dát. Dáta v extrakte 13.1 pochádzajú z poradenského rozhovoru týkajúceho sa preventívneho vyšetrenia na HIV medzi klientom (K) a poradkyňou pre HIV / AIDS (P) na nemocničnej klinike pre pohlavne prenosné choroby. Pri prepisovaní sa použili konvencie pre zhotovovanie prepisov používané v rámci analýzy konverzácie (týmto materiálom sa podrobnejšie zaoberám v Silverman, 1997b, s. 134–153).

Na začiatku extraktu 13.1 upozorňuje poradkyňa klienta, že je dôležité, aby rozmýšľal o tom, ako by mohol reagovať, ak by bolo vyšetrenie pozitívne (t. j. ukázalo by, že sa dostal do kontaktu s HIV):

Extrakt 13.1 (Silverman, 1997b)

- 1 P: ale viete je dôležité aby ste *rozmýšľali* o
 2 skutočnosti že by *mohol* byť pozitívny hh aj keď >pre
 3 väčšinu ľudí< vyjde úplne negatívne
 4 (0.5)
 5 P: ale musíme [o tom hovoriť
 6 K: [mm
 7 K: (áno [rozumiem)
 8 P: [pretože vlastne nie nie je nič horšie
 9 ako ako keď hh umm niekto povie >ach nie nie nie
 10 neriskovali ste< a potom (0.3) musia
 11 neskôr čeliť *problému* [dôjde k tomu
 12 K: [hej
 13 K: um myslím že by som mal o tom porozmýšľať riešme to
 14 keď k tomu prideme ha ha je to lepší postoj
 15 viete=
 16 P: =hh no:: každý má iné [postoje

V tomto prípade som sa zaujímal o spôsob, akým K organizoval vyjadrenie odporu voči odporúčaniu P. Všimnite si, že K posúva otvorený prejav vzdoru voči odporúčaniu P (v riadkoch 1–3), aby rozmýšľal o možnosti pozitívneho výsledku vyšetrenia, o niekoľko replík ďalej a dôjde k nemu až po ďalších desiatich riadkoch prepisu. K najskôr nenadviaže na bod prechodu v konverzácii, ktorý sa mu ponúka (0.5 sekundové mlčanie v riadku 4). P môže prestávku chápať ako neúspešný pokus o prijatie jej odporúčania. Naozaj, nasleduje dôkaz, že to pochopila takto, pretože odporúčanie dočasne necháva tak a vyslovuje programový výrok (riadok 5). Nasledujúce prejavy K („mm“, „áno, rozumiem“) možno chápať ako náznaky odpovede alebo nadväzujúce prvky, ktorými iba uznáva, že rozumie agende. Napriek tomu, že takéto náznaky odpovede vracajú P pôdu pod nohami, K ešte stále neprijal odporúčanie.

Keď však P využije nasledujúce striedanie replík (riadky 8–11) na poskytnutie informácie, ktorá by mohla slúžiť na zdôraznenie skoršieho odporúčania, K vzdoruje. Všimnite si však, že K nielenže odsúva odmietnutie o niekoľko replík, ale v rámci tejto repliky sa zdráha, odmietnutie uvádza a zľahčuje ho smiechom. Navyše, napriek tomu, že P vyjadruje rozdielny názor („hh no“, riadok 16), nenapáda klientove odmietnutie jej odporúčania. Namiesto toho sa vracia k spôsobu, ktorý nezavrhne výrok K, ale uchováva si časť charakteru pôvodného odporúčania (závažné z pohľadu iných ľudí).

Čo sa tu odohráva? V jednej skoršej práci Erving Goffman (1959) tvrdil, že pretrvávajúcim kritériom ľudí v interakcii je chrániť si navzájom verejnú sebaúctu alebo „tvár“. Nech robia ľudia čokoľvek, vždy berú do úvahy morálny status seba a spoluinteragujúcich osôb, ktorý ich konanie projektuje. Za normálnych okolností má toto kritérium za následok *ochranu* pozitívneho morálneho statusu seba aj iných.

V rámci rigorózneho empirického výskumu v analýze konverzácie sa zhrnuli niektoré dôležité dôsledky Goffmanovho impresionistického konceptu „tváre“ do konceptu „usporiadavania preferencií“ (pozri aj Heritage, 1984).

V rámci analýzy konverzácie má „usporiadavanie preferencií“ v základe za následok rozlišovanie medzi dvoma formátmi konania. Určité činy – zvyčajne činy, ktoré sa dejú v reakcii na iné činy, ako je pozvanie, ponuka alebo ohodnotenie – sa môžu označiť ako menej uprednostňované, to znamená, nejakým spôsobom problematické. Odmietnutie pozvania alebo ponuky, či nesúhlas v reakcii na hodnotenie sa preto môže vyjadriť takým spôsobom, v ktorom je zakódovaný ich problematický status. Naopak, prijatie pozvania alebo ponuky, či súhlas s hodnotením sa môže vyjadriť spôsobom, ktorý nedáva najavo takýto problematický status.

V rámci výskumu založenom na analýze konverzácie sa identifikovalo množstvo praktík, ktorými možno vyjadriť menej preferovaný status konania. Podľa Heritagea (1984, s. 265–280) medzi tieto praktiky patrí to, že:

- Akcia sa oddiali v rámci repliky alebo v rámci niekoľkých výmen.
- Akcia sa bežne začne a bližšie vymedzí v rámci repliky, v ktorej prebieha.
- Akcia sa bežne zavíši v zľahčenej alebo nepriamej forme.
- Nepreferovaná akcia sa zvyčajne vysvetlí.

V extrakte 13.1, kde, ako som poznamenal, sa predstavuje akcia, ktorá je označená ako nepreferovaná alebo problematická, odmieta K odporúčanie P, nájdeme všetky tieto charakteristiky. Prečo je to tak?

Ak by sme to vyjadrili Goffmanovými slovami, odmietnutie K by mohlo potenciálne ohroziť tvár P ako potenciálnej osoby, ktorá pomáha (pozri aj Brown a Levinson, 1987). Preto, v prípade odmietnutia odporúčania P zo strany K nejde o nič menej než o lokálnu sociálnu solidaritu medzi K a P. Usporiadanie preferencií pomáha participantom na základe možnosti prejavíť problematický status odmietnutia odporúčania zachovať tvár P a sociálnu solidaritu, aj keď prebehne akcia, ktorá ich potenciálne ohrozuje.

Preskúmal som súbor sekvencií, v ktorých bolo odporúčanie odmietnuté, a pokúsil som sa identifikovať prípad, v ktorom účastníci neoznačili odmietnutie odporúčania tak, že ho nepreferujú. Z hľadiska usporiadavania preferencií sa javí extrakt 13.2 ako deviantný prípad.

Bezprostredne pred začiatkom extraktu 13.2 rekapitulovala P množstvo predchádzajúcich návštev K na klinike, pričom vytvorila rámec, v ktorého svetle vyzeral K ako jedna z „dosť ustarostených“ osôb, ktoré si „vytvorili“ nešpecifickú uretritídu (NU) na základe „stresu“. Potom prezentuje svoje odporúčanie, zreteľne zamerané proti tomuto správaniu (riadky 23–27), no dostáva sa jej otvoreného odmietnutia (riadok 28), ktoré nevyzerá, že by bolo oddialené alebo zľahčené (čo sú obidva štandardné znaky nepreferovaného konania).

Extrakt 13.2 (Silverman, 1997b)

- 1 P: skutočne si môžete [vytvoriť vlastnú NU v dôsledku dôsledku stresu
2 K: [mm
3 P: a robiť si starosti
4 K: mm rozumiem ja nie som ten typ osoby ha ha ( )
5 [stres
6 P [áno ale mohlo by to byť [niečo do čoho sa vnárate
7 K: [stresujem sa
8 P: vidíte
9 K: mm [hmm
10 P: [a (.) do toho sa sa miešajú (.) starosti
11 z toho (.) čo počujete v televízii a rádiu a (.) a
12 čo čítate v novičkách
13 K: [mmm
14 P: a časopisoch hh a tak (0.5) mi tam je obrovský
15 úplný (.) nesúlady toho toho (.) čo sa momentálne
16 deje s ľudskými bytosťami v tejto chvíli v (.) v rámci urologickej
17 medicíny pretože si stále robia starosti [z
18 K: [mm
19 P: HIV ako >sexuálne prenosnej choroby< tak tak by to mohlo
20 byť niečo z *tohto* viete=
21 K: =mm
22 P: to vytvára ten problém (0.5) tak hh um (1.0)
23 myslím, že to, čo by ste mali urobiť, je (.) ak ste mali
24 tentokrát zdravotne čistý účet
25 (0.4)
26 K: áno
27 P: je (.) [[ticho]] pokračovať v *živote*
28 K: ja žijem svoj život tak či tak teda

Keď v extrakte 13.2 nakoniec P vysloví odporúčanie, na ktoré sa pripravovala (riadky 23–27), K reaguje otvoreným odmietnutím, v ktorom zdôrazňuje, že odporúčanie nie je primerané pre neho (riadok 28). V tomto extrakte K neodďaľuje, nerobí

úvod, nezľahčuje, ani nevysvetľuje odmietnutie odporúčania P. Preto by mohol niekto poukázať, že K vôbec nezodpovedá pravidlám usporiadavania preferencií.

Musíme si však uvedomiť, že tak, ako každý ľudský systém pravidiel, usporiadavanie preferencií nedeterminuje správanie, ale predstavuje spôsob, ako správanie vysvetliť. Preto, namiesto toho, aby sme rozumeli konaniu K ako ignorovaniu usporiadavania preferencií, mohli by sme nazerať na vyjadrenie nezvyčajne silného odmietnutia odporúčania P aj tak, že ho vyjadril prostredníctvom preferovaného formátu akcie. Je to práve neprítomnosť oddialenia, uvádzania, zľahčovania a vysvetľovania, ktorá vytvára tento formát; a týmto spôsobom vytvára nezvyčajnú silu odmietnutia zo strany K.

Zdá sa, že vzhľadom na nepriaznivé prostredie, v ktorom dáva poradkyňa P odporúčanie v extrakte 13.2, je takéto nezvyčajné odmietnutie primerané. Odporúčanie zo strany P nasleduje po sekvencii, v ktorej K hovorí o vlastnej skúsenosti (riadok 4). P však odmieta prijať toto vyjadrenie. Takto sa vytvorilo prostredie, v ktorom sa zúčastnené osoby nezhodli na perspektíve K. Keďže odporúčanie zo strany P je ukotvené v jej verzii K – verzii, ktorú už K sám vyvrátil – vytvára sa lokálne prostredie, v rámci ktorého možno odmietnuť odporúčanie zo strany P najsilnejším možným spôsobom.

Identifikácia a analýza tohto zdanlivo deviantného prípadu viedla teda k lepšiemu poznaniu okolností, v ktorých ľudia nemusia konať spôsobom, ktorý by mohli predpokladať na základe úvah o „tvári“. Preto by som mohol vyvodiť záver, že v tomto prípade nešlo o neplatnosť usporiadavania preferencií, ale skôr o vyjadrenie zo strany K na základe neprístupnosti na niektoré bežné praktiky pri využívaní tohto usporiadania, že sa udialo niečo neobvyklé.

Porovnanie týchto dvoch extraktov z dát ukazuje, ako môže identifikácia a ďalšia analýza deviantných prípadov posilniť validitu výskumu. Ako som tu naznačil, je dôležité zdôrazniť tú skutočnosť, že takéto identifikácia musí prameniť z teoretického prístupu k dátam. Dáta nikdy nie sú samy osebe „deviantné“, ale stávajú sa takými až vo vzťahu k používanému prístupu – v tomto prípade konceptu usporiadavania preferencií, používanému v rámci analýzy konverzácie. Teoreticky definovaný prístup k analýze by sa mal poriadne uplatniť aj na zhrnutie a preskúmanie dát v tabuľkovej podobe.

Použitie vhodných tabuliek

Je to zvyčajne omyl, ak sa počíta iba pre počítanie. Bez teoretickej logiky v pozadí kategórií v tabuľkách dodáva počítanie výskumu iba falošnú validitu.

Napríklad, v súvislosti s pozorovaním správania v školskej triede Mehan (1979) tvrdí, že mnoho druhov kvantifikácie má iba odmedzenú hodnotu:

Kvantitatívny prístup k pozorovaniu v triede je vhodný pre isté účely, totiž, na zistenie frekvencie rozprávania učiteľa v porovnaní s rozprávaním žiakov ... Tento prístup však minimalizuje príspevok žiakov, zanedbáva vzájomné vzťahy medzi verbálnym a neverbálnym správaním, zahŕňa náhodný charakter interakcie a ignoruje (často viacnásobné) funkcie jazyka (1979, s. 14).

Nesnažím sa tu obraňovať kvantitatívny alebo pozitivistický výskum *ako taký*. Nezaujímajú ma výskumné plány, ktoré sa sústreďujú na kvantitatívne metódy alebo sú ľahostajné voči tomu, ako participanti utvárajú poriadok. Namiesto toho sa chcem pokúsiť názorne ukázať niektoré spôsoby využitia kvantifikácie vo výskume, ktorý má kvalitatívny a interpretačný plán.

Tabuľky, ktoré som vypracoval v rámci výskumu na onkologických klinikách (pozri tabuľku 11.3), sa do určitej miery dostali do konfliktu s Mehanovou kritikou. Napriek tomu, že moje porovnanie kliník vychádzalo zo Strongovej (1979) diskusie o „obradných poriadkoch“, tabuľky som zhotovil na základe pochybných kategórií, definovaných zdravým rozumom. Je napríklad veľmi problematické počítať otázky participantov, ak vaše dáta predstavujú iba poznámky z terénu. Bez možnosti opätovného preskúmania nahrávky je vzťah mojej kategórie „otázky“ k zameraniu participantov neznámy.

Alternatívu predstavuje možnosť počítať vlastné kategórie členov v takej podobe, v akej ich používajú na prirodzene sa vyskytujúcich miestach. Napríklad, v rámci analýzy kardiologických konzultácií s deťmi s Downovým syndrómom (pozri kapitolu 11) som zostrojil tabuľku, zakladajúcu sa na porovnaní konzultácií s deťmi s Downovým syndrómom a bez Downovho syndrómu, ktoré poukázalo na rozdielne formy kladenia otázok zo strany lekára rodičom a odpovedí rodičov. Táto tabuľka poukázala na silnú tendenciu, že v prípade detí s Downovým syndrómom sa lekár aj rodičia vyhýbali použiť slovo „dobré“ v súvislosti s dieťaťom a táto neprítomnosť zmienok o „dobrom stave“ sa ukázala byť rozhodujúca pre porozumenie nasledujúcej podobe klinickej konzultácie.

Preto neexistuje dôvod, prečo by kvalitatívni výskumníci nemali používať kvantitatívne meranie tam, kde je to vhodné. Jednoduché techniky počítania, odvodené na základe teórie a v ideálnom prípade zakladajúce sa na vlastných kategóriách členov, môžu predstavovať prostriedok na preskúmanie celého súboru dát, ktorý sa zvyčajne stratí pri intenzívnom, kvalitatívnom výskume. Namiesto toho, aby musel čitateľ dať na slovo výskumníka, má šancu utvoriť si predstavu o dátach ako celku. Výskumníci zase dokážu testovať a prehodnotiť svoje zovšeobecnenia a odstrániť neustále pochybnosti o presnosti ich dojmov o dátach.

Ako poznamenali Kirk a Miller:

Z nášho pragmatického pohľadu vyžaduje kvalitatívny výskum oddanosť terénym aktivitám. Nevžaduje, aby sme zostávali negramotní z hľadiska počítania (1986, s. 10).

RELIABILITA

Počítanie zakladajúce sa na vlastných kategóriách členov v kontexte úplného spracovania dát je možné preto, lebo kvalita dát by mala byť v kvalitatívnom výskume v princípe vysoká. Naopak, napriek vyhláseniam kvantitatívnych výskumníkov, že ich nástroje na meranie sú reliabilné, pretože používajú vopred testované premenné

a škály, môžu skončiť pri vysoko nereliabilných tabuľkách. Nie je to preto, že by boli otázky v dotazníkoch nejednoznačne sformulované, ale skôr preto, lebo kladenie akejkoľvek otázky a odpovedanie na ňu nikdy nemožno oddeliť od vzájomných interpretácií, ktoré sú vo svojej podstate lokálne a neštandardizovateľné (pozri Antaki a Rapley, 1996).

V protiklade k číslam z dotazníkových interview, usporiadaným do tabuliek, sú nahrávky a prepisy otvorené ďalšiemu skúmaniu zo strany výskumníkov aj čitateľov. V kvalitatívnom výskume sa však táto príležitosť nie vždy vyskytuje. Existuje mnoho výskumov založených na pozorovaní, v ktorých sa čitateľ musí spoliehať na výskumníkov opis toho, čo sa dialo. Možno vyššia miera vnorenia sa do „poľa“, typická pre väčšinu kvalitatívnych výskumov, naozaj vedie k určitému nedoceneniu validity a reliability výskumníkovej vlastnej interpretácie svojho „kmeňa“ alebo súboru respondentov.

Ako poznamenal Bryman o takýchto výskumoch:

Zriedka sú k dispozícii poznámky z terénu alebo obsiahle prepisy; boli by veľmi užitočné, pretože by umožnili čitateľovi formulovať vlastné domnienky o stanoviskách skúmaných ľudí (1988, s. 77).

V jednej z predchádzajúcich častí tejto knihy som hovoril o dvoch spôsoboch, ako posilniť reliabilitu dát z terénu: o konvenciách pre písanie poznámok v teréne (pozri kapitolu 11) a o vzájomnej zhode medzi kódermi (v kapitole 10). V zostávajúcej časti tejto kapitoly skonkrétnim diskusiu o reliabilite príkladom, ako sa s reliabilitou vysporiadali v rámci jedného etnografického výskumu. Potom zhodnotím praktické otázky reliability na základe výskumu, v ktorom sa pracovalo s nahrávkami a prepismi prirodzene prebiehajúcich interakcií.

Reliabilita v jednej etnografickej štúdií

V etnografickej štúdií o mladistvých užívateľoch drog, o ktorej sme prvýkrát hovorili v kapitole 10, Barry Glassner a Julia Loughlinová (1987) starostlivo nahráli všetky svoje interview na pásky. Tieto pásky potom prepísali a kodovali tak, že:

identifikovali témy, spôsoby rozprávania, námety, udalosti, aktérov a tak ďalej ... Z týchto zoznamov sa stali katalógy kódov, pozostávajúce zo 45 tém, z ktorých každá mala až do 99 deskriptorov (1987, s. 25).

Na pohľad sa zdá, že zostrojenie takejto tabuľky vyžaduje počítanie pre počítanie, ktoré nájdeme v niektorých kvantitatívnych výskumoch. Autori však vysvetľujú, že ich prístup k analýze dát sa líši od pozitivistických, dotazníkových výskumných štúdií:

V pozitivistických výskumných plánoch sa reliabilita kóderov hodnotí z hľadiska zhody medzi kódermi. V kvalitatívnom výskume sa nezameriavame na štandardizovanie interpretácie dát. Naším cieľom pri vyvíjaní tohto zložitého systému vytvárania katalógu a vyhľadávania bolo skôr udržať si dobrý prístup k slovám subjektov, bez spoliehania sa na pamäť osôb, ktoré robili interview alebo analyzovali dáta (1987, s. 27, zdôraznil som ja).

Pomocou uchovania tohto prístupu k vlastným kategóriám subjektov Glassner a Loughlinová vyhovujú teoretickému zameraniu väčšiny kvalitatívnych výskumov a zároveň umožňujú čitateľom uchovať si určitý priamy prístup k surovým dátam.

Glassner a Loughlinová navyiac tvrdia, že ich analýza spĺňa bežné kritériá reliability. Napríklad:

- Kódovanie a analýza dát sa robili „naslepo“: osoby, ktoré kodovali, aj ktoré analyzovali dáta, „realizovali svoj výskum bez toho, aby vedeli o očakávaníach alebo hypotézach vedúcich projektu“ (1987, s. 30)
- Nahrávanie a analýza dát podporované počítačom znamenali posilnenie vierohodnosti, že zistené vzorce skutočne existovali v celom súbore dát, a nie iba v priaznivých príkladoch.

Reliabilita vo výskume interakcie nahratej na pásku

Keď sa konanie ľudí nahrá na pásku a prepíše, reliabilita interpretácie prepisov sa môže vážne oslabiť neprepísaním zdanlivo triviálnych, no často rozhodujúcich preštávok a miest, kde sa prekrýva rozprávanie viacerých osôb. Istý nedávny výskum konzultácií s lekárom sa napríklad zameriaval na zistenie, či onkologickí pacienti pochopili, že ich ochorenie je smrteľné.

V rámci tohto výskumu (Clavarino et al., 1995) sme sa pokúsili preskúmať bázu, ktorá slúžila na interpretatívne posudzovanie obsahu série interview typu lekár-pacient medzi tromi onkológmi a ich novoprijatými pacientmi, nahratými na pásku. Počas tohto rozhovoru boli pacienti údajne informovaní o tom, že ich rakovina sa nedá liečiť.

Zhotovili sa dva nezávislé prepisy. V prvom sme sa pokúsili prepísať konverzáciu „doslova“, t. j. bez gramatického alebo iného „upratovania“. Traja nezávislí kóderi, tréningu, aby sa zhodovali, použili prvý prepis a kodovali ten istý materiál. Potom sa odhadla reliabilita na základe vzájomnej zhody. Nezhody medzi kódermi mohli vyjadrovať určitú nejednoznačnosť dát, prekrývanie sa kódovacích kategórií alebo jednoducho chyby v kódovaní.

Druhý prepis vychádzal z analytických myšlienok a transkripčných symbolov, používaných v rámci analýzy konverzácie. Obsahoval dodatočné informácie o tom, ako jednotlivé stránky organizovali svoj rečový prejav, a predstavuje, ako veríme, objektívnejší, komplexnejší, a preto reliabilnejší záznam dát, daný úrovňou podrobnosti tejto metódy.

O transkripčné symboly a koncepty analýzy konverzácie sme sa opierali preto, lebo sme sa v konverzácii snažili odhaliť jemné prvky, ktoré by ukázali, ako lekár aj pacienti formulujú a prijímajú počuteľne nejednoznačné výroky týkajúce sa pacientovej prognózy. To vyžadovalo posun od čítania kóderov k tomu, ako participanti navzájom preukázateľne monitorujú rozprávanie toho druhého. Na základe zamerania sa na tieto podrobnosti sme mohli formulovať úsudky, ktoré sú presvedčivo validnejšie. To nevyhnutne vedie k vyriešeniu problému reliability na základe vzájomnej zhody medzi kódermi.

Napríklad, keď výskumníci prvýkrát počúvali nahrávky príslušných konzultácií z nemocnice, niekedy mali pocit, že neexistuje dôkaz, či pacienti porozumeli lekárovým, často opatrným vyjadreniam o ich prognóze. Keď sa však tieto nahrávky opätovne prepísali, ukázalo sa, že pacienti používali veľmi tiché vyjadrenia (ako „áno“ alebo častejšie „mm“), ktorými naznačili, že prijali túto informáciu. Lekári by beztak reagovali na mlčanie pacientov a preformulovali by svoje vyjadrenia o prognóze.

ZÁVER

Niektorí výskumníci v rámci spoločenských vied tvrdia, že záujem o reliabilitu a validitu pozorovaní vzniká iba v rámci tradície kvantitatívneho výskumu. Pretože to, čo oni nazývajú „pozitivistický“ prístup, nerozlišuje medzi prírodným a sociálnym svetom, potrebujú reliabilné a validné merania spoločenského života iba takíto „pozitivističtí“. A naopak, tvrdia, ak raz pristupujeme k sociálnej realite ako k neustálemu prúdu, potom nedáva zmysel, aby sme si robili starosti s tým, či naše nástroje merajú presne (napr. Marshall a Rossmann, 1989).

Takýto postoj by vylúčil akýkoľvek systematický výskum, pretože tvrdí, že nemôžeme predpokladať žiadne stabilné vlastnosti v sociálnom svete. Ak však uznáme, že takéto vlastnosti môžu existovať, prečo by sa nemali v rámci iných prác replikovať tieto vlastnosti?

Ako tvrdia Kirk a Miller v súvislosti s reliabilitou:

Kvalitatívni výskumníci si už nemôžu dovoliť odsúvať otázku reliability. Zatiaľ čo sila terénneho výskumu bude vždy spočívať v jeho schopnosti zabezpečiť validitu tvrdení, jeho výsledky sa (odôvodnene) nebudú brať na vedomie, ak sa nebude venovať pozornosť reliability. Ak chceme odhadnúť reliabilitu, je povinnosťou vedeckého výskumníka, aby zdokumentoval svoj postup (1986, s. 72).

Samozrejme, to isté môžeme tvrdiť o požiadavkách na validitu alebo pravdivosť status kvalitatívnych výskumných štúdií. Preto – aby sme zdôraznili tvrdenie, ktorým začínala táto kapitola – ak nedokážete svojmu publiku prezentovať postupy, ktoré ste použili na zabezpečenie reliability vašich metód a validity vašich záverov, máte iba slabé dôvody na to, aby ste sa pokúšali o ukončenie výskumnej dizertácie.

ZHRNUTIE

Validita je iný výraz pre pravdivosť. To, že tvrdenia výskumnej štúdie sú validné, nemôžeme povedať vtedy, keď:

- 1 hovorí sa iba o niekoľkých exemplárnych prípadoch,
- 2 neposkytnú sa kritériá alebo dôvody pre zaradenie určitých prípadov a nie iných,
- 3 nie je k dispozícii materiál v pôvodnej podobe.

Hovorili sme o piatich spôsoboch kritického uvažovania o analýze kvalitatívnych dát, ktorého cieľom sú validnejšie zistenia:

- Princíp vyvrátiteľnosti,
- metóda systematického porovnávania,
- úplné spracovanie dát,
- analýza deviantných prípadov,
- využitie vhodných tabuliek.

Reliabilita hovorí o stupni zhody, s akým rôzni pozorovatelia alebo ten istý pozorovateľ v rozdielnych situáciách prípady zaradia do tej istej kategórie. Aby sa mohla vypočítať reliabilita, je povinnosťou vedeckého výskumníka, aby zdokladoval svoj postup a preukázal, že kategórie použil dôsledne.

Ďalšie čítanie

Nedávno vyšla kniha, ktorá predstavuje výborné celkové spracovanie otázok, o ktorých sme hovorili v tejto kapitole, Clive Seale: *The Quality of Qualitative Research* (Sage, 1999). Kratšie, no špecializovanejšie spracovanie nájdete v Peräkylä (1997). Podrobnú diskusiu o „analytickej indukcii“ nájdete v Becker (1998, s. 197–212).

Cvičenie 13.1

Toto je cvičenie, ktoré by vám malo pomôcť pri premýšľaní o validite vašej analýzy dát. Najlepšie je vyskúšať si ho, ak ste už napísali aspoň jednu dôležitú prácu o svojich zisteniach.

- 1 Vyberte niektorú zo svojich prác, ktoré ste napísali o svojich dátach.
- 2 Vysvetlite, na základe akých dôvodov ste si zvolili tieto konkrétne extrakty z dát, že o nich budete písať.
- 3 Do akej miery môžete tvrdiť, že tieto dáta boli „typické“ alebo „reprezentatívne“?
- 4 Do akej miery ste skúmali „deviantné“ prípady a písali o nich?

Cvičenie 13.2

Na základe tohto cvičenia by ste sa mali oboznámiť s výhodami a obmedzeniami jednoduchých tabuliek.

- 1 Vyberte si z celého vášho korpusu dát jeden súbor (napr. určitú sériu rozhovorov, pozorovaní alebo prepisov).
- 2 Spočítajte všetko, čo sa dá spočítať v týchto dátach z hľadiska vášho teoretického zamerania.
- 3 Posúďte, čo tieto kvantitatívne dáta vypovedajú o spoločenskom živote v danom prostredí, napr. aké súvislosti môžete preukázať.
- 4 Identifikujte deviantné prípady (t. j. položky, ktoré nepodporujú už identifikované súvislosti). Ako by ste mohli ďalej analyzovať tieto deviantné prípady, s využitím kvantitatívnych alebo kvalitatívnych postupov? Aké svetlo by to mohlo vrhnúť na súvislosti, ktoré ste identifikovali?

Cvičenie 13.3

Ešte raz zreprodukuje citát z knihy Barryho Glassnera a Julie Loughlinovej, ktorý som použil v tejto kapitole:

V pozitivistickjších výskumných plánoch sa reliabilita kóderov hodnotí z hľadiska zhody medzi kódermi. V kvalitatívnom výskume sa nezameriavame na štandardizovanie interpretácie dát. Naším cieľom pri vyvíjaní tohto zložitého systému vytvárania katalógu a vyhľadávania bolo skôr *udržať si dobrý prístup k slovám subjektov*, bez spoliehania sa na pamäť osôb, ktoré robili interview alebo analyzovali dáta (1987, s. 27, zdôraznil som ja).

Napíšte krátky text (povedzme, 1000 slov), v ktorom vysvetlíte, akým spôsobom umožňuje vaša vlastná analýza dát čitateľovi dobrý prístup k pôvodnému súboru dát. Overte si tento text u vášho školiteľa a iných študentov. Ak si myslia, že je dobrý, budete ho môcť použiť ako časť záverečnej kapitoly týkajúcej sa metodológie.

Štvrtá časť

AKO SI UDRŽAŤ KONTAKT

14

Písanie záznamov

Písanie záznamov je na pohľad veľmi nudná činnosť. Môže vyvolávať predstavu fádnej účtovnej knihy alebo dokonca dickensovských úradníkov s naškrobeným golierom, uprene zízajúcich do účtovných kníh v ponurom úrade devätnásteho storočia.

V tejto krátkej kapitole sa vás pokúsim presvedčiť, že dobré písanie záznamov vôbec nie je nudná alebo pošmúrna činnosť, ale plodný, a dokonca príjemný spôsob, ako viesť dialóg s druhými ľuďmi. Mali by ste si uvedomiť, že medzi týchto druhých ľudí patríte aj vy sami a vaše myšlienky v podobe, v akej existovali pred niekoľkými rokmi, mesiacmi alebo dokonca dňami.

Hovoriť budeme o dvoch zásadných oblastiach písania záznamov:

- záznamy o prečítanej literatúre,
- výskumný denník.

ZÁZNAMY O PREČÍTANEJ LITERATÚRE

Je pravdepodobné, že v čase, keď začínate pracovať na svojom doktorandskom štúdiu, ste si už osvojili zvyk písať si poznámky o prečítanej literatúre do textového súboru v počítači, usporiadaného podľa (vynárajúcich sa) tém. Zdôrazňujem „poznámky o prečítanej literatúre“, pretože je dôležité, aby ste od začiatku knihy alebo fotokópie článkov *nielen* zbierali, že si ich „neskôr“ prečítate, ale priebežne ich aj čítali. Vaše poznámky by takisto nemali pozostávať iba z množstva opísaných alebo naskenovaných extraktov z pôvodných zdrojov, ale mali by predstavovať vaše myšlienky o význame toho, čo čítate, vzhľadom na váš (vynárajúci sa) výskumný problém.

Čítajte preto kriticky. Nezotrávajte iba pri kopírovaní množstva materiálov. Strauss a Corbinová (1990, s. 50–53, upravené) poukazujú, že existujúca literatúra sa môže v rámci kvalitatívneho výskumu použiť na päť účelov:

- 1 *Podnecuje teoretickú citlivosť.* „Ponúka koncepty a vzťahy, ktoré [sa môžu] overiť na [vašich] aktuálnych dátach.“
- 2 *Poskytuje sekundárne zdroje dát.* Tieto sa môžu využiť pri počiatkových pokusoch o vypracovanie vašich vlastných konceptov a tém.
- 3 *Povzbudzuje vás klásť otázky počas zberu a analýzy dát.*
- 4 *Usmerňuje teoretický výber vzorky.* „Poskytuje nápady, kam ísť hľadať fenomény dôležité pre vývoj vašej teórie.“
- 5 *Môže sa použiť ako doplnkový zdroj validizácie.* Na vysvetlenie toho, prečo vaše zistenia podporujú existujúcu literatúru alebo sa od nej líšia.

Podľa Straussa a Corbinovej by ste ku každej publikácii mali pristupovať so súborom otázok, napríklad:

- Aké relevantné zistenia prináša?
- Aké relevantné metodológie uplatňuje?
- Aké relevantné teórie obsahuje?
- Aké relevantné hypotézy skúma?
- Aké relevantné vzorky poskytuje?
- Aký význam má vzhľadom na moje chápanie svojho výskumného problému?
- Aké možné nové smery pre môj výskum naznačuje?

Cvičenie 14.1 vám ponúka príležitosť overiť si svoje zručnosti pri používaní existujúcej literatúry ako pomoc pri vašom vlastnom výskume. Zdôrazňuje, že by sme nikdy nemali čítať literatúru bez toho, aby sme si vopred sformulovali súbor nejakých otázok.

Ani nemusíme hovoriť o tom, že by ste mali používať konzistentný systém odkazov na autorov a iné podrobnosti o materiáli, ktorý čítate. V rámci humanitných vied sa väčšinou volí systém odkazov na literatúru podľa príslušnej citačnej normy (na Slovensku napr. STN ISO 690). Tento vyžaduje v hlavnom texte uvedenie priezviska autora, následne dátum vydania a odkaz na stranu, takto:

Abrams (1984, s. 2); Agar (1986, s. 84)

Použitím tejto metódy si ušetríte miesto pod čiarou radšej na vecné poznámky než na (nudné) odkazy na literatúru. Podrobné odkazy sa potom pripoja v použitej literatúre v takejto podobe:

Abrams, P., 1984: Evaluating soft findings: some problems of measuring informal care. *Research Policy and Planning*, 2, (2), 1-8.

Agar, M., 1986: Speaking of Ethnography. Edícia *Qualitative Research Methods*, 2. diel, Londýn: Sage.

V kapitole 18 budem hovoriť o tom, ako môžete poznámky o prečítanej literatúre začleniť do kapitoly venovanej prehľadu literatúry vo vašej práci. Keď ju začnete písať, v ideálnom prípade v závere vášho výskumu, budete mať v kartotéke všetok relevant-

ný materiál. Čo je však rovnako dôležité, budete mať záznamy o svojich meniacich sa úvahách o literatúre a jej význame vzhľadom na vynárajúcu sa tému výskumu.

VÝSKUMNÉ DENNÍKY

Zmysel minulosti si zvyčajne uvedomujeme v prítomnosti. Takéto „prepísovanie histórie“ (Garfinkel, 1967) znamená, že ak nebudete dávať pozor, môžete zabudnúť na dôležité aspekty vášho počiatkového uvažovania o výskume, ktoré môžu mať zásadný význam pre pochopenie zo strany publika. Jeden zo spôsobov, ako sa poistiť, že nezabudnete do detailov vysvetliť svoje úvahy, predstavuje výskumný denník.

Vyhnete sa tak tomu, že budete publiku zdanlivo prezentovať „sieť myšlienok bez uzlov“, ktorá zakryje vývoj vášho uvažovania, vrátane všetkých prekážok a slepých uličiek. Váš text bude „ako detektívny príbeh, v ktorom autor prezentuje falošné „náznaky“ tohto druhu, až kým neodhalí, že ide o slepé uličky“ (Alasuutari, 1995, s. 192).

Ďalšie nebezpečenstvo predstavy o výskume ako o „sieti bez uzlov“ spočíva v tom, že môže zatajiť rozličné triky, eskamotérstvo a obyčajné chyby, na základe ktorých dospejete k svojim záverom. Vedenie si poriadnych záznamov, vrátane výskumného denníka, vám pomôže sprehľadniť svoje uvažovanie – vám aj tým, čo budú sledovať vašu prácu. V tomto duchu sa Huberman a Miles dovolávajú:

starostlivého uchovávanía všetkých výskumných materiálov, od surových poznámok z terénu cez ukážky dát až po text záverečnej správy, v ľahko dostupnej forme (1994, s. 439).

Vedenie takýchto starostlivých záznamov bude mať za dôsledok nahromadenie materiálu, ktorý môže predstavovať podstatnú časť vašej kapitoly venovanej metodológii (pozri kapitolu 19). Takisto vyžaduje, aby ste k svojmu výskumu pristupovali nezaujatú a kriticky. Toto myslia Huberman a Miles pod „reflexívnym postojom“. Zahŕňa:

pravidelnú, neustálu a sebareflexívnu dokumentáciu – postupne sa vyvíjajúcich kódovacích schém, konceptuálnych argumentov ... udalostí pri analýze – úspešných aj tých, ktoré nikam nevedli (1994, s. 439).

V tabuľke 14.1 som zhrnul možnosti využitia výskumného denníka.

Tabuľka 14.1 Prečo si viesť výskumný denník?

- 1 Ukážete adresátovi vývoj svojho uvažovania.
- 2 Slúži ako pomôcka pri uvažovaní.
- 3 Pomáha pri zlepšovaní časového manažmentu.
- 4 Predstavuje zdroj nápadov pre budúce zameranie vašej práce.
- 5 Použijete ho vo svojej kapitole venovanej metodológii.

Zdroj: Upravené čiastočne podľa Cryerovej, 1996, s. 73.

Ako príklad materiálu toho druhu, ktorý môžete zaznamenať do výskumného denníka, nasleduje úryvok z Vickinho denníka, s ktorým sme sa už stretli v kapitole 2:

VICKIN VÝSKUMNÝ DENNÍK

PORIADNY POKROK (MAREC-MÁJ 1996)

Pokračovala som v prepisovaní extraktov. Napísala som aj kapitolu o prirodzenej histórii výskumného procesu (doteraz), kapitolu o poradenstve s ľuďmi s HIV, kapitolu o ponukách a poslala som to DS na pripomienkovanie.

KATASTROFA (MÁJ 1996)

Pokazil sa harddisk: prišla som o dve kapitoly a niekoľko súborov s dátami, z ktorých som nemala urobené zálohy!! Prišla som aj o pracovnú verziu pripravenej kapitoly o ponukách.

KONFERENCIA (1.-5. JÚLA 1996)

Išla som na 4. medzinárodnú konferenciu o metodológii spoločenských vied na univerzite v Essexu. Hovorila som o rámci celého doktorandského projektu a o časovom pláne.

WORKSHOP (19.-21. SEPTEMBRA 1996)

Išla som na víkendový workshop analýzy konverzácie zameraný na dáta, ktorý organizovala Sarah Collinsová. Bola to pre mňa dobrá skúsenosť. Odišla som s presvedčením, že moje dáta a smer môjho výskumu sú správne.

ZÚFALSTVO (OKTÓBER 1996)

Strávila som veľa času pokusmi o obnovenie dát a prepisy som dostala na úroveň, na ktorej som bola pred šiestimi mesiacmi - deprimovaná!!

PRESTÁVKA (OKTÓBER 1996 AŽ JANUÁR 1997)

Mala som pocit, že som nedosiahla nič, pretože harddisk sa pokazil v máji. Urobila som si prestávku a odišla som do Austrálie navštíviť chorého brata.

NOVÝ ZAČIATOK (JANUÁR-MÁJ 1997)

Prepisovala som nové dáta (prepisy 10, 14, 15), identifikovala som ďalšie prepisy na prepisovanie a v nich som vyznačila extrakty. Začala som sa zaujímať o to, ako klienti reagovali na ponuky lekárov navštíviť zdravotníckeho poradcu. Kľúčové témy: ponuky skriningových vyšetrení na iné pohlavne prenosné choroby; ponuky navštíviť zdravotníckeho poradcu a ponuky lekárov a zdravotníckych poradcov.

Tento úryvok z Vickinho výskumného denníka zahŕňa väčšinu toho, čo by mal výskumný denník obsahovať, a síce (upravené čiastočne podľa Cryerovej, 1996, s. 74):

- Vaše výskumné aktivity s dátumami,
- literatúru, ktorú ste prečítali (pozri ďalej),
- podrobnosti o zozbieraných dátach,
- možné smerovanie analýzy dát vrátane „zvláštnych úspechov, slepých uličiek a prekvapení“,
- vaše osobné reakcie,
- reakcie a návrhy školiteľa.

Výskumný denník môžete písať aj štrukturovanejšou formou. Napríklad, v rámci etnografického výskumu má zmysel rozlišovať medzi analýzou dát a dátami ako takými a analytické postrehy dávať do hranatých zátvoriek (Hammersley a Atkinson, 1983, s. 164).

V rámci ešte formalizovanejšieho prístupu, v nadväznosti na Glasera a Straussa (1967), navrhol Laurel Richardson (1994), aby ste si poznámky usporiadali do štyroch rozdielnych kategórií:

- 1 *Poznámky o pozorovaní* (PP): „Veľmi presné popísanie toho, čo vidím, počujem, cítim, akú chuť cítim, a tak ďalej.“
- 2 *Metodologické poznámky* (MP): „Odkazy sebe samému, týkajúce sa spôsobu, akým zbierať dáta.“
- 3 *Teoretické poznámky* (TP): „Domnienky, hypotézy ... kritika toho, čo robím, myslím, vidím.“
- 4 *Osobné poznámky* (OP): „Pocitové vyjadrenia týkajúce sa výskumu, ľudí, s ktorými hovorím ... mojich pochybností, mojej úzkosti, mojej radosti“ (1994, s. 526).

Banálny výrok, že „neexistuje jediná správna metóda“, platí tak pre výskumné denníky, ako aj pre mnoho iných aspektov výskumu. Bez ohľadu na to, či použijete viac alebo menej štrukturovanú metódu vedenia denníka, najdôležitejšou vecou v súvislosti s denníkom bude to, že vás bude nútiť k *dôslednosti* pri písaní záznamov a *premysľaniu* o dátach. Ako poznamenali Hammersley a Atkinson:

Vytváranie takýchto poznámok ... ustanovuje presne ten druh vnútorného dialógu alebo uvažovania nahlas, ktorý tvorí podstatu reflexívnej etnografie ... Namiesto toho, aby sme sa spohľadli na svoj rozum, sme prinútení položiť si otázku, či vieme, ako sme takéto poznatky získali, aký je stupeň istoty takéhoto poznania a aké ďalšie línie výskumu sa naznačili (1983, s. 165).

ZHRNUTIE

Zapisovanie záznamov by malo obsahovať usporiadané poznámky o prečítanej literatúre a vedenie si výskumného denníka. Vo výskumnom denníku môžete preukázať vývoj svojho uvažovania; môžete si ním pomôcť pri vlastnom uvažovaní; zlepšiť si časový manažment a získať nové nápady pre budúce zameranie svojej práce. Ako uvidíme v kapitole 19, na základe toho, že si povediete výskumný denník, môžete vytvoriť podstatnú časť kapitoly o metodológii do svojej dizertačnej práce.

Ďalšie čítanie

Záznamy o prečítanej literatúre rozoberá Strauss a Corbinová v *Basics of Qualitative Research* (Sage, 1990; vyšlo aj v češtine ako *Základy kvalitatívneho výskumu*. Boskovice: Albert, 1999), v kapitole 4. *The Research Student's Guide to Success* (Open University Press, 1996) od Pat Cryerovej, kapitola 7, predstavuje užitočný výklad o tom, prečo a ako si viesť výskumný denník. O písaní si špecializovanejších poznámok o dátach píše Richardson (1994) a Strauss a Corbinová, v kapitole 12.

Cvičenie 14.1

Nasleduje úryvok o rozsahu asi 300 slov z mojej knihy *Discourses of Counselling: HIV Counselling as Social Interaction*.

- 1 Prečítajte si úryvok a robte si poznámky (nie viac ako 100 slov), použiteľné pre prácu o charaktere komunikácie medzi profesionálom a klientom.
- 2 Zopakujte proces s predpokladom, že tému vašej práce predstavuje „efektívne poradenstvo zamerané na AIDS“.
- 3 Aký význam, ak vôbec nejaký, má tento úryvok vzhľadom na váš vlastný výskum? Uvedomte si, že môže ísť o význam v súvislosti s metodologickou, teoretickou, ako aj predmetnou stránkou. To znamená, že z čítania literatúry môžete mať úžitok aj vtedy, keď pracujete na úplne odlišnej predmetnej téme.

Z diskusie po vyšetrení o malom počte poradenských rozhovorov sa vynorili tri hlavné zistenia. Po prvé, v nadväznosti na Peräkyläho (1995), „ohľadupnosť“, ako sa zdá, je opäť hlavným znakom poradenstva v oblasti HIV. Platí to pre správanie poradcov aj klientov. V dôsledku toho sa poradcovia snažia nastaviť klientov tak, aby prezradili výsledky vyšetrenia, zatiaľ čo klienti, pre ktorých je charakter poradenstva pravdepodobne „nejasný“, často namietajú proti akémukoľvek konaniu, ktoré by mohlo od nich vyžadovať bezprostredné prezradenie výsledkov vyšetrenia (vlastne mnoho iných aktivít, ako napríklad priamu požiadavku na objasnenie pravdivosti vyšetrenia na HIV) dokonca aj v tom prípade, ako tu, že majú právo rozhodovať o programe poradenského rozhovoru. Tieto ponuky, týkajúce sa programu, sa však na rozdiel od stratégií nastavenia, o ktorých hovorili Maynard (1991) a Bergman (1992), používajú v prostredí, v ktorom sa nadchádzajúca diagnóza bude pravdepodobne považovať za „dobrú“.

Po druhé, videli sme, že poradcovia v prípade, že klienti reagujú na ponuky týkajúce sa programu obrátením pozornosti na iné témy ako výsledky vyšetrenia (napr. dobrovoľné výroky o sebe alebo kladenie otázok, zvyčajne nepriamou formou, o pravdivosti vyšetrenia na HIV), „vystrelia“ štandardné poradenské reakcie (napr. informácie alebo požiadavky na spresnenie). Aj keď sú takéto reakcie v súlade s normatívnymi štandardmi dobrej poradenskej praxe, vznikajú, ešte raz,

v prostredí, v ktorom ich umiestnenie (pred oznámením výsledku vyšetrenia) môže byť problematické.

Napokon sme názorne ukázali aspoň v prípade jedného klienta, že toto oddialenie oznámenia bolo problematické. Ako sa ukázalo v extrakte 7 (a v jeho pokračovaniach), tento klient si vysvetlil oddialenie oznámenia výsledku jeho vyšetrenia tak, že P sa chystal oznámiť „pozitívny“ výsledok – pretože hovoril o „podporných skupinách“ pre ľudí pozitívnych na HIV.

Táto očividná nezhoda medzi oddialením oznámenia výsledku vyšetrenia a jeho obsahom (t. j. HIV negatívny) vedie priamo k niektorým vcelku jasným praktickým dôsledkom (Silverman, 1997a, s. 106).

15

Vzťahy v teréne

Dvaja francúzski kvalitatívni sociológovia nám nedávno pripomenuli úzky vzťah medzi etnografickým výskumom a skúmaným svetom v zmysle „terénu“ s vynárajúcimi sa vlastnosťami. Ako hovoria:

Etnografické výskumy sa robia preto, aby uspokojili tri simultánne požiadavky spojené s výskumom ľudskej činnosti:

- (i) Potrebu empirického prístupu,
- (ii) potrebu zostať otvorený voči prvkom, ktoré sa nedajú kódovať v čase výskumu,
- (iii) záujem o zakotvenie fenoménov pozorovaných v teréne (Baszanger a Dodier, 1997, s. 8).

V tejto súvislosti vyvstávajú viaceré praktické otázky týkajúce sa práce v teréne:

Aký status má „špecifický“ kontext, v ktorom výskum prebieha? Ako je popísaný? Akým spôsobom je načrtnutý rámec, keďže nejde o situáciu „tu a teraz“, ani o situáciu, v ktorej je celé ľudstvo charakterizované na základe elementárnych vlastností činnosti každého človeka (1997, s. 11)?

Baszanger a Dodier si však uvedomujú, že tento záujem o vysvetlenie pozorovanej činnosti z hľadiska spoločenského kontextu neplatí pre všetky kvalitatívne výskumy:

Táto zmienka o skúsenosti v teréne napriek tomu neodlišuje etnografické výskumy od iných metód pozorovania, ktoré nie sú zakotvené v konkrétnej oblasti (analýza konverzácie, situované poznávanie a etnometodológia) (1997, s. 11).

Preto sa bude význam a dôležitosť „vzťahov v teréne“ líšiť v závislosti od modelu spoločenského výskumu, s ktorým pracujete. Ako napríklad upozorňujú Gubrium a Holstein (1997), zatiaľ čo naturalisti sa snažia o porozumenie sociálnej realite v podobe, „v akej skutočne je“, a používajú také metódy, ako je dlhodobé pozorovanie a otvorené pozorovanie, toto stanovisko spochybňuje množstvo inštrukcií v rámci analýzy konverzácie, feminizmu a postmodernizmu.

Zvyčajne sa dospeje k záveru, že „vzťahy v teréne“ jednoducho nie sú technická záležitosť, ktorá sa dá vyriešiť technickými prostriedkami. Napriek tomu, z dôvodu zjednodušenia prezentácie, začnem s niektorými praktickejšími otázkami a k rozhodujúcim analytickým otázkam sa vrátim na konci kapitoly.

V súvislosti s „terénnym“ výskumom si často kladieme päť praktických otázok:

- „Uzatvárajú“ sa niektoré typy prostredia pred pozorovaním vo väčšej miere než iné?
- Musí byť prístup vždy otvorený?
- Ktoré etické otázky ma očakávajú?
- Je nevyhnutné alebo užitočné poskytnúť výskumným subjektom spätnú väzbu?
- Môžem sa dozvedieť niečo na základe vzťahov so subjektmi v teréne?

Ďalej rozoberiem každú z týchto otázok. Každá z nich povedie k diskusii o možných „riešeníach“ a na ilustráciu týchto myšlienok použijem niekoľko prípadových štúdií.

PROSTREDIE A PRÍSTUP

V učebniciach (napr. Hornby-Smith, 1993, s. 53; Walsh, 1998, s. 224–225) sa zvyčajne rozlišujú dva druhy výskumného prostredia:

- „Uzavreté“ alebo „súkromné“ prostredie (organizácie, deviantné skupiny), prístup do ktorých kontrolujú vrátnici,
- „otvorené“ alebo „verejné“ prostredie (napr. zraniteľné menšiny, verejné záznamy alebo prostredia), prístup do ktorého je voľný, no nie vždy bez ťažkostí, buď praktických (napr. vytvorenie roly pre výskumníka vo verejnom prostredí), alebo etických (napr. mali by sme obťažovať zraniteľné menšiny?).

V závislosti na náhodných prvkoch prostredia (a zvoleného výskumného problému) môžeme získať dva druhy výskumného prístupu:

- „Skrytý“ prístup bez vedomia subjektov,
- „otvorený“ prístup na základe informovania subjektov a získania ich súhlasu, často prostredníctvom „vrátnikov“.

Dojem, ktorý zanechávate, môže byť často veľmi dôležitý pri rozhodovaní, či získate otvorený prístup:

Či ľudia majú vedomosti o spoločenskom výskume, alebo nie, často ich zaujíma viac to, aký typ osoby je výskumník, než výskum ako taký. Pokúsia sa odhadnúť, nakoľko je možné jemu alebo jej dôverovať, čo im bude môcť ponúknuť, ako známosť alebo priateľa, a možno tiež, ako ľahko sa on alebo ona dajú zmanipulovať alebo využiť (Hammersley a Atkinson, 1983, s. 78).

V literatúre sa poukázalo na päť spôsobov zabezpečenia a udržania otvoreného prístupu.

RIADENIE DOJMU

Riadenie dojmu má dočinenia s „tvárou“, ako sa prezentujeme druhým ľuďom (pozri Goffman, 1959). Vyžaduje, aby sme sa vyhýbali tomu, že zanecháme dojem, ktorý by mohol predstavovať prekážku v prístupe, a súčasne pozitívnejšie sprostredkovali dojem primeraný situácii (pozri Hammersleyho a Atkinsona, 1983, s. 78–88).

Mne sa napríklad nepodarilo získať prístup do dvoch prostredí, napriek počítač-nému vyjadreniu záujmu. Na pediatickej klinike na začiatku osemdesiatych rokov mi veľmi konzervatívne oblečený lekár povedal, keď si všimol moju koženú bundu, že „som neúctivý voči jeho pacientom“, a vyhodil ma! Pätnásť rokov predtým, ako začínajúci výskumník, som sa pri obede preriekol, že sa možno po obhajobe presťahujem z Veľkej Británie do Severnej Ameriky. Mojej hosťiteľskej organizácii sa tento postoj zdal byť nevhodný a sľúbený prístup mi následne zamietli. Z tejto druhej príhody vyplýva záver, že v súvislosti so vzťahmi v teréne neexistuje „oddychový čas“ a väčšina zdanlivo neformálnych príležitostí často predstavuje čas, keď vás budú posudzovať.

ZÍSKANIE PRÍSTUPU „ZDOLA-HORE“

Zanedbanie tejto možnosti môže mať vážne dôsledky. Napríklad, začiatkom sedemdesiatych rokov ohrozila prístup, ktorý mi povolil vedúci personálneho oddelenia vo veľkej organizácii, skutočnosť, že som svoje ciele dostatočne nevysvetlil jeho podriadeným. Z toho vyplýva, že na prístup by sme nemali nazerať ako na situáciu, ktorá nastala raz a navždy.

NEHODNOŤTE

Nehodnotenie predstavuje často kľúč k akceptácii v mnohých typoch prostredia vrátane neformálnych subkultúr a ľudí, ktorí vykonávajú určité remeslo alebo profesiu. Aj keď relativistické tendencie mnohých spoločenských vied umožňujú výskumníkovi úprimne hlásať nehodnotiaci prístup k hodnotám a praktikám určitých skupín, pri výskume niektorých foriem profesionálnej praxe to nie je vždy tak. V skutočnosti môže výskumník, ktorý si myslí, že vie niečo o „profesionálnej dominancii“ alebo dokonca iba o základných komunikačných zručnostiach, veľmi ľahko pôsobiť hodnotiacim dojmom. To však nielenže ohrozuje vzťahy v teréne, ale obhajuje aj nebezpečnú pravovernosť.

Podľa „božskej pravovernosti“ sú ľudia iba „hlupáci“ (pozri Silverman, 1997b, s. 23–26). Predpokladá sa, že poznatky respondentov v interview sú nedokonalé: dokonca nám môžu aj klamať. Rovnako sa predpokladá, že osoby, vykonávajúce určitú prax (ako lekári alebo poradcovia) sa vždy odchyľujú od normatívnych štandardov dobrej praxe.

Z božskej pravovernosti sa spoločenski vedci menia na kráľa (alebo kráľovnú) filozofa, ktorý vždy dokáže prehliadnúť vyhlásenia iných a vie najlepšie, čo tým sledujú. Samozrejme, takáto nadradenosť voči okoliu predstavuje zvyčajne záruku toho, že prístup nezískate alebo, ak ho aj získate, bude neúspešný!

PONÚKNUTIE SPÁTNEJ VÄZBY

Niektoré výskumné subjekty budú skutočne chcieť vaše posudky – za predpokladu, že sú „prijateľné“. Napríklad, firemné organizácie budú očakávať nejaký „zisk“ z toho, že vám umožnia prístup. Zakrátko sa zmienim o tom, čo to môže obnášať.

UZATVORENIE ZMLUVY

V prípade uzatvorenia zmluvy so skúmanými ľuďmi môže ísť o listinu s informáciami, ktoré si jednotlivec prečíta a odsúhlasí, až po kompletnú zmluvu (pozri však Punch, 1986, o problémoch vyplývajúcich zo zmluvy).

Doteraz som sa vyhýbal diskusii o „skrytom“ prístupe, t. j. o prístupe získanom bez vedomia subjektov. Nemali by sme sa domnievať, že „skrytý“ prístup vždy predstavuje možný útok. Napríklad, v rámci kurzu, ktorý práve vediem, som požiadal študentov, aby sa zúčastnili na malom cvičení, v rámci ktorého budú pozorovať ľudí, ako si vymieňajú letmé pohľady v každodenných situáciách (pozri Sacks, 1992, 1. diel, s. 81–94). Za predpokladu, že študenti sú v tomto ohľade dostatočne citliví a vyhýbajú sa tomu, aby na niekoho uprene hľadeli, nevidím v tom žiadny problém.

Avšak v iných prípadoch môže viesť skryté pozorovanie k vážnym etickým problémom, ako aj k fyzickému ohrozeniu výskumníka. Napríklad, Fielding (1982) získal povolenie skúmať extrémne pravicovú politickú stranu v Británii, no napriek tomu mal pocit, že je potrebné, aby doplnil oficiálny prístup o skryté pozorovanie.

V tejto novej situácii sa vystavil určitému potenciálnemu riziku a súčasne vytvoril etické dilemy súvisiace s tým, koľko toho prezradil subjektom a vonkajším autoritám. V ďalšej časti rozoberiem takéto etické otázky.

ETIKA V KVALITATÍVNO M VÝSKUME

Ako zdôraznil na začiatku 20. storočia nemecký sociológ Max Weber (1946), každý výskum je do určitej miery kontaminovaný hodnotami výskumníka. Iba na základe týchto hodnôt je možné určité problémy identifikovať a skúmať ich určitými spôsobmi. Dokonca aj zaviazanie sa vedeckej (alebo prísnej) metóde ako takej predstavuje, ako zdôrazňuje Weber, hodnotu. Napokon, zdôrazňuje Weber, závery a dôsledky, ktoré sa majú vyvodit' z výskumu, sa vo veľkej miere zakladajú na morálnych a politických presvedčeniach výskumníka.

Z etického hľadiska mal Weber šťastie, pretože veľká časť jeho empirického výskumu sa zakladala na dokumentoch a textoch, ktoré už boli zverejnené. V rámci mnohých iných foriem spoločenskovedného výskumu sa dostávajú etické otázky oveľa viac do popredia. Napríklad, kvalitatívni aj kvantitatívni výskumníci skúmajúci ľudské subjekty premýšľajú o dileme poskytnúť subjektom úplné informácie, „nekontaminovať“ však výskum príliš špecifickými informáciami, ktoré by poskytli subjektom o skúmanej výskumnej otázke.

Navyše, ak skúmate správanie ľudí alebo im kladiete otázky, musíte brať do úvahy nielen hodnoty výskumníka, ale aj jeho zodpovednosť voči skúmaným osobám.

Jennifer Masonová (1996, s. 166–167) hovorí o dvoch spôsoboch, akými sa takéto etické otázky dotýkajú kvalitatívneho výskumníka:

- 1 Bohatý a podrobný charakter veľkej časti kvalitatívnych výskumov môže vyžadovať intímnu účasť na verejných a súkromných životoch jednotlivcov.
- 2 Meniace sa zameranie záujmu a prístup počas kvalitatívneho výskumu znamená, že pravdepodobne dôjde k vzniku nových a neočakávaných etických dilem v priebehu vášho výskumu.

Masonová navrhuje, že jedným zo spôsobov, ako sa vyrovnáť s týmito problémami, je snaha vysvetliť svoje zámery v priebehu formulovania vášho výskumného problému. Tri spôsoby, ako to vykonať, sú:

- 1 Rozhodnite sa, čo je cieľom vášho výskumu, napr. osobný postup v kariére, politické presadenie sa atď.
- 2 Zistite, ktorí jednotlivci alebo skupiny by sa mohli zaujímať o vašu výskumnú tému alebo koho by sa mohla dotknúť.
- 3 Zvážte, aké dôsledky pre tieto strany by mohlo mať stanovenie rámca vašej témy takým spôsobom, akým ste to urobili (1996, s. 29–30).

Etické postupy sa môžu objasniť aj tak, že si preštudujete etické smernice svojej profesionálnej organizácie. Všetky takéto smernice kladú dôraz na dôležitosť „súhlasu na základe poskytnutých informácií“ tam, kde je to možné (pozri Punch, 1994, s. 88–94). Charakter „súhlasu na základe poskytnutých informácií“ vysvetľujem v tabuľke 15.1.

Počiatočný súhlas však nemusí postačovať, najmä vtedy nie, keď budete robiť nahrávky. V takýchto prípadoch je korektné požiadať o súhlas týkajúci sa ďalšieho využitia dát (pozri tabuľku 15.2).

Doteraz som odpovedal na tri z piatich otázok, s ktorými som začal, a síce:

- „Uzatvárajú“ sa niektoré typy prostredia pred pozorovaním vo väčšej miere než iné?
- Musí byť prístup vždy otvorený?
- Ktoré etické otázky ma očakávajú?

Zatiaľ som však na tieto otázky poskytol iba dosť všeobecné odpovede. Teraz trochu spomalím krok a uvediem príklad z prípadovej štúdie. Dúfam, že to skonkrétni „holú kosť“ týchto dôležitých otázok.

Tabuľka 15.1 Čo znamená súhlas na základe poskytnutých informácií?

- Poskytnutie informácií o výskume, ktoré sú dôležité pre rozhodnutie subjektov, či sa na ňom zúčastnia.
- Uistenie sa, že subjekty porozumeli informáciám (napr. poskytnutím listín s informáciami, napísaných v jazyku subjektov).
- Uistenie sa, že účasť je dobrovoľná (napr. vyžiadanim si písomného súhlasu).
- Tam, kde subjekty nie sú spôsobilé poskytnúť súhlas (napr. malé deti), je potrebné získať súhlas od zástupcu (napr. od ich rodičov).

Zdroj: Upravené podľa Kenta, 1996, s. 19–20.

Tabuľka 15.2 Vzor formuláru na získanie súhlasu pre výskum používania jazyka

Ako súčasť tohto projektu sme zhotovili fotografické, zvukové alebo obrazové záznamy, na ktorých sa objavujete. Chceli by sme Vás požiadať, aby ste dolu označili, s ktorými formami použitia týchto záznamov súhlasíte. Záleží to úplne na Vás. Záznamy použijeme iba takými spôsobmi, s ktorými budete súhlasiť. V rámci žiadneho spôsobu použitia nebude možné identifikovať mená.

- Záznamy môže skúmať výskumný tím pre ciele výskumného projektu.
- Záznamy sa môžu použiť vo vedeckých publikáciách a/alebo na vedeckých stretnutiach.
- Prepis a/alebo záznamy môžu použiť aj iní výskumníci.
- Záznamy sa môžu ukazovať na verejných prezentáciách pre nevedecké skupiny.
- Záznamy sa môžu použiť v televízii alebo rádiu.

Zdroj: Upravené podľa ten Havea, 1998, Príloha C, na základe formulára, ktorý rozpracovala Susan Ervinová-Trippová, Katedra psychológie, University of California, Berkeley.

PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA: OTVORENÝ PRÍSTUP K VEREJNÉMU PROSTREDIU

Táto prípadová štúdia pochádza z mojej práce o poradenstve v oblasti HIV (Silverman, 1997b, s. 226–228) a už sme o nej hovorili v kapitole 7. Ilustruje meniacu sa trajektóriu jedného kvalitatívneho výskumného projektu v závislosti na charaktere a forme prístupu, financovaní a mojich vzťahoch s ľuďmi „v teréne“.

V roku 1987 som získal povolenie zúčastňovať sa na týždenných klinických sedeniach, ktoré sa konali na urologickom oddelení istej anglickej mestskej nemocnice (Silverman, 1989a). Účelom klinického sedenia bolo monitorovanie vývoja HIV-pozitívnych pacientov, ktorí užívali liek AZT (Retrovir). AZT, ktorý, ako sa zdá, dokáže spomaliť rýchlosť reprodukcie vírusu, bol v tom čase v experimentálnej fáze vývoja.

Ako pri každom výskume založenom na pozorovaní bolo cieľom zozbierať informácie o spoločenských procesoch v „prirodzene sa vyskytujúcom“ kontexte z prvej ruky. Nepokúsili sme sa robiť s dotýčanými osobami interview, pretože sme sa zameriavali na to, čo na klinickom sedení skutočne robili, a nie na to, čo si mysleli o tom, čo robia. Výskumník bol prítomný v ordinácii krížom po boku lekárov aj pacienta.

Ďalej vysvetlím niektoré z vecí, ktoré sa udiali počas tohto výskumu, s použitím prí značných nadpisov.

ÚSTUPKY

Súhlas s prítomnosťou výskumníka získal od pacientov starší lekár, ktorý uprednostnil, aby sme to robili takýmto spôsobom (bolo to účinné, no bolo to etické?). Vzhľadom na predpokladanú háklivosť situácie sme sa nepokúsili o nahrávanie na pásku. Namiesto toho sme si písali rukou podrobné poznámky, pričom sme pre každú konzultáciu použili zvláštny list papiera. Keďže metóda pozorovania sa v tejto oblasti využívala zriedkavo, výskum bol v podstate exploračný.

POSKYTNUTIE SPÄTNEJ VÄZBY

Počas výskumu som zistil, že základ vyjadrení mnohých pacientov predstavoval étos „pozitívneho myslenia“ a že lekári sa systematicky zameriavali skôr na „telá“ než na „mysle“ svojich pacientov. To nás viedlo k formulovaniu niekoľkých praktických otázok týkajúcich sa del'by práce medzi lekármi a poradcami.

ŠŤASTIE

V čase, keď som písal o tomto výskume, ma kontaktoval Kaye Wellings, ktorý vtedy pracoval pre verejne financovaný Úrad pre vzdelávanie v oblasti zdravia, s možnosťou rozšíriť môj výskum na poradenstvo zamerané na HIV. Úrad dovedy financoval výskum účinnosti posolstiev o „bezpečnom sexe“, šírených v masmédiách. V súvislosti s prudkým nárastom počtu vyšetrení na HIV vo Veľkej Británii koncom osemdesiatych rokov 20. storočia si Kaye myslel, že by mohlo byť užitočné pozrieť sa dôkladnejšie na účinnosť posolstiev zdravotníckej osvetly, ktoré sa sprostredkovávali ľuďom v poradenských rozhovoroch týkajúcich sa vyšetrení na protilátky HIV.

O takýto výskum som sa zaujímal z dvoch dôvodov. Po prvé, bolo to logické rozvinutie môjho výskumu rozhovorov medzi lekármi a pacientmi chorými na AIDS. Po druhé, ponúkalo mi to príležitosť venovať sa môjmu záujmu o skúmanie komunikácie, ako funguje medzi profesionálmi a ich klientmi v praxi – v protiklade k inštrukciám z učebníc a tréningových manuálov. Následne som predložil návrh výskumného projektu a získal grant od Úradu pre vzdelávanie na 30 mesiacov, počínajúc koncom roka 1988.

PROBLÉMY S PRÍSTUPOM

Ako sa ukázalo, získanie grantu predstavovalo iba prvú časť procesu, z ktorého sa stala bitka o regrutáciu vyšetrovacích centier na HIV pre výskum. Musíme pamätať na to, že koncom osemdesiatych rokov boli zdravotnícki pracovníci špecializovaní na AIDS zaplavení pacientmi a požiadavkami zo strany výskumníkov, ktorí mali strach zo skúmania starostlivosti o ľudí chorých na AIDS. Okrem tohto preťaženia sťažili prístup dva ďalšie faktory. Najskôr to boli očividne viaceré etické otázky, týkajúce sa výskumu konzultácií, na ktorých boli pacienti požiadaní, aby odhalili najintímnejšie aspekty svojho správania. Potom dodatoční pacienti a obavy vlády z „pandémie“

AIDS spôsobili náhly obrovský nárast zdrojov určených pre dovedy „popoluškovské“ odvetvie medicíny, zaoberajúce sa liečbou pacientov s pohlavne prenosnými chorobami. Podľa zvyčajnej krivky priebehu tieto zmeny týkajúce sa zdrojov zapríčinili bitky o „teritórium“ medzi rôznymi profesiami a rôznymi centrami činnými v oblasti AIDS (pozri Silverman, 1990).

Toto všetko spôsobilo, že získanie prístupu pre výskum trvalo mnoho mesiacov. Jedno uznávané britské centrum ma odmietlo z pochopiteľného dôvodu, že už boli preťažení výskumníkmi. V inom takomto centre mi lekár povolil prístup, no poradcovia sa následne ukázali veľmi odmietaví, keď som chcel pozorovať alebo nahrávať ich konzultácie ohľadom HIV. Napokon sme dosiahli kompromis, pričom som ja trval na tom, aby požiadali pacientov o súhlas s účasťou na výskume. Ako sa dalo predpokladať, iba veľmi málo z nich súhlasilo za takýchto podmienok.

VIAC ŠŤASTIA

Keď som si už začínal myslieť, že som získal grant na výskum, ktorý nikdy nedokážem zrealizovať, začalo sa šťastie obracať. Riva Millerová a Robert Bor súhlasili a umožnili mi prístup k ich poradenskej práci jednak s hemofilikmi a jednak so všeobecnou populáciou v nemocnici Royal Free Hospital (RFH) v Londýne. To bol obrovský pokrok z dvoch ohľadov. Po prvé, Millerová a Bor krátko predtým vydali dôležitú knihu (Millerová a Bor, 1988) o využívaní „systematickej“ metódy v rámci poradenstva zameraného na AIDS. Po druhé, Millerová a Bor mali archív videozáznamov z práce na ich klinických sedeniach siahajúcej späť až po začiatok osemdesiatych rokov.

Na základe prístupu do RFH súhlasila významná farmaceutická spoločnosť Glaxo Holdings PLC (v súčasnosti Glaxo Wellcome), že poskytne grant na dvojročný výskum videoarchívu (následne predĺžený na tri roky). Bol som šťastný, keď som prehovoril Anssiho Peräkyläho z Fínska, aby ako kolega v rámci výskumu pre Glaxo spolupracoval na tomto archíve. Anssi mal v tom čase za sebou už významný kus etnografickej práce v nemocničnom prostredí. Po prijatí na túto pozíciu si viac-menej sám osvojil analýzu konverzácie a dokončil svoju dizertačnú prácu s dátami z RFH v priebehu troch rokov a takisto publikoval mnoho článkov spolu so mnou alebo s Borom, ale aj sám. Postupne sa k projektu pridali iné centrá a získali sme tiež dáta priamo z centier v USA a na Trinidade, ako aj materiály Douglasa Maynarda o poradenstve zameranom na HIV v USA.

OPÄŤ ETICKÉ OTÁZKY

Keď sa výskum začal rozbiehať, museli sme venovať veľkú pozornosť súvisiacim etickým otázkam. Skončili sme pri metóde regrutácie, v rámci ktorej poradcovia sami vysvetlili výskum pacientom (často za pomoci tlačných materiálov) a ponúkli im, aby sa na ňom zúčastnili. Snažili sme sa získať od pacientov súhlas, že porozumeli, že sa bude prísne zachovávať anonymita všetkých pacientov a v správach a publikáciách sa zataja ich mená (a iné identifikačné údaje). Naviac, iba Peräkylä, ja a obmedzený počet školených výskumníkov a prepisovateľov sme mali prístup k zvukovým nahrávkam

kam. Videozáznamy z RFH boli chránené ešte viac: Peräkylä ich prepisoval sám, takže prístup k nim bol obmedzený iba na nás dvoch a videá sa nesmeli nikdy verejne prezentovať, ba dokonca ani opustiť budovu RFH.

NÁHODNOSŤ METODOLÓGIE

V rámci výskumu prebiehajúceho vo viacerých centrách som nemohol byť fyzicky prítomný pri zbere všetkých dát ako v rámci predchádzajúcich výskumov. Namiesto toho mi každé centrum jednoducho zaslalo zvukové pásky na analýzu. Čoskoro nás zaplavili dáta, ktoré sme ďalej posunuli nášmu hlavnému prepisovateľovi, Dr. Davidovi Greatbatchovi, ktorý je sám významným výskumníkom v oblasti analýzy konverzácie.

Vzhľadom na požiadavku vysokej kvality prepisov a naše obmedzené zdroje sa však ukázalo, že je úplne nepraktické prepisovať všetky pásky. Namiesto toho sme prepísali niekoľko rozhovorov z každého centra. Na základe nich sme rozpracovali to, čo môžem prinajlepšom nazvať „kandidátom na hypotézu“, o konkrétnych prvkoch v konverzácii, napríklad, ako sa poskytovali a prijímali odporúčania týkajúce sa zdravia. Peräkylä a ja sme potom prepísali viaceré príklady z mnohých ďalších interview, v ktorých, ako sa zdalo, sa vyskytovali príslušné fenomény.

Takto sme upresnili počiatočnú hypotézu a podrobili sme ju testu na základe „deviantných prípadov“, ktoré sme aktívne vyhľadávali v dátach. Celkovo mala naša metóda veľa spoločného s tradičnou metódou „analytickej indukcie“, ktorú bežne používajú antropológovia a etnografi (pozri Silverman, 1993, kap. 7).

Teraz sa vráťme k zostávajúcim dvom otázkam:

- Je nevyhnutné a/alebo užitočné poskytnúť výskumným subjektom spätnú väzbu?
- Môžem sa dozvedieť niečo na základe vzťahov so subjektmi v teréne?

Ako uvidíme, moja prípadová štúdia sa dotýka oboch týchto otázok.

SPÄTNÁ VÄZBA: PRÍPADOVÉ ŠTÚDIE

Rozhodujúcim faktorom pre ľudí v praxi je vždy „No a čo?“ Snaha kvalitatívneho výskumníka vyjadrovať nehodnotiacu objektivitu je s veľkou pravdepodobnosťou vnímaná opačne, ako typická akademická nezúčastnenosť (Wolcott, 1990, s. 59).

Za účelom zodpovedania otázky ľudí z praxe „No a čo?“ som počas a následne po výskume, ktorý som opísal vyššie, viedol množstvo workshopov pre poradcov v oblasti AIDS – vrátane mnohých, ktorí sa nezúčastnili na výskume. Aby ste mali aspoň nejakú predstavu o rozsahu tejto „spätnej väzby“, v rokoch 1989 až 1994 som viedol štyri workshopy o výskume pre poradcov v Londýne (dva v nemocniciach, jeden na univerzite Goldsmiths a jeden v Kráľovskej lekárskej spoločnosti) a tri workshopy v austrálskych centrách, tri na Trinidade a Tobagu a po jednom v USA, Fínsku

a Švédsku. Naviac sme každému zúčastnenému centru poskytli podrobnú správu o našich zisteniach.

Na týchto workshopoch sme sa neskrývali za postoj vedeckej neutrality. No nesažili sme sa ani poučovať poradcov o predpokladaných „zlyhaniach“. Namiesto toho sme hovorili o spôsoboch, akými naše dáta ukázali, že všetky komunikačné formáty a techniky majú zmiešané dôsledky. Potom sme vyzvali naše publikum, aby diskutovalo o záveroch pre ich prax vo svetle ich vlastných priorit a zdrojov. Navyše, keď sa nás opýтали, nebáli sme sa navrhnúť možné praktické alternatívy.

Podľa môjho názoru boli tieto stretnutia úspešné, a to nielen preto, že naše podrobné prepisy poukázali na prvky poradenstva, ktoré si sami poradcovia bežne nevedomovali. Tieto prvky často ukázali, že títo ľudia boli bystrejší pri sledovaní svojich vlastných teoretických zásad a dosahovaní želaných cieľov, než si uvedomovali.

Menej skúsení výskumníci sa však môžu skôr zdráhať poskytnúť spätnú väzbu ľuďom z praxe a organizáciám. V takom prípade Wolcott (1990) ponúka tri nápady, uvedené v tabuľke 15.3.

Samozrejme, nie všetky kvalitatívne výskumy sa zaoberajú organizáciami alebo ľuďmi z profesionálnej praxe. Akú spätnú väzbu môžete poskytnúť, keď skúmate činnosť, ktorá sa netýka práce?

Je dôležité, aby ste sa pokúsili poskytnúť spätnú väzbu všetkým stranám, ktoré sa zúčastňujú na výskume. Preto, ak je vaším cieľom, povedzme, činnosť poradcov alebo lekárov, úlohu nemôžete považovať za ukončenú, ak neposkytnete určitý stupeň spätnej väzby ich klientom alebo pacientom. Jeden zo spôsobov, ako to urobiť, predstavuje využitie už existujúcej siete, napríklad, skupiny pacientov alebo komunity. Preto som počas práce na pediatrických klinikách začiatkom osemdesiatych rokov hovoril so skupinami rodičov na kardiologických a diabetologických klinikách. Použil som napríklad svoje dáta, aby som ukázal matkám mladistvých diabetikov, že ich pocity neschopnosti boli bežné a pravdepodobne nevyhnutné, ak zoberiem do úvahy vzdorovitú tínejdžerov a to, že kontrola diabetikov má charakter vyvolávania viny.

Tabuľka 15.3 Poskytnutie primeranej spätnej väzby ľuďom z praxe

- 1 Vypýtajte si dodatočné informácie, ktoré potrebujete na to, aby ste mohli poskytnúť odporúčanie (napr. čo presne sa organizácia pokúša dosiahnuť).
- 2 Identifikujte zdanlivé paradoxy pri dosahovaní cieľov (napr. lekári, ktorí podporujú pacientov, aby komunikovali a robili rozhodnutia, môžu byť najväčší autokrati).
- 3 Identifikujte alternatívy voči súčasným praktikám a ponúknite sa, že ich posúдите.

Zdroj: Wolcott, 1990, s. 60.

Ak je ťažké nájsť takéto komunitné skupiny, môžete tiež zistiť, že účastníci výskumu uvítajú, keď dostanú svoj prepis dôležitých dát. Prepis vášho vlastného rozhovoru s lekárom môže slúžiť napríklad ako užitočné pripomenutie toho, čo lekár povedal. A prepis rozhovoru o životnej histórii môže predstavovať pre respondenta hmatateľný autobiografický záznam.

Teraz prejdeme od etických a praktických otázok k otázkam metodologickým, na ktoré upozorňuje moja posledná otázka:

- Môžem sa dozvedieť niečo na základe vzťahov so subjektmi v teréne?

Jedným zo spôsobov, ako odpovedať na túto otázku, je premýšľať o tom, ako účastníci nazerali na vašu vlastnú identitu. Ako ukázala moja prípadová štúdia, na moju identitu a ciele výskumníka sa nazeralo rôznym spôsobom v rozličných kontextoch od rôznych profesionálov, ako sú poradcovia a lekári, a od grantových organizácií. Toto sme však nepovažovali len za „problém“ z hľadiska hladkého priebehu výskumu, ale aj za zdroj dát o fungovaní organizácií (pozri aj Peräkylä, 1989).

Druhá prípadová štúdia poukazuje na to, aký význam pre výskum v teréne môže mať iný druh identity – rodová identita.

PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA: RODOVOSŤ V TERÉNE

Takmer všetky „klasické diela“ chicagskej školy napísali muži a aj výskumníci, ktorí postúpili v akademickej hierarchii a stali sa úplnými profesormi, boli tiež väčšinou muži (pozri Warrenová, 1988, s. 11). Čoraz častejšie sa na pohlavie terénnych pracovníkov ako takých nazeralo ako na rozhodujúci faktor, ktorý zohráva úlohu pri výskume na základe pozorovania. Dokázalo sa, že osoby poskytujúce informácie hovorili rozdielne veci výskumníkom mužského alebo ženského pohlavia. Napríklad, v rámci výskumu na nudistickej pláži ľudia zdôrazňovali svoj záujem o „slobodu a naturalizmus“ vtedy, keď k nim pristúpil niekto opačného pohlavia. Naopak, ak bol výskumník rovnakého pohlavia ako osoba poskytujúca informácie, ľudia s oveľa väčšou pravdepodobnosťou hovorili o svojich sexuálnych záujmoch (Warrenová a Rasmussen, 1977, in: Warrenová, 1988).

V rámci výskumov, ktoré vyžadovali dlhodobý pobyt v „teréne“, sa takisto dokázalo, že ľudia si vytvárajú domnienky na základe pohlavia výskumníka. Napríklad, najmä vo vidieckych spoločnostiach, nesmú sa mladé, osamelé ženy zúčastniť na mnohých činnostiach alebo klásť mnohé otázky. A naopak, niekedy môže ženské pohlavie získať privilegovaný prístup. Napríklad, Obolerová (1986) hovorí o tom, že jej tehotenstvo zintenzívnilo jej vzťah s keňskými informátormi, zatiaľ čo Warrenová (1988, s. 18) píše, ako terénny pracovník ženského pohlavia môže profitovať zo sexistického predpokladu, že v „dôležitom biznise“ pracujú iba muži: využije svoju „neviditeľnosť“ ako prostriedok. Rovnako, terénni pracovníci mužského pohlavia môžu byť v situáciach určitého typu vylúčení alebo sa vylúčia sami z kontaktu s respondentmi ženského pohlavia (pozri McKeganey a Bloor, 1991).

Jedna z hrozieb súvisiaca s týmto všetkým spočívala najmä v minulosti v tom, že terénni pracovníci nedokázali reflektovať alebo zohľadniť v správe vplyv pohlavia na prácu v teréne. Napríklad, v rámci výskumu veľkej lokálnej vládnej organizácie sme hovorili o situáciách rozličného typu, v ktorých výskumníci mužského a ženského pohlavia ľahko získali prístup, no neinformovali sme o nich v správe (Silverman a Jo-

nesová, 1976). Navyše, hoci sa začalo viac hovoriť o role ženy pri vykonávaní práce v teréne, výskumníci sotva venovali pozornosť otázke mužského pohlavia (McKeganey a Bloor, 1991, s. 198).

Napriek tomu, s meniacimi sa trendmi je možné, že kyvadlo sa prechýli príliš ďaleko a otázkam pohlavia budeme pripisovať príliš veľkú dôležitosť. Ako tvrdia McKeganey a Bloor (1991, s. 195–196), existujú dve témy významné z hľadiska dôležitosti pohlavia pri práci v teréne. Po prvé, vplyv pohlavia sa nemusí jednoducho pripísať, ale možno o ňom hovoriť s respondentmi. Po druhé, mali by sme odolať „tendencii využívať pohlavie ako vysvetlenie všetkého“ (1991, s. 196).

McKeganey a Bloor napríklad navrhujú iné premenné ako pohlavie, napr. vek a spoločenskú triedu, ktoré môžu byť dôležité pri práci v teréne. Rovnako by som tvrdil, v nadväznosti na Schegloffa (1991), že musíme názorne ukázať, či participanti skutočne vnímajú pohlavie pri tom, čo robia, a nie pracovať iba s našimi domnienkami alebo dokonca so štatistickými koreláciami. Nechcem tým naznačiť, že by bolo správne, aby sme sa otočili o 180 stupňov a tak, ako predchádzajúca generácia, ignorovali otázky pohlavia vo výskume. Je povinnosťou pracovníkov v teréne, aby brali do úvahy základ a status ich pozorovania. Je jasné, že to, ako výskumník a skúmané spoločenstvo vzájomne reagujú na svoje pohlavie, môže sprostredkovať rozhodujúci vhľad do skutočností v teréne. Naozaj, urobili by sme dobre, keby sme si uvedomili, že aj predpoklady, ktoré sú pre nás samozrejme, môžu byť kultúrne a historicky špecifické. Napríklad, Carol Warrenová tvrdí:

Hlavný mýtus terénneho výskumu o pohlaví predstavuje to, že výskumné pracovníčky ženského pohlavia disponujú lepšími komunikačnými zručnosťami a majú menej ohrozujúcu povahu (1988, s. 64, zdôraznil som ja).

Ako poznamenáva Warrenová, dôležité je, aby sme takéto predpoklady nepovažovali za „odhalenú pravdu“, ale za „výklady“, ktoré sú historicky situované.

Táto druhá prípadová štúdia ukazuje, ako môže pohlavie pomôcť zistiť niečo na základe vzťahov so subjektmi v teréne. Iný spôsob, ako sa výskumníci pokúsili využiť vzťahy v teréne ako dáta, predstavovalo vyhľadávanie a reagovanie na komentáre participantov o výskume realizovanom na nich. Keď sa vrátim k otázke, ktorú som prvýkrát položil v kapitole 13, môžu sa reakcie na spätnú väzbu využiť ako spôsob validizovania vašich výskumných zistení?

SPÄTNÁ VÄZBA AKO SPÔSOB VALIDIZÁCIE?

Reason a Rowan (1981) kritizujú výskumníkov, ktorí sa obávajú „kontaminácie svojich dát skúsenosťou subjektu“. Tvrdia naopak, že dobrý výskum sa vracia späť k subjektom s predbežnými výsledkami a upresní ich na základe ich reakcií.

Presne o toto sa pokúsil Michael Bloor (1978; 1983) vo svojom výskume rozhodovania lekárov. Bloor (1978) hovorí o troch postupoch, ktoré sa pokúšajú o validizáciu zo strany respondentov:

- 1 Výskumník sa pokúša predpovedať klasifikácie členov v skutočných situáciách ich použitia (pozri Frake, 1964).
- 2 Výskumník pripraví hypotetické prípady a pokúsi sa predpovedať reakcie respondentov na ne (pozri takisto Frake, 1964).
- 3 Výskumník poskytne respondentom výskumnú správu a zaznamená ich reakcie na ňu.

Bloor využil vo svojom výskume rozhodovania lekárov o prípadoch vyžadujúcich chirurgické odstránenie nosných mandlí tretiu metódu, pričom dúfal, že nastane „určitý druh efektu sebaopoznania“ (1978, s. 549). Aj keď Bloor informuje, že dokázal vykonať vo svojej práci niekoľko užitočných modifikácií na základe komentárov chirurgov, má aj mnohé výhody. Tieto sa sústreďujú okolo toho, či respondenti sú schopní pochopiť správu písanú pre sociologické publikum a aj v prípade, že sa prezentuje zrozumiteľne, či sa o ňu budú (alebo mali by sa) zaujímať (1978, s. 550). Ďalším problémom, na ktorý upozornil Abrams, je to, že „otvorená validizácia zo strany respondentov je možná iba vtedy, keď sú výsledky analýzy zlučiteľné s ich sebaobrazom“ (1984, s. 8).

Na Bloorov argument veľmi účinne nadviazali Fieldingová a Fielding (1986) (validizáciu na základe reakcií respondentov kritizuje aj Bryman, 1988, s. 78–79). Fieldingovci uznávajú, že skúmané subjekty môžu mať dodatočné vedomosti, najmä o kontexte ich konania. Avšak:

neexistuje dôvod, aby sme sa domnievali, že členovia majú privilegovaný status ako komentátori vlastného konania ... takúto spätnú väzbu nemôžeme považovať za priamu validizáciu alebo vyvrátenie záverov pozorovateľa. Takéto procesy takzvanej „validizácie“ by sa mali považovať za ďalší zdroj dát a porozumenia (1986, s. 43).

Môžem iba dodať, že ak je spätná väzba vysoko problematickou časťou validizácie výskumu, *neznamená* to, že by sa mala ignorovať ako spôsob udržiavania kontaktu so subjektmi v teréne. Túto otázku by sme si však nemali *zamieňať* s validizáciou výskumných zistení.

Naviac, ako zdôrazňuje Bloor, problematický výskumný status tejto činnosti nemusí znamenať, že pokusy o validizáciu zo strany respondentov nemajú *žiadnu* hodnotu. Generujú ďalšie dáta, ktoré síce nevalidizujú výskumnú správu, no často naznačujú zaujímavé cesty pre ďalšiu analýzu (Bloor, 1983, s. 172). Samozrejme, keď odkazujeme na funkciu „výkladov“, zaujímate už určitý analytický pohľad na to, ako sociálna realita funguje. Je to preto, ako som poznamenal na začiatku tejto kapitoly, lebo otázka „vzťahov v teréne“ je zaťažená teoretickými predpokladmi.

ZHRNUTIE

V tejto kapitole som uvádzal, ako odpovedať na *päť* praktických otázok týkajúcich sa práce v teréne:

- 1 „Uzatvárajú“ sa niektoré typy prostredia pred pozorovaním vo väčšej miere než iné?
- 2 Musí byť prístup vždy otvorený?
- 3 Ktoré etické otázky ma očakávajú?
- 4 Je nevyhnutné alebo užitočné poskytnúť výskumným subjektom spätnú väzbu?
- 5 Môžem sa dozvedieť niečo na základe vzťahov so subjektmi v teréne?

Celý čas som zdôrazňoval, že „vzťahy v teréne“ sú teoreticky sytené. Preto to nemôže byť jednoduchá technická záležitosť, ktorá sa dá vyriešiť technickými prostriedkami.

Ďalšie čítanie

Hammersley a Atkinson (1983, s. 54–76) ponúkajú užitočnú diskusiu o praktických otázkach získania prístupu k jednotlivcom, skupinám a organizáciám. Výklad týchto otázok, vo väčšej miere vhodný pre začiatočníkov a pregraduálnych výskumníkov, nájdete vo Walshovi (1998). Nigel Fielding (1982) poskytuje veľmi zaujímavý výklad o rizikách výskumu na základe pozorovania. O otázkach etiky v kvalitatívnom výskume dobre hovorí Jennifer Masonová v *Qualitative Researching* (Sage, 1996), v kapitolách 2, 4 a 8. Peräkylä (1989) a McKeganey a Bloor (1991) ponúkajú objasňujúce výklady o tom, ako zdolať identitu pri práci v teréne. Skôr než budete uvažovať, že svoje zistenia zoberiete späť k subjektom, mali by ste si prečítať knihy Michaela Bloora (1978; 1983).

Cvičenie 15.1

Pozrite si svoje výskumné poznámky o kontaktoch „v teréne“. Potom odpovedzte na nasledujúce otázky:

- 1 Aké „úspechy“ alebo „problémy“ nastali počas vašej práce v teréne?
- 2 Akým spôsobom môžete využiť tieto udalosti ako dáta?
- 3 Aké teoretické myšlienky by ste mohli využiť ako pomoc (ak potrebujete pomoc, pozrite si Peräkyläho, 1989, a McKeganeyho a Bloora, 1991)?

Cvičenie 15.2

Vypracujte zoznam etických problémov, ktoré ste postrehli v rámci svojho výskumu. Vysvetlite, ako ste ich vyriešili.

Potom odovzdajte svoje vysvetlenie spolu s vaším výskumným denníkom vášmu školiteľovi alebo iným študentom. Opýtajte sa ich, či sú spokojní s tým, ako ste (a) identifikovali a (b) vyriešili etické otázky.

16

Získanie spätnej väzby

Analýza výskumných dát a písanie správy o zisteniach nikdy nepredstavujú oddelené činnosti – napriek tomu, že to tak môže pôsobiť, keď pracujeme pred monitorom počítača krátko po poľnoci. Výskum v praxi vyžaduje, aby sme nadviazali viaceré sociálne vzťahy. Patria medzi ne vzťahy medzi študentom a školiteľom; študentom a inými študentmi; študentom a členmi širšej akademickej komunity a študentom a výskumnými subjektmi v „teréne“.

Ako sme videli v predchádzajúcej kapitole, takéto vzťahy nemusíme považovať iba za potenciálne alebo skutočné zdroje „problémov“. Namiesto toho ich môžeme a mali by sme ich považovať za dôležité zdroje, aby sme zistili, nakoľko dobre uplatňujeme svoje výskumné zručnosti. Efektívna spätná väzba je základný prostriedok efektívneho výskumu. Ako to vyjadrili dvaja psychológovia:

Dospeli sa učia najlepšie v situáciách, v ktorých môžu precvičovať a prijímať spätnú väzbu, v kontrolovanom, bezpečnom prostredí. Preto dobrá zásada, o ktorú by sme sa mali snažiť, je: žiadny postup, techniku, zručnosť atď., ktoré sú dôležité pre vašu prácu, by ste nemali precvičovať prvýkrát až tam (Phillipsová a Pugh, 1994, s. 52).

V tejto krátkej kapitole budem hovoriť o dvoch spôsoboch získania spätnej väzby o svojom výskume

- na základe písania pracovných verzií textu,
- na základe ústnych prezentácií.

PÍSANIE

Odovzdávanie textov na dohodnutú tému školiteľovi v pravidelných intervaloch predstavuje na univerzitách štandardnú metódu, ako sa postupne dopracovať k záverečnej, hodnotenej práci o výskume. Konštruktívna spätná väzba od školiteľa vás môže povzbudiť, aby ste sa šplhali do nových výšin. Naopak, ak je spätná väzba minimálna alebo dokonca deštruktívna, celý váš počin môže byť ohrozený.

Preto, ak je váš školiteľ veľmi kritický voči textu, ktorý ste mu odovzdali, mali by ste od neho požadovať, aby vám povedal, ako zlepšiť svoju prácu, a predložil praktické návrhy, a nie hmlisté všeobecné tvrdenia. Napríklad, ak vám povie, aby ste mysleli

„kritickejšie“ alebo boli „presnejší“, je málo pravdepodobné, že vám tým pomôže. Naopak, konkrétne odporúčania týkajúce sa novej témy alebo iného spôsobu venovania sa jednej z vašich už existujúcich tém by vám mali poslúžiť ako užitočný impulz.

Ale váš školiteľ nie je jediná osoba, ktorá vám môže poskytnúť užitočnú spätnú väzbu o vašej práci. Vaši kolegovia-študenti, predovšetkým tí, ktorí pracujú v podobných oblastiach, by mali byť nadšení, že vám môžu poskytnúť spätnú väzbu. Oni sa spätne dozvedia o súvisiacej práci a budú mať príležitosť otestovať si na vás svoje nápady.

Niekedy budete musieť prebrať iniciatívu a sami vytvoriť takúto podpornú skupinu študentov. Niekedy, tak ako to robím ja s vlastnými doktorandmi, zorganizuje váš školiteľ workshopy pre študentov pracujúcich na podobných témach alebo s podobnými metódami, aby prezentovali svoje dáta a diskutovali o nich. V každom prípade získate príležitosť otestovať si svoje počiatočné kroky v bezpečnom prostredí.

Písaný text alebo príhovor k vašim rovesníkom predstavuje úžasné cvičenie, ako dostať svoju prácu na správnu úroveň. Pozor na veľké pokušenie dosiahnuť pri prvej vážnej výskumnej práci exaltovanú úroveň technického jazyka, aby ste urobili dojem na školiteľa. Žiaľ, táto snaha často ide ruka v ruke s ťažkopádnym žargónom, ktorý znejasňuje správnu argumentáciu a mätie čitateľov.

V rámci diskusie o písaní dizertačnej práce Wolcott múdro upozorňuje na úroveň písania:

Píšte pre svojich rovesníkov. Nastavte úroveň diskusie na to publikum, ktoré *nevie*, o čom hovoríte. Pri písaní dizertačnej práce pamätajte na svojich kolegov, postgraduálnych študentov, nie na učencých členov komisie. Nasledujúce výskumy adresujte množstvu tých, čo nevedia, a nie tým nepočným, ktorí vedia (1990, s. 47).

Mohlo by sa zdať, že Wolcottova výzva „písať pre svojich rovesníkov“ predstavuje vyhýbanie sa záväzkom. Pre mnohých výskumníkov je najťažšie písať tak zrozumiteľne, aby im rozumeli a mali z toho aj pôžitok laici. Naozaj, pre niektorých výskumníkov je najťažšie pochopiť, že text by sa vždy mal prispôbiť čo najväčšiemu publiku, a to vyžaduje uvedomiť si, čo publikum už môže vedieť a čo očakáva od vás. Samozrejme, to isté platí aj pre ústne prezentácie.

HOVORENIE

Na začiatku mojej akademickej kariéry ma pozvali, aby som porozprával o svojom výskume na seminári na inej univerzite. Už som pochopil, že musím prispôbiť svoje poznámky konkrétnemu publiku, a preto som si pripravil dve odlišné prednášky o svojom výskume. Jedna bola vysoko odborná, druhá netechnická. Nanešťastie, v ten deň som nesprávne odhadol publikum a priniesol som si so sebou niečo, čo sa ukázalo ako „nesprávna“ prednáška. Tvárou v tvár ťažkej kategórii odborníkov a s nedostatočnými skúsenosťami improvizovať som bol nútený prezentovať „miky-mauzovskú“ verziu svojho výskumu!

Stále sa desím, keď si spomeniem na túto skúsenosť. No napriek tomu, že som v tej situácii trápne zlyhal, aspoň čiastočne som mal pravdu z hľadiska metódy: snažil som sa pri príprave prednášky myslieť na publikum (pozri Cryerová, 1996, s. 133). Presne tak, ako svoju bežnú konverzáciu prispôsobujeme konkrétnym recipientom (deti, kolegovia atď.), malo by sa „prispôsobenie recipientovi“ stať súčasťou aj vašich ústnych prezentácií. Ako poznamenal Gary Marx:

Pokúste sa mať na pamäti to, ku komu hovoríte, aj to, že vy a vaše publikum máte rozdielny prístup k téme. Prispôbte svoju prednášku svojmu publiku (1997, s. 107).

Nasledujúc Marxa budete určite chcieť poskytnúť odlišné druhy prednášok expertom v danej oblasti, účastníkom vášho výskumu a všeobecnému, ale laickému akademickému publiku. Pre každé publikum by ste si mali zvoliť určité zameranie (napr. teória, metóda, predmet) a primeraný slovník (pozri Strauss a Corbinová, 1990, s. 226–229).

Takéto „prispôsobenie sa recipientovi“ však nepostačuje. Treba mať skúsenosť prednášateľov, ktorí majú málo času prejsť iba malú časť svojho materiálu, alebo pretiahli prednášku, a vyčerpali si čas na otázky. Dobrý časový manažment je vlastnosť, ktorou disponujú efektívni rečníci. Ak si myslíte, že nebudete mať to sebavedomie improvizovať, aby ste porazili hodiny, potom je rozumné, aby ste si vyskúšali svoju prednášku vopred s hodinami položenými vedľa seba.

Zvyčajne zistíte, že kým prejdete svoj materiál, trvá to oveľa dlhšie, než ste očakávali. Preto vložte do jedného obalu minimum materiálu, a prípadne do druhého obalu „prepychovú priesvitku“ s dodatočným materiálom, ktorú použijete v nepravdepodobnom prípade, že ju budete potrebovať.

Napokon, prednášku nikdy nečítajte. Viem, že mať úplný text je pohodlné. Ako však povedal Gary Marx:

Skutočnosť, že máte iba jednu šancu stáť pred živým publikom, môže vyvolať úzkosť a napísaný text je záchranná sieť. Má však vopred určenú, a dokonca otupujúcu kvalitu, ktorá popiera premenlivý a interaktívny charakter živých prezentácií (1997, s. 107).

Spomeňte si však na všetky tie nudné prednášky, na ktoré ste chodili a na ktorých mal prednášajúci hlavu pochovanú vo svojom texte. Naozaj chcete toto uvaliť na svoje publikum? Pozitívnejšie, „nikdy sa nedozviete, aké verbálne frázy ležia pochované vo vašom vedomí, ak budete vždy lípnúť na istote stránky papiera“ (1997, s. 107). Namiesto toho sa pokúste prezentovať svoje tvrdenia prostredníctvom usporiadaných vizuálnych pomôcok (slidy, priesvitky). Ak potrebujete poskytnúť rozsiahlejší materiál (napr. dlhé prepisy alebo tabuľky), rozdeľte sylaby.

Predovšetkým sa pokúste upútať pozornosť publika hneď na začiatku. Existuje mnoho taktík, ktoré môžete použiť na začiatku prednášky:

- Začnite s hádankou, ako v detektívnom románe.
- Začnite so zaujímavým extraktom z dát.
- Začnite s osobnou príhodou, ako ste sa začali zaujímať o svoju tému.

- Ak nie ste v poradí prvý rečník, pokúste sa dať svoj príhovor do súvisu s tým, čo hovorili pred vami.
- Povedzte priliehavý vtipný príbeh (no iba v prípade, že to vyznie prirodzene!).

Dovoľte mi ilustrovať tieto odporúčania na niekoľkých príkladoch.

UMENIE PREZENTÁCIE VÝSKUMU

Už ste si zrejme domysleli, že aj ten najohromujúcejší výskum môže vyznieť fádne, ak sa patrične neodprezentuje. To nanešťastie neznamená, že slabý výskum zachránite, ak budete vtipný a efektívny rečník, pretože napokon vás odhalia! Vaším cieľom by však mala byť efektívna prezentácia dobrého výskumu.

Aby som skonkrétnil kostru mojej argumentácie, vybral som úryvky z mojich hodnotiacich posudkov na prezentácie doktorandov, končiacich prvý ročník na mojej katedre. Prirodzene, na ich ochranu som zmenil týmto študentom mená.

Každý študent mal povolených pätnásť minút pre svojich spolužiakov na prezentáciu o svojom pokroku počas prvého roka a o svojich plánoch pre budúcu prácu. Potom mali k dispozícii desať až pätnásť minút na otázky.

Práve tak, ako máme v bežnom živote tendenciu začať „dobrými“ správami pred „zlými“, dovoľte mi teda niekoľko posudkov o „dobrom“ postupe. Nasledujú úryvky z mojich posudkov.

Dobré prezentácie

Pat mala živú a zrozumiteľnú prezentáciu, dobre využívala priesvitky. Aj vhodne odpovedala na otázky. Bola to prezentácia s dobrým tematickým zameraním, živá a zaujímavá. Podklady boli užitočné a dáta z videozáznamov fascinujúce.

Derek predniesol živú a pomerne zrozumiteľnú prednášku, pričom dobre využíval priesvitky. Hovoril tak trochu žartovne, rozdal publiku „program rokovania“ a vysvetlil ťažkosti týkajúce sa jeho projektu.

Táto prezentácia bola vysoko profesionálna, s dobrým využitím priesvitiek a podkladov. Hazel dobre využila svoj obmedzený čas, pričom dokázala vtesnať svoju prednášku do pätnásť minút, ktoré mala k dispozícii. Jej odpovede na otázky boli najefektívnejšie a zanechali vo mne dojem, že už má svoju tému v rukách.

Táto prezentácia mala dobré zameranie, bola živá a zaujímavá. Sashine odpovede na otázky boli dobré. Celkove som mal pocit, že to je vynikajúca prezentácia, založená na vysoko profesionálnom výskume. Ako sa zdalo, prítomní študenti zdieľali rovnaký názor, pričom jedna študentka poznamenala, že dúfa, že aj jej práca zodpovie toľko štandardu o jeden alebo dva roky. Gratulácia patrí Sashi a jej školiteľovi.

Táto prezentácia mala dobré zameranie, bola živá a zaujímavá a Ray viac improvizoval, než čítal. Udržal si po celý čas pozornosť publika. Rayove odpovede na otázky boli premyslené a užitočné. Predovšetkým dokázal nadviazať dialóg so študentmi z rôzneho prostredia a bol podkutý v odpovediach na teoretické aj praktické otázky. Obzvlášť sa mi páčila Rayova snaha vyvodiť z analýzy dát metodologické závery. Mal síce problémy s časom, ale z toho si istotne zoberie ponaučenie. Celkove som mal pocit, že to bola vynikajúca prezentácia, založená na vysoko profesionálnom výskume.

ZHRNUTIE

V rámci týchto prezentácií na mňa zapôsobili nasledujúce kvality:

- živosť
- nečítanie pripraveného textu
- prispôsobenie prednášky publiku
- zrozumiteľnosť
- účinné vizuálne pomôcky
- humor
- vysvetlenie programu
- nezľahčovanie ťažkostí
- dobrý časový manažment
- dobré odpovede na otázky

A teraz „zlé“ správy!

Zlé prezentácie

Johna brzdila nedostatočná príprava. Jeho improvizovaná prezentácia mohla zmiest publikum uvedením prílišného množstva tém a veľkého množstva príkladov, ktoré úplne nevysvetlil. John mal nešťastný zvyk otáčať sa k publiku chrptom a pozeráť na (prázdnu) tabuľu, z čoho som mal dojem, že prezentácia nebola orientovaná na poslucháčov. Je to sklamanie vzhľadom na šírku literatúry, ktorú John prečítal a výborne pochopil. Myslím, že jediným riešením je tvrdsie pracovať a snažiť sa zladit' svoje záujmy so záujmami a poznatkami konkrétneho publika.

Bola to zaujímavá prezentácia. Bruce však veci trochu skomplikoval, pretože na začiatku nevysvetlil publiku svoj program, nepoužíval priesvitky a mal k dispozícii iba jednu kópiu s niekoľkými extraktmi z dát. Dostal sa tiež do problémov s časom, čomu mohol predísť lepším plánovaním. Na základe tejto prezentácie si pri budúcich prednáškach lepšie premyslí svoje ciele a ponúkne metódy vo väčšej miere orientované na príjemcov.

Táto prednáška bola pre zmiešané publikum pravdepodobne príliš úzko zameraná, napriek tomu, že Larry odpovedal na otázky zrozumiteľne. Prednáška sa zlepšila,

keď sa Larry vzdialil od textu a uviedol príklad (o tvorbe nahrávky), ktorý oživil jeho abstraktné koncepty. Dôrazne odporúčam, aby v budúcnosti, pre takéto publikum, používal viac priesvitiek, hovoril o nich a uvádzal takéto nápomocné príklady.

ZHRNUTIE

V tejto skupine prezentácií mi robili starosti nasledujúce charakteristiky:

- nedostatočná príprava
- príliš veľa materiálu
- nepozeranie sa na publikum
- nedostatočné prispôsobenie prednášky recipientovi
- nevysvetlenie programu
- chýbajúce vizuálne pomôcky
- slabé plánovanie času

Väčšina prezentácií spadá medzi tieto dva extrémny. Túto časť ukončím niekoľkými „zmiešanými“ príkladmi.

Zmiešané prezentácie

Maurice mal zrozumiteľnú prezentáciu, pričom použil podklady aj priesvitky. Prednes bol dobrý a primerane prispôbený recipientom. Moje jediné odporúčanie je, aby sa pokúsil písať priesvitky na počítači a na každú fóliu dal menej materiálu.

Stan si dal námahu s prípravou podkladov pre publikum. Bolo však sklamaním, že neanalyzoval poskytnuté dáta, pravdepodobne pre nedostatok času. Tiež by som bol uprednostnil, keby nečítal z papiera. Ak si chcete udržať pozornosť publika, trénujte umenie rozprávať s použitím iba niekoľkých pomôcok, ako sú priesvitky. Napriek tomu bola Stanova prednáška dobre organizovaná a načasovaná a Stan zaujímavo odpovedal na otázky, pričom preukázal milú schopnosť priznať, keď si nebol v danej veci istý.

Tak ako predchádzajúca prednáška, aj táto bola veľmi profesionálna. Dean spájal dobré priesvitky s nápomocnými ilustráciami z video a audionahrávok. Mojm jediným odporúčaním pre Deana je, že mohlo byť užitočnejšie, keby publikum trochu viac viedol a upozornil ho, na čo sa má zamerať prv, ako ponúkne dáta.

Mary odvedla suverénnu, dobre pripravenú prednášku, opierajúcu sa o podklady pre publikum. Dobre odpovedala na otázky. Mojm jediným odporúčaním je, aby v budúcnosti viac popracovala na zladení podkladov s jej prednáškou, aby publikum nebolo zmätené, na čo má dávať v danej chvíli pozor.

Yoko si premyslene pripravila priesvitky, no ich súvislosť s jej prednáškou nebola natoľko zrejmá, ako mohla byť. Aj keď je vždy veľmi ťažké hovoriť iným jazykom, je

ťažké udržať pozornosť publika, keď sa prednáška číta. Podľa mňa má zmysel, aby Yoko trénovala prezentácie tak, že bude jednoducho rozprávať o svojich priesvitkách. Jedným zo spôsobov by mohlo predstavovať zameranie sa na jasné príklady textov a obrazov, ktoré prezentovala, vyvodenie analytických a metodologických záverov z nich a nepokúšanie sa o čítanie dosť abstraktnej prednášky.

Julia odviedla púťavú, živú prezentáciu, ktorá po celý čas udržala pozornosť jej publika. Páčilo sa mi jej vysvetlenie osobných dôvodov v pozadí výskumu a obdivoval som jej schopnosť hovoriť bez poznámok. Jej priesvitky pomáhali. Niekoľko menších odporúčaní pre prednášky v budúcnosti: pamätaj na to, že sa nesmieš odvracať od publika a pozeráť sa na premietacie plátno; pouvažuj o využití iných informačných zdrojov, ako aj priesvitiek (užitočné by boli bývali sylaby s definíciami), a vyskúšaj si prednášku vopred, aby si sa vyhla časovým problémom.

Toto bola zaujímavá prednáška, v ktorej Jane starostlivo vysvetlila laickému publiku súvisiace otázky. Jej výklad o tom, ako „splynul“ jej záujem o tému, bol veľmi užitočný, ako aj priesvitky (i keď by si mala v budúcnosti uvedomiť, že sa dajú účinnejšie použiť tak, že časť priesvitky zakryje, kým sa k nej dostane). Dostala sa do určitých problémov s časom a na to by si tiež mala dať v budúcnosti pozor. Celkovo to bol dobrý výklad o fascinujúcej téme.

Luigih prednáška bola dobrým pokusom vysvetliť náročnú tému laickému publiku. Obzvlášť sa mi páčilo vysvetlenie jeho intelektuálneho a osobného pozadia. V budúcnosti bude musieť venovať viac pozornosti vysvetleniu svojich konceptov a dať pozor na časové obmedzenie.

ZHRNUTIE

O týchto prezentáciách sa dajú povedať nasledujúce „dobré“ aj „zlé“ správy:

- Použitie vizuálnych pomôcok, *avšak* slabo pripravené,
- dobrá organizácia, *avšak* čítanie pripraveného textu,
- uvádzanie príkladov z dát, *avšak* bez vysvetlenia, čo v nich treba hľadať,
- používanie podkladov pre publikum, *avšak* bez ich zladenia s prednáškou,
- vysvetlenie pozadia, *avšak* bez vysvetlenia svojich konceptov,
- použitie priesvitiek, *avšak* odvracanie sa od publika pri pozeraní na ne alebo príliš veľa materiálu na priesvitkách.

Dobré a zlé prezentácie

Ústnu prezentáciu berte tak vážne, ako písomnú prácu. K publiku hovorte zrozumiteľne, logicky, živo a uvádzajte príklady, ktoré zaujmú (Marx, 1997, s. 107).

V tabuľke 16.1 som zhrnul, čo sme sa naučili o vedení efektívnej ústnej prezentácie vášho výskumu.

Tabuľka 16.1 Ako viesť prednášku: problémy a riešenia

Problém	Riešenie
Strácanie publika	Prispôsobenie prednášky recipientom
Prekročenie vyhradeného času	Nepripravujte si príliš veľa materiálu
Nezáujem publika	Používajte vizuálne pomôcky: nečítajte prednášku

ZÁVER: PREČO JE SPÄTNÁ VÄZBA DÔLEŽITÁ?

Existujú dva dôvody, prečo študenti píšu práce a organizujú prednášky:

- Aby urobili niektorú z interných hodnotiacich skúšok,
- aby získali spätnú väzbu o svojej práci.

Nanešťastie, v rámci našej univerzitnej kultúry posadnutej hodnotením majú študenti tendenciu zabúdať, že spätná väzba od rovesníkov a pokročilejších odborníkov slúži normatívnym aj inštrumentálnym cieľom.

V normatívnom zmysle predstavuje predloženie materiálu na spätnú väzbu uznanie odbornej komunity, o prijatie do ktorej sa vedecká práca snaží. Inštrumentálne takáto spätná väzba nepochybne pomôže vylepšiť vašu prácu. Ak máte výhľadové akademické ambície, pomôže vám to taktiež zlepšiť si pedagogické zručnosti, alebo to zaseje semená budúcich časopiseckých článkov!

Preto nikdy o tom neuvažujte ako o „obyčajnej“ prezentácii alebo o „fádnom“ súsťe, ktoré treba prehltnúť, aby ste získali titul. Ak nedokážeme využiť svoj výskum tak, že zapojíme do dialógu druhých ľudí, možno pracujeme na nesprávnom mieste!

ZHRNUTIE

Efektívna spätná väzba je základným prostriedkom efektívneho výskumu. V tejto kapitole sme hovorili o dvoch spôsoboch získania spätnej väzby o výskume:

- Na základe písania pracovných verzií textu,
- na základe ústnych prezentácií.

Písaný text by sa vždy mal prispôbiť čo najväčšiemu publiku a to vyžaduje, aby sme zvážili, čo už môže publikum vedieť a čo môže od nás očakávať. Preto vyžadujte spätnú väzbu od spolužiakov aj od svojho školiteľa.

Skôr než napíšete záverečnú verziu svojej práce, pokúste sa o prednášku o svojom výskume. V rámci tejto prednášky dbajte na pozornosť publika (prispôbte svoju prezentáciu recipientom); stanovte si časový limit a nikdy ho neprekročte; a používajte vizuálne pomôcky, aby ste svoje publikum nenudili.

Ďalšie čítanie

Kniha Harryho Wolcotta *Writing Up Qualitative Research* (Sage, 1990) pokrýva spätnú väzbu, ako aj mnoho iných praktických tém. Pat Cryerová hovorí v *The Research Student's Guide to Success* (Open University Press, 1996), kapitola 13, o prezentáciach o svojej práci. Článok Garyho Marxa „Of methods and manners for aspiring sociologists: 37 moral imperatives“ (*The American Sociologist*, Jar 1997, s. 102–125) predstavuje živý a nesmierne nápomocný návod pre začínajúceho výskumníka.

Cvičenie 16.1

Vyberte si dva články z vašej oblasti výskumu z dvoch rozličných časopisov alebo kníh. Prečítajte si „pokyny prispievateľom“ v časopise alebo úvodnú kapitolu od vydavateľa v knihe a vypátrajte publikum (alebo publiká), na ktoré sa časopis alebo kniha zamerali.

Potom zvažujte:

- 1 Akým spôsobom sa každý článok snaží upútať príslušné publikum (resp. publiká)?
- 2 Do akej miery sa im to podarilo?
- 3 Ako by sa dalo zlepšiť, aby zaujali cieľové publikum (resp. publiká) vo väčšej miere?
- 4 Akým spôsobom ich prepísať, aby zaujali iné typy publika?

Cvičenie 16.2

Prijmite výzvu usporiadať prednášku o svojom výskume, a uistite sa, že sa na nej zúčastní niekto, kto bude pripravený poskytnúť vám dobrú spätnú väzbu. Prednášku si naplánujte tak, aby ste sa priblížili publiku (napr. študentom, učiteľskému zboru, laikom alebo miešanému publiku). Po prednáške požiadajte zúčastnené osoby, aby vám poskytli spätnú väzbu o úspešnosti vašej prednášky. Potom pouvažujte, ako by ste mohli prednášku vylepšiť, aby vo väčšej miere zaujala cieľové publikum.

Piata časť

PÍSANIE PRÁCE

17

Niekoľko prvých strán

Pertti Alasuutari hodnotí písanie dizertačnej práce ako učenie jazdy na bicykli vyrovnávaním rovnováhy:

Písanie je predovšetkým analyzovanie, prepracovávanie a čistenie textu. Myšlienka, že niekto dokáže okamžite vypracovať hotový text, je práve taká nezmyselná, ako nazdávať sa, že jestvuje cyklista, ktorý nikdy nemusí udržiavať rovnováhu (1995, s. 178).

Alasuutari nám pripomína, že „spisovanie“ správy by sme nikdy nemali nechávať na záver prieskumu. Písanie by naopak malo predstavovať kontinuálny proces; učiť sa budete priebežne od svojho školiteľa, iných študentov a zo svojich chýb.

V tejto a v nasledujúcich štyroch kapitolách preskúmame, ako efektívne, aj keď málokedy bez bolesti, splniť túto úlohu.

Takmer všetky dizertačné práce začínajú štyrmi prvkami:

- Názov,
- abstrakt,
- obsah,
- úvod.

Ak sa budete držať môjho odporúčania a budete venovať najvyššiu pozornosť kapitolám o analýze dát, potom možno budete mať tendenciu nazerať na tieto začiatky ako na rutinnú záležitosť, ktorej sa rýchlo zbavíte. Avšak dojem, ktorý vytvoríte na začiatku svojej práce, je veľmi dôležitý, a písanie prvých pár strán by ste nikdy nemali považovať za rutínu, t. j. za triviálnosť.

V tejto krátkej kapitole ponúknem niekoľko praktických rád o každom z týchto začiatkových prvkov vašej dizertácie.